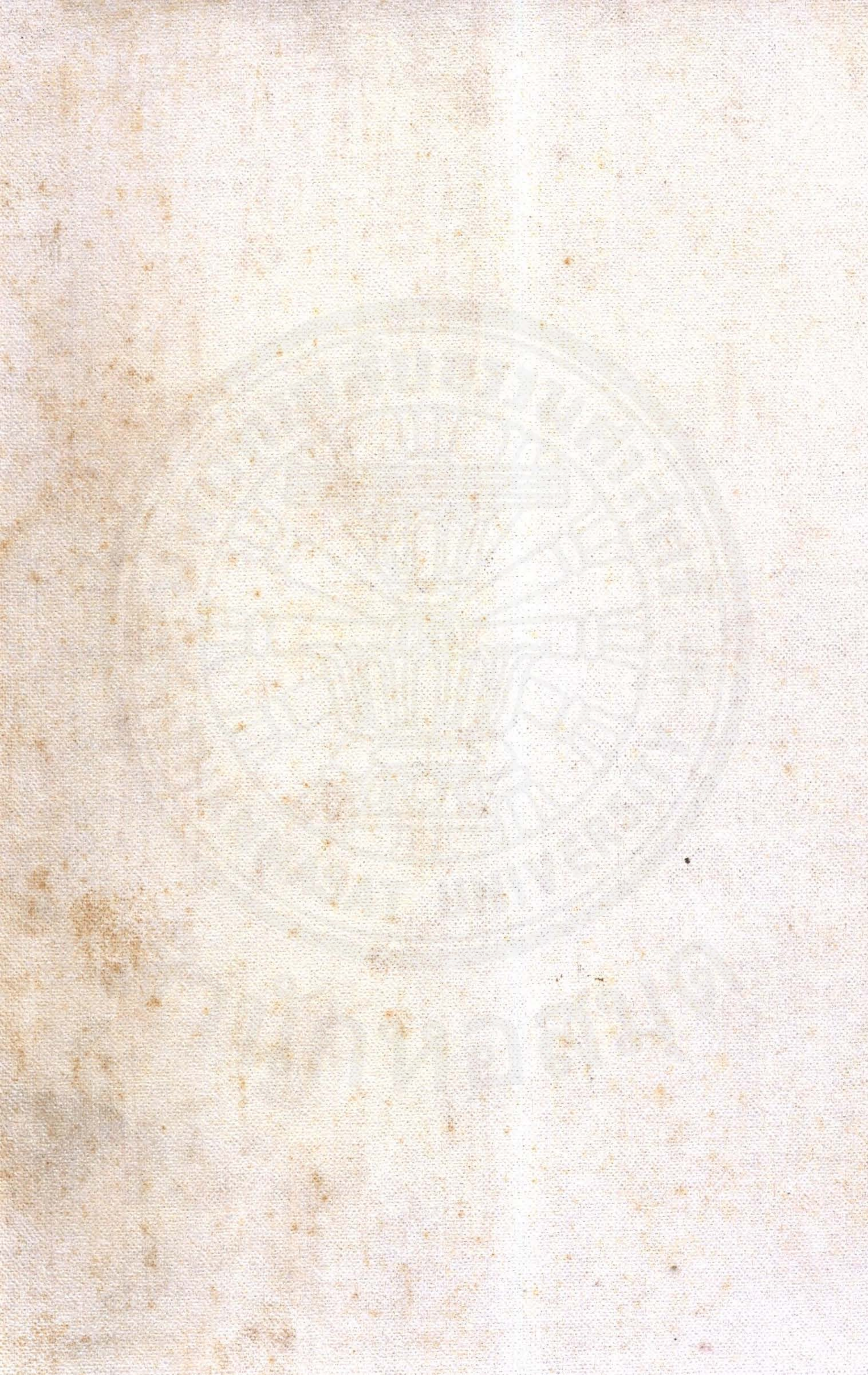

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๐

เรื่อง ตำนานเมืองระนอง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ทรงเรียบเรียง

พิมพ์ครั้งที่ ๒

มหาอำมาตย์ตรี พระยาประดิพัทธภูบาล (คอยู่เหล่ ณ ระนอง)

พิมพ์แจกในงานยืนชิงช้า พ.ศ. ๒๔๗๔

พิมพ์ที่
โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย

คำนำ

ตำนานเมืองระนองนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเรียบเรียงประทานสกุล ณ ระนอง พิมพ์แจกในคราวเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลภูเก็ต เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๗๑ พระยาประดิพัทธภูบาล (คอยู่เหล ณ ระนอง) ได้เป็นพระยายืนชิงช้าในปีนี้ ขออนุญาตพิมพ์อีกครั้ง ๑ สำหรับแจกในงานนั้น กรรมการราชบัณฑิตยสภาอนุญาตให้พิมพ์ได้ตามประสงค์

ราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๕

พระยาประดิพัทธภูบาล
(คอยู่เหล่ ณระนอง)

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
THAMMASAT UNIVERSITY
สำนักหอสมุด

สารบาญ

บัญชีรูป

รายนามพระยาผู้ยืนชิงช้า

ในรัชกาลที่ ๕

---

๑ ปีมะโรง สัมฤทธิศก พุทธศักราช ๒๔๑๑ พระยาสีหราชเดโชไชย (พิน)

๒ ปีมะเส็ง เอกศก พุทธศักราช ๒๔๑๒ พระยาสีหราชฤทธิไกร (บัว)

๓ ปีมะเมีย โทศก พุทธศักราช ๒๔๑๓ พระยาราชสุภาวดี (เพ็ง เพ็ญกุล) ภายหลังเป็นเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง

๔ ปีมะแม ตรีศก พุทธศักราช ๒๔๑๔ พระยามหาอำมาตยาธิบดี (มั่ง สนธิรัตน์) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์

๕ ปีวอก จัตวาศก พุทธศักราช ๒๔๑๕ พระยามหาอำมาตยาธิบดี (ชื่น กัลยาณมิตร)

๖ ปีระกา เบ็ญจศก พุทธศักราช ๒๔๑๖ พระยาธรรมสารนิติ (พลับ อมาตยกุล)

๗ ปีจอ ฉศก พุทธศักราช ๒๔๑๗ พระยาราชวรานุกูล (บุญรอด กัลยาณมิตร) ภายหลังเป็นเจ้าพระยารัตนบดินทร์

๘ ปีกุน สัปตศก พุทธศักราช ๒๔๑๘ พระยากสาปนกิจโกศล (โหมด อมาตยกุล)

๙ ปีชวด อัฐศก พุทธศักราช ๒๔๑๙ พระยาศรีสิงหเทพ (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ภายหลังเป็นพระยามหาอำมาตยาธิบดี

๑๐ ปีฉลู นพศก พุทธศักราช ๒๔๒๐ พระยาโชฎึกราชเศรษฐี (พุก โชติกพุกกณะ)

๑๑ ปีขาล สัมฤทธิศก พุทธศักราช ๒๔๒๑ พระยาจ่าแสนยบดี (เดช)

๑๒ ปีเถาะ เอกศก พุทธศักราช ๒๔๒๒ พระยาอนุรักษ์ราชมณเฑียร (เผือก เศวตนันทน์) ภายหลังเป็นพระยามหานิเวศนานุรักษ์

๑๓ ปีมะโรง โทศก พุทธศักราช ๒๔๒๓ พระยานานาพิธภาษี (โต บุนนาค)

๑๔ ปีมะเส็ง ตรีศก พุทธศักราช ๒๔๒๔ พระยารัตนโกษา (จีน จารุจินดา) ภายหลังเป็นพระยาเพ็ชร์พิไชย

๑๕ ปีมะเมีย จัตวาศก พุทธศักราช ๒๔๒๕ พระยาราชวรานุกูล (เวก บุณยรัตพันธุ์) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช

๑๖ ปีมะแม เบ็ญจศก พุทธศักราช ๒๔๒๖ พระยาโชฎึกราชเศรษฐี (เถียร โชติกะเสถียร)

๑๗ ปีวอก ฉศก พุทธศักราช ๒๔๒๗ พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค)

๑๘ ปีระกา สัปตศก พุทธศักราช ๒๔๒๘ พระยาอนุชิตชาญไชย (พึ่ง สุวรรณทัต)

๑๙ ปีจอ อัฐศก พุทธศักราช ๒๔๒๙ พระยามณเฑียรบาล (คง ศโรบล)

๒๐ ปีกุน นพศก พุทธศักราช ๒๔๓๐ พระยาธรรมสารนิติ (ตาด อมาตยกุล)

๒๑ ปีชวด สัมฤทธิศก พุทธศักราช ๒๔๓๑ พระยาเกษตรรักษา (นิด กมลานนท์)

๒๒ ปีฉลู เอกศก พุทธศักราช ๒๔๓๒ พระยาอิศรานุภาพ (เอี่ยม บุนนาค)

๒๓ ปีขาล โทศก พุทธศักราช ๒๔๓๓ พระยามหามนตรี (เวก ยมาภัย) ภายหลังเป็นพระยาอภัยรณฤทธิ์

๒๔ ปีเถาะ ตรีศก พุทธศักราช ๒๔๓๔ พระยาสีหราชเดโชไชย (โต บุนนาค) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์

๒๕ ปีมะโรง จัตวาศก พุทธศักราช ๒๔๓๕ พระยาพิไชยบุรินทรา (ฉ่ำ บุนนาค) ภายหลังเป็นพระยากลาโหมราชเสนา

๒๖ ปีมะเส็ง เบ็ญจศก พุทธศักราช ๒๔๓๖ พระยาไกรโกษา (เทศ ภุมิรัตน)

๒๗ ปีมะเมีย ฉศก พุทธศักราช ๒๔๓๗ พระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว หลาน กุญชร) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์

๒๘ ปีมะแม สัปตศก พุทธศักราช ๒๔๓๘ พระยาวุฒิการบดี (ม.ร.ว. คลี่ สุทัศน์) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร

๒๙ ปีวอก อัฐศก พุทธศักราช ๒๔๓๙ พระยาราชวรานุกูล (อ่วม)

๓๐ ปีระกา นพศก พุทธศักราช ๒๔๔๐ พระยาศรีพิพัฒน์ (หงส์ สุจริตกุล) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาศิริรัตนมนตรี

๓๑ ปีจอ สัมฤทธิศก พุทธศักราช ๒๔๔๑ พระยาเพ็ชร์พิไชย (สิงโต)

๓๒ ปีกุน เอกศก พุทธศักราช ๒๔๔๒ พระยาอนุชิตชาญไชย (ทองคำ สีหอุไร) ภายหลังเป็นพระยาสีหราชฤทธิไกร

๓๓ ปีชวด โทศก พุทธศักราช ๒๔๔๓ พระยาศรีสหเทพ (เส็ง วิริยศิริ) ภายหลังเป็นพระยามหาอำมาตยาธิบดี

๓๔ ปีฉลู ตรีศก พุทธศักราช ๒๔๔๔ พระยาทิพโกษา (หมาโต โชติกะเสถียร)

๓๕ ปีขาล จัตวาศก พุทธศักราช ๒๔๔๕ พระยาอภัยรณฤทธิ์ (บตร บุณยรัตพันธุ์)

๓๖ ปีเถาะ เบ็ญจศก พุทธศักราช ๒๔๔๖ พระยาเทพอรชุน (เจ๊ก จารุจินดา)

๓๗ ปีมะโรง ฉศก พุทธศักราช ๒๔๔๗ พระยาอนุชิตชาญไชย (สาย สิงหเสนี)

๓๘ ปีมะเส็ง สัปตศก พุทธศักราช ๒๔๔๘ พระยาประสิทธิ์ศัลการ (สอาด สิงหเสนี) ภายหลังเป็นพระยาสิงหเสนี

๓๙ ปีมะเมีย นพศก พุทธศักราช ๒๔๔๙ พระยาบำเรอภักดิ์ (เจิม อมาตยกุล) ภายหลังเป็นพระยาเพ็ชร์พิไชย

๔๐ ปีมะแม นพศก พุทธศักราช ๒๔๕๐ พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง (ม.ร.ว. ดบ สุทัศน์) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาอภัยราชา

๔๑ ปีวอก สัมฤทธิศก พุทธศักราช ๒๔๕๑ พระยาสีหราชเดโชไชย (ม.ร.ว. อรุณ ฉัตรกุล) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาบดินทรเดชานุชิต

๔๒ ปีระกา เอกศก พุทธศักราช ๒๔๕๒ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

ในรัชกาลที่ ๖

๑ ปีจอ โทศก พุทธศักราช ๒๔๕๓ พระยาไพบูลย์สมบัติ (เดช บุนนาค)

๒ ปีกุน ตรีศก พุทธศักราช ๒๔๕๔ พระยามหาบิเวศนานุรักษ์ (กระจ่าง บุรณศิริ)

๓ ปีชวด จัตวาศก พุทธศักราช ๒๔๕๕ พระยาอนุรักษ์ราชมณเฑียร (ม.ร.ว. ปุ้ม มาลากุล) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี

๔ ปีฉลู เบญจศก พุทธศักราช ๒๔๕๖ พระยาเวียงในนฤบาล (เจิ๊ก เกตุทัต)

๕ ปีขาล ฉศก พุทธศักราช ๒๔๕๗ พระยาศรีวรวงศ์ (ม.ร.ว. จิตร สุทัศน์)

๖ ปีเถาะ สัปตศก พุทธศักราช ๒๔๕๘ พระยาราชนกูล (อวบ เปาโรหิตย์)

๗ ปีมะโรง อัฐศก พุทธศักราช ๒๔๕๙ พระยาอภัยรณฤทธิ์ (เชย ยมาภัย) ภายหลังเป็นพระยายมาภัยพงศ์พิพัฒน์

๘ ปีมะเส็ง นพศก พุทธศักราช ๒๔๖๐ พระยาสีหราชเดโชไชย (แย้ม ณนคร) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาบดินทรเดชานุชิต

๙ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก พุทธศักราช ๒๔๖๑ พระยาวรพงศ์พิพัฒน์ (ม.ร.ว. เย็น อิศรเสนา) ภายหลังเป็นเจ้าพระยา

๑๐ ปีมะแม เอกศก พุทธศักราช ๒๔๖๒ พระยาธรรมจรรยานุกูลมนตรี (ทองดี โชติกะเสถียร)

๑๑ ปีวอก โทศก พุทธศักราช ๒๔๖๓ พระยาญาณประกาศ (เดือน ศุภศิริวัฒน์)

๑๒ ปีระกา ตรีศก พุทธศักราช ๒๔๖๔ พระยาศรีธรรมาธิราช (เจิม บุณยรัตพันธุ์)

๑๓ ปีจอ จัตวาศก พุทธศักราช ๒๔๖๕ พระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว. สิทธิ์ สุทัศน์)

๑๔ ปีกุน เบญจศก พุทธศักราช ๒๔๖๖ พระยานรเนติบัญชากิจ (ถัด เศรษฐบุตร)

๑๕ ปีชวด ฉศก พุทธศักราช ๒๔๖๗ พระยาสุวรรณศิริ (ทองดี สุวรรณศิริ)

ในรัชกาลปัจจุบันนี้

๑ ปีฉลู สัปตศก พุทธศักราช ๒๔๖๘ พระยาบำเรอบริรักษ์ (สาย ณมหาไชย)

๒ ปีขาล อัฐศก พุทธศักราช ๒๔๖๙ พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ (นพ ไกรฤกษ์)

๓ ปีเถาะ นพศก พุทธศักราช ๒๔๗๐ พระยาอิศรพัลลภ (สนิท จารุจินดา) ต่อมาเป็นพระยาบำเรอภักดิ์

๔ ปีมะโรง สัมฤทธิศก พุทธศักราช ๒๔๗๑ พระยากลาโหมราชเสนา (เล็ก ปาณิกบุตร)

๕ ปีมะเส็ง เอกศก พุทธศักราช ๒๔๗๒ พระยามโหสถศรีพิพัฒน์ (เชิญ ปริชญานนท์)

๖ ปีมะเมีย โทศก พุทธศักราช ๒๔๗๓ พระยาโชฎึกราชเศรษฐี (ผ่อง โชติกะพุกกณะ)

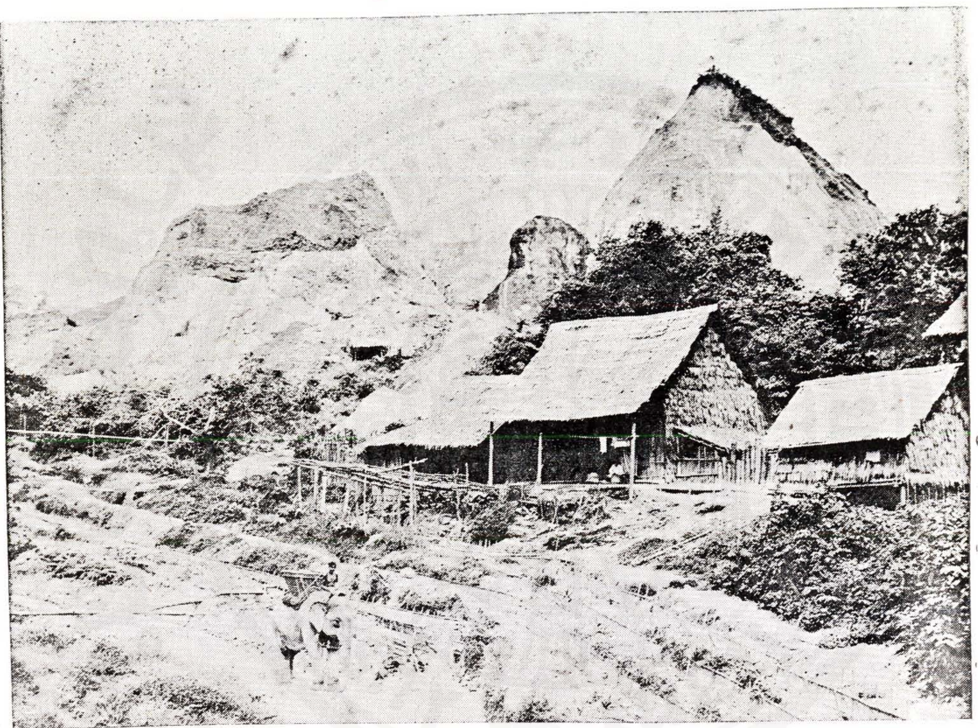
๗ ปีมะแม ตรีศก พุทธศักราช ๒๔๗๔ พระยาประดิพัทธภูบาล (คอยู่เหล ณระนอง)

อธิบายพระนามและนามที่ปรากฏในจดหมายเหตุ

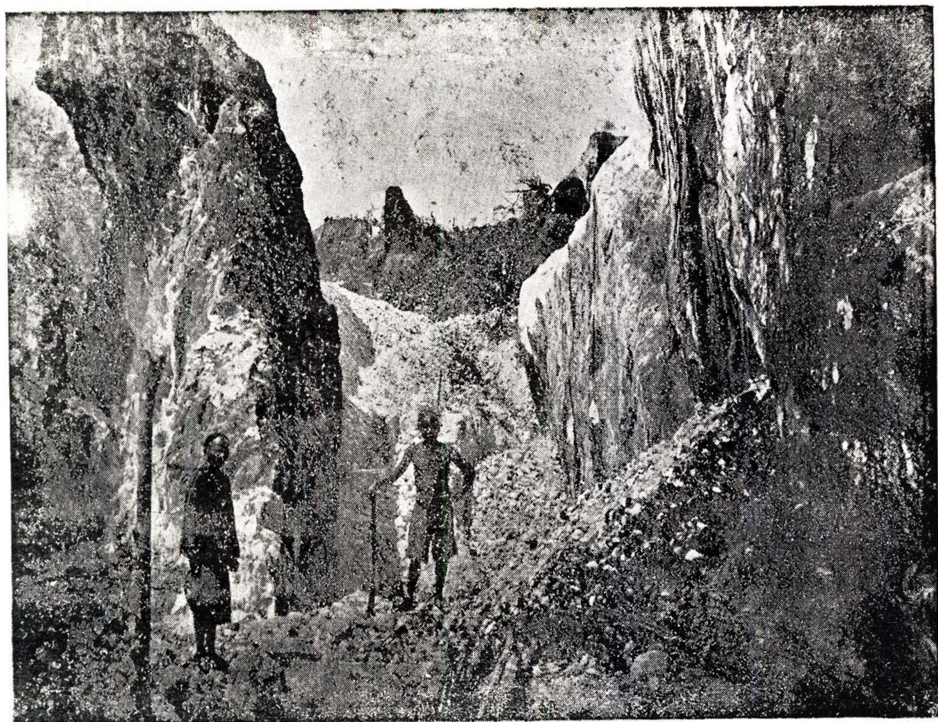
พระพุทธรังสรร	พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
พระพุทธนิมิต	พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
เจ้าฟ้าใหญ่ เจ้าฟ้ามงกุฎ	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เจ้าฟ้าน้อย	พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าหยู่หัว
กรมขุนรามอิศเรศ	พระองค์เจ้าสุริยา พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๑ ต่อมาเลื่อนเป็นกรมพระ
พ่อมั่ง กรมขุนเดชอดิศร	พระองค์เจ้ามั่ง พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๒ ต่อมาเลื่อนเป็นสมเด็จกรมพระยาเดชาดิศร
กรมขุนพิพิธภูเบนทร	พระองค์เจ้าพนมวัน พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๒ ต่อมาเลื่อนเป็นกรมพระ
กรมหมื่นนุชิตชิโนรส	พระองค์เจ้าวาสุกรี พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๑ ทรงผนวชเป็นพระราชาคณะเจ้าคณะกลางอยู่วัดพระเชตุพน ต่อมาทรงรับมหาสมณุตมาภิเษก เป็นสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ในบรรดาหัวเมืองทางแหลมมะลายูที่ตั้งมาแต่โบราณ เมืองชุมพรประหลาดผิดกับเพื่อนอยู่อย่างหนึ่ง ที่ไม่มีตัวเมือง เหมือนเมืองไชยา เมือง นครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง เมืองสงขลา เมือง ปัตตานี และ เมืองถลางเมืองตะกั่วทุ่ง ทางฝ่ายตะวันตก ล้วนมีโบราณวัตถุปรากฏอยู่รู้ได้ว่าเป็นเมืองมาแต่โบราณ แต่ส่วนเมืองชุมพร ข้าพเจ้าผู้แต่งหนังสือนี้ได้ให้ค้นหานักแล้ว ยังมิได้พบโบราณวัตถุเป็นสำคัญ บางทีจะเป็นด้วยเหตุ ๒อย่างคือมีที่ทำนาไม่พอคนมากอย่าง๑ อีกอย่าง๑อยู่ตรงคอแหลมมะลายูมักเป็นสมรภูมิรบพุ่งกันตรงนั้น จึงไม่สร้างบ้านเมือง แต่ก็ต้องตั้งรักษาเป็นเมืองด่าน เมืองชุมพรจึงได้มีศักดิ์เป็นหัวเมืองชั้นตรี มีอาณาเขตต์ตกถึงทะเลทั้ง ๒ ฝ่าย มาแต่โบราณ เมืองขึ้น ของเมืองชุมพร ทางฝ่ายตะวันออก มี ๔ เมือง ลำดับแต่เหนือลงไปใต้ คือ เมืองปะทิว ๑ เมือง ท่าแซะ ๑ อยู่ข้างเหนือตัวเมืองชุมพร เมืองตะโก ๑ เมืองหลังสวน ๑ อยู่ข้างใต้ ทางฝ่ายตะวันตก มี ๓ คือ เมืองกระ ๑ เมืองมลิวัน (เดี๋ยวนี้อยู่ในแดนอังกฤษ) ๑ เมืองระนอง ๑

เมืองระนองอาณาเขตต์ทางเหนือต่อเมืองกระ ทางตะวันออกต่อเมืองหลังสวน ทางใต้ต่อเมืองตะกั่วป่า ทางตะวันตก เป็นทะเลและต่อเขตต์เมืองมลิวัน ในพื้นเมืองระนอง เป็นภูเขาโดยมาก มิใคร่มีที่ราบราษฎรทำไร่นายากจึงมิใคร่มีผู้คนพลเมือง แต่ว่าเป็นท้องที่มีแร่ดีบุกทั้งบนภูเขาและตามที่ราบ ชาวเมืองจึงหาเลี้ยงชีพด้วยขุดแร่ดีบุกขายมาแต่โบราณ ฝ่ายรัฐบาลจะผ่อนผันให้ราษฎรเป็นผาสุก จึงกำหนดให้ส่งส่วยดีบุกแทนรับราชการอย่างอื่นมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มาจนในสมัย

เหมืองแร่ดีบุก เมืองระนอง

เหมืองแร่ดีบุก เมืองระนอง

กรุงรัตนโกสินทร์ (เห็นจะเป็นเมื่อในรัชชกาลที่๓ หรือก่อนนั้นไม่ทราบแน่) ให้มีเจ้าภาษีรับผูกขาดอากรดีบุก คือจัดบำรุงการขุดแร่และมีอำนาจที่จะซื้อและจะเก็บส่วยดีบุกในแขวงเมืองตระตลอดลงมาจนเมืองระนอง โดยยอมสัญญาส่งดีบุกแก่รัฐบาลปีละ ๔๐ ภารา (คิดอัตราในเวลานั้นภารา๑ หนัก ๓๕๐ ชั่ง เป็นดีบุก ๑๔,๐๐๐ ชั่ง) เป็นอย่างนี้มาจนปลายรัชชกาลที่ ๓ ครั้นเมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๘๗ จีนคอซู้เจียง (ซึ่งภายหลังได้เป็นที่พระยาดำรงสุจริต มหิศรภักดี ผู้เป็นต้นสกุล ณระนอง) เข้ามายื่นเรื่องราวต่อกระทรวงกระลาโหม ขอประมูลอากรดีบุกแขวงเมืองตระและระนองขึ้นเป็นปีละ ๔๓ ภารา หรือคิดเป็นเงินราคาภาราละ ๔๘ เหรียญ รวมเป็นเงินอากรปีละ ๒,๐๖๔ เหรียญ ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้ตั้งจีนคอซู้เจียงเป็นที่หลวงรัตนเศรษฐีตำแหน่งขุนนางนายอากรแต่นั้นมา มีสำเนาท้องตราพระคชสีห์ตั้งหลวงรัตนเศรษฐี ความพิสดารดังนี้

ตราตั้งจีน (คอซู้เจียง) เป็นหลวงรัตนเศรษฐี

หนังสือ เจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบดีอภัยพิริยปรากรมพาหุ สมุหพระกระลาโหม มาถึงพระยาเพ็ชร์กำแหงสงคราม พระยาชุมพรและกรมการเมืองชุมพร เมืองตระ เมืองระนอง

ด้วยจีนเจียงเข้าไปณกรุงเทพพระมหานคร ทำเรื่องราวให้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า อากรดีบุกเมืองตระ หลวงจำเริญวานิชทำอยู่ที่ระนอง ทุ่งคา บางริ้น สระส้มแป้น ๔ ตำบล เป็นอากรปีละ ๔๐ ภารา จีนเจียงเห็นว่าที่เกิดแม่แร่ดีบุกยังมีอยู่มาก จะขอชักชวนไทยจีนแขก

มาทำเหมืองใหญ่ เหมืองแล่น ขุดร่อน แม่แร่ ขึ้นที่ ปลายคลอง ปากจั่น ตำบลหนึ่ง ระนองตำบลหนึ่ง ทุ่งคาตำบลหนึ่ง พอนรั้งตำบลหนึ่ง บางริ้นตำบลหนึ่ง สระส้มแป้นตำบลหนึ่ง กะเปอร์ ฟากแม่น้ำแขวง ระนองตำบลหนึ่ง ราดกรูดตำบลหนึ่ง ตำบลบางพระหนึ่ง แขวง เมือง ตะโก ที่หาดทรายขาว ปลาย คลองตะโก ตำบล หนึ่ง เข้า กัน ๑๐ ตำบล โรงกลวง เดิมตั้งอยู่ ที่เมือง ระนอง แล้ว จะขอ ตั้งโรงกลวง ขึ้นใหม่ อีก ที่บางพระ ตำบลหนึ่ง ปลายคลอง ปากจั่น โรงหนึ่ง ราดกรูด โรงหนึ่ง กะเปอร์ โรงหนึ่ง หาดทรายขาว โรงหนึ่ง แต่ปีมะเส็งสัปตศกปีแรกทำ จะขอประมูลอากรขึ้น ทูลเกล้าทูลกระหม่อม ถวายแต่ ๓ ภาราก่อน เข้ากัน เป็นอากรเดิมอากรประมูลปีละ ๕๓ ภารา ถ้าทำหมดอากรครบปีมีภาษี กำไรจะบอกทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายขึ้นอีกทุกปี ๆ จึงนำเอาเรื่องราว จีนเจียงขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า อากรดีบุกเมืองตระ เมืองระนองนั้น หลวงจำเริญวานิช รับทำมาก็หลาย ปีแล้วไม่เป็นภาคภูมิ ขึ้นได้ อากรจำนวน ปีเถาะเบ็ญจศกสั่ง มะโรง ก็ยังค้าง จะให้หลวง จำเริญวานิช ทำอากรดีบุกเมืองตระ เมืองระนองสืบต่อไป อากรก็จะค้าง ทบเท่ามากขึ้น ซึ่งจีนเจียง จะรับทำอากรดีบุกเมืองตระ เมืองระนอง เดิม ๕๐ ภารา ประมูล ๓ ภารา เข้ากัน ๕๓ ภารานั้น ก็ให้จีนเจียง รับทำอากรต่อไปเถิด โปรดเกล้า โปรดกระหม่อมให้จีนเจียงเป็นที่หลวง รัตนเศรษฐีนายอากร พระราชทานเสื้อเข้มขาบก้านแย่งตัวหนึ่ง เสื้อ มังกรน้ำเงิน ตัวหนึ่ง แพรขาว ห่มเพลาะ หนึ่ง แพรขาวห่ม ผืน หนึ่ง ผ้า

ปูมผืนหนึ่ง ผ้าเชิงปูม ผืนหนึ่ง ให้หลวงรัตนเศรษฐี ทำอากร ตำบล หาดทราย ขาว แขวง เมือง ตะโก ระนอง ทุ่งคา พอนรั้ง บางริ้น สระส้ม แป้น บางพระ ราคกรูด กะเปอร์ ปลายคลองปากจั่น แขวง เมืองตระ เมืองระนอง ที่ไม่เกี่ยวข้องกับอังกฤษ เป็นอากรปีละ ๔๓ ภารา ตั้งแต่วันเดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะเส็งสัปตศกสืบไป กำหนดให้ส่งอากร ดีบุกต่อ เจ้าพนักงาน ณกรุงเทพ พระมหานคร ปีละ ๒ งวด ๆ เดือน ๑๐ ส่ง งวดหนึ่ง เดือน ๔ ส่ง งวดหนึ่ง ให้ หลวงรัตนเศรษฐีส่ง อากร ดีบุกงวด เดือน ๑๐ หนัก ๒๑ ภารา หาบ ๕๐ ชั่ง งวดเดือน ๔ หนัก ๒๑ภารา หาบ ๕๐ ชั่ง ให้ส่งเสมอปีละ ๒ งวด จง ทุกงวด ทุกปี อย่าให้ดีบุก อากรของหลวงขาดค้างล่วงงวดล่วงปีไปแต่จำนวนหนึ่งได้ ถ้า จะส่งเงิน เข้าไป แทนดีบุก ก็ให้คิดเงินส่ง ภารา ละ ๔๘ เหรียญ ถ้าจะส่ง ดีบุกก็ ให้ส่ง ๓๕๐ ชั่ง ต่อภารา ให้ หลวงรัตนเศรษฐี ตั้งโรงกลวงสูบฉลุงแร่ ดีบุกในแขวงเมืองตระ เมืองระนอง เมืองตะโก อย่าให้ ล่วงแขวง ล่วง อำเภอเมืองอื่น เกิด อริวิวาทกัน ด้วยที่เขตต์ แดนเป็นอันขาดทีเดียว ถ้าทำ อากรครบปีมีภาษี กำไรก็ให้ บอกทูลเกล้า ทูลกระหม่อมถวาย ขึ้นอีก จะได้ เป็น ความชอบ กับ หลวงรัตนเศรษฐีสืบต่อไป และให้ หลวงรัตน เศรษฐีทำอากรดีบุก โดยสัตย์ โดยธรรม ถ้าราษฎร ขุดร่อนแม่แร่ ดีบุก จะเอามาตวงขึ้น โรงกลวงสูบฉลุงมากน้อยเท่าใด ให้ หลวงรัตนเศรษฐี คิด ค่าแร่ให้ กับ ราษฎร ให้ครบ อย่าให้ ทำฎีกา ให้แก่ ราษฎรใช้ สอย แทนเงิน แทน ดีบุก และ ขันเพือง ลูกตุ้ม คัน วิสัยสำหรับ ตวง แม่แร่ชั่ง ดีบุกนั้น มีอยู่สำหรับโรงกลวงแล้ว ให้ หลวงรัตนเศรษฐี เอาขันเพือง

ลูกตุ้มคันวิสัย ของหลวง ซึ่งให้ออกมา สำหรับโรงกลวงนั้น มาใช้สอย สำหรับตวงแม่แร่ ดีบุก ของราษฎร อย่าให้ขันเพื่องลูกตุ้มใหญ่แปลก ปลอม มาตวง แร่ดีบุก ของราษฎรให้เหลือเกิน ถ้าและราษฎรได้แม่แร่ ดีบุกมาตวง ขึ้นโรงกลวง มากน้อยเท่าใดก็ คิดเงินให้ค่า แม่แร่ ของ ราษฎร ให้ครบ อย่าให้ทำฎีกาให้ราษฎรเจ้าของแร่ให้ ได้ความยากแค้นเดือดร้อน ถ้าสูบฉลุงได้ น้ำ แม่แร่ ดีบุก จะทำเป็นดีบุกย่อยใช้ สอยซื้อขายกันกลางบ้าน กลางเมือง ก็อย่าให้ เรียกเอาเศษดีบุกเลย ถ้าผู้ ใดจะเอาดีบุกปึกดีบุก ย่อยไปซื้อขาย จำหน่ายนอกประเทศ ก็ให้ เจ้าเมือง กรมการ นายอากร กำกับกันตีราคาดีบุกปึกดีบุกย่อยเรียกเศษดีบุกภาราละ ๒ เหรียญ อย่าให้ ผู้ ใดเอาดีบุกปึกดีบุกย่อย ซึ่งยังไม่ได้ ตีตรา เรียกเศษ ลักลอบ ออกไป ซื้อขายนอกบ้านนอกเมืองได้ เป็นอันขาดทีเดียว ถ้าเรียกเงินเศษ ดีบุก จำนวนปีใดได้ มากน้อยเท่าใด ก็ให้เจ้าเมืองกรมการทำหางว่าวจำนวน เงินเศษดีบุกปีนั้น เท่านั้น บอกส่งเงิน และ หางว่าว เข้าไป ยัง กรุงเทพ พระมหานครจงทุกปี ได้ทำตราเหล็กสำหรับตอกพิมพ์ดีบุกปึก ดีบุกย่อย มอบให้ ออกมา กับ หลวงรัตนเศรษฐี ด้วยแล้ว อนึ่งเป็นอย่างธรรมเนียม นายอากรคนใหม่ คนเก่ารับ อากร ต่อกัน นายอากรคนใหม่ต้องรับรอง และโรงกลวง โรงกงสี เรือใหญ่ เรือน้อย เครื่องมือใช้ สอยแม่แร่ มูลตะกาง และถ่าน ต่อนายอากร คนเก่า คิดราคาให้ นายอากร คนเก่า ตาม อย่าง ธรรมเนียม เมืองพังงา เมือง ตะกั่วป่า ทำมาแต่ก่อน อนึ่งให้ หลวงรัตนเศรษฐีกำชับห้ามปรามบ่าวและทาสสมัครพรรคพวกซึ่งทำอากร ด้วยกันนั้น อย่าให้คบหากันเป็นโจรผู้ร้ายปล้นสดมภ์ลักช้างม้าโคกระบือ

เครื่องอัญมณี ของ สมณชีพราหมณ์ อาณาประชาราษฎร ลูกค้า วานิช ทางบกทางเรือให้ได้ความยากแค้น เดือดร้อน และซื้อขาย สิ่งของต้องห้าม กระทำ ให้ผิด ด้วย พระราช กำหนด กฎหมาย ห้าม ปราม เก่าใหม่ แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ อนึ่งเทศกาล พระราชพิธีตรุษสำรท ก็ให้หลวงรัตนเศรษฐีไปพร้อมด้วยเจ้าเมืองกรมการเมืองระนองณพระอาราม บ่ายหน้าต่อกรุงเทพพระมหานคร กราบถวายบังคมรับพระราชทาน น้ำพิพัฒสัตยาปีละ ๒ ครั้ง เสมอ จงทุกปีอย่าให้ ขาด ครั้นสุ ท้องตรานี้ไซ้ ก็ให้ พระยาชุมพรกรมการเมืองชุมพร กรมการเมืองตระ กรมการเมืองระนองจำลองลอกท้องตรานี้ไว้ แล้วส่งต้นตราตั้งนี้ให้ หลวงรัตนเศรษฐี ทำอากรเมืองตระ เมืองระนอง เมืองตะโก สืบไป

หนังสือมาณวันอังคารเดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๐๖ ปีมะโรงนักษัตรฉศก (พ.ศ. ๒๓๘๗)

ตรารูปคน ถือดาพ ประจำครั้ง ตรา พระคชสีห์น้อย ประจำ ผนึก

จีนคอซู้เจียงผู้ ได้เป็นที่หลวงรัตนเศรษฐี นี้เป็นจีนฮกเกียน เกิดที่เมืองเจียงจิวหูใน ประเทศจีน เมื่อ ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๔๐ ครั้น อายุได้ ๒๕ ปี ออกจาก เมืองจีนมายังเกาะหมาก ประกอบกรรมกรเป็นอาชีพพอสะสมได้ทุนบ้างแล้ว เข้ามาอยู่ตั้งค้าขายในพระราชอาณาเขตต์ที่เมืองตะกั่วป่า ได้ อาศัย ความอุปการะ ของ ท้าวเทพสุนทร ซึ่งเป็นสตรี มีทุนทำการค้าขาย อยู่ในจังหวัดนั้น ครั้น ทำมาหากิน มีทุนมากขึ้นเห็นว่า ที่เมืองพังงา เป็น ทำเล การค้าขายดีกว่าที่เมืองตะกั่วป่า จึงไปตั้งบ้านเรือน อยู่เป็นหลักแหล่ง ที่ตลาดเมืองพังงา จนทำมาหากินได้ ทุน

ทรัพย์บริบูรณ์ขึ้น จึงคิดต่อเรือกำปั่นใบลำหนึ่งแล้วลงเรือนั้นไปเที่ยวค้าขาย รับซื้อสินค้าที่เกาะหมาก เที่ยวขายตามหัวเมืองชายทะเลตะวันตกไปจนถึงเมืองระนองเมืองตระ และรับซื้อสินค้าตามหัวเมืองเหล่านั้นมีดีบุกเป็นต้น ไปขายยังเกาะหมาก อาศัยการที่เที่ยวค้าขายเช่นนี้ จึงได้รู้เบาะแสที่ทำมาหาผลประโยชน์ทางหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก มาเห็นว่าเมืองระนองเป็นท่าเลที่มีดีบุก แต่ผู้ทำการขุดหาค้าขายยังมีน้อย อาจจะตั้งทำมาหาเลี้ยงชีพได้ด้วยค้าดีบุกที่เมืองระนอง ให้เป็นการใหญ่โตขึ้นโดยมิต้องแย่งชิงกับผู้ใด จึงได้เข้ามาขอผูกอากรดีบุกเมืองระนอง ภายหลังยกครอบครัวย้ายมาตั้งภูมิลำเนาอยู่เมืองระนอง บ้านเดิมที่ตลาดเมืองพังงา ก็ยังให้รักษาไว้ เห็นจะเป็นด้วยไม่ประมาท หมายว่าถ้าทำการอาชีพที่เมืองระนองไม่สำเร็จ ก็จะกลับไปอยู่ที่เมืองพังงา บ้านที่เมืองพังงานั้น ยังรักษาไว้เป็นที่ระลึกต่อมา จนถึงชั้นบุตรหลาน.

๔

ตอนที่ ๒

ยกเมืองระนองเป็นหัวเมืองจัตวา

ถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๓๙๗ เป็นปีที่ ๔ ในรัชกาลนั้น ตำแหน่งเจ้าเมืองระนองว่าง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนบรรดาศักดิ์หลวงรัตนเศรษฐี (คอซู้เจียง) ขึ้นเป็นพระรัตนเศรษฐีเจ้าเมืองระนอง แต่ยังคงเป็นเมืองขึ้นของเมืองชุมพรต่อมา มีสำเนาตราพระคชสีห์นำเมือง ดังนี้

ตรานำเมืองตั้งพระรัตนเศรษฐี (คอซู้เจียง) เป็นเจ้าเมืองระนอง

หนังสือเจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบดีอภัยพิริยปรากรมพาหุ สมุหพระกระลาโหม มาถึงพระยาเพ็ชรกำแหงสงคราม ผู้สำเร็จราชการเมืองชุมพร ด้วยมีใบบอกเข้าไปแต่ก่อนว่า หลวงระนองป่วยถึงแก่กรรม ที่เจ้าเมืองว่างเปล่าอยู่ จึงนำหนังสือบอกพระยาชุมพรขึ้นกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว มีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่าเมืองระนองเป็นเมืองอากรดีบุกอยู่ฝ่ายทะเลตะวันตก ต่อแหลมเขตต์แดนใกล้กับอังกฤษสำคัญอยู่ เจ้าเมืองยังหามีตัวไม่ จะไว้ใจแก่ราชการไม่ได้ ทรงพระราชดำริเห็นว่าหลวงรัตนเศรษฐีทำอากรดีบุกมาช้านาน

หลายปี เงินภาษีอากรของหลวงมิได้ขาดค้างเกี่ยวข้อง แล้วก็เป็นคนผู้ใหญ่อารีรอบคอบ กรมการเมืองระนองก็รักใคร่นับถือพอจะเป็นที่เจ้าเมืองระงับกิจทุกข์ของไพร่บ้านพลเมืองสืบต่อไปได้ จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานสัญญาบัตร ตั้งให้หลวงรัตนเศรษฐี เลื่อนขึ้นเป็นที่พระรัตนเศรษฐี ผู้สำเร็จราชการ (๑) เมืองระนองถือศักดินา ๘๐๐ ไร่ โปรดพระราชทาน ถาดหมาก คนโทกาไหล่ทอง สำรับหนึ่ง เสื้อเข้มขาบริ้วตัวหนึ่ง เสื้อ มังกรห้าเล็บ อย่างจีนตัว หนึ่ง ผ้า เช็ดหน้าเขียน ลายทอง ผืนหนึ่ง แพรขาว ย่นหนังไก่ เพลาะหนึ่ง ผ้าห่มนอนปักทอง มีซับผืน หนึ่ง ผ้าปูม ผืนหนึ่ง หมวกจุก ทองคำ อย่างจีนหนึ่ง ให้พระรัตนเศรษฐีผู้สำเร็จราชการเมืองระนอง ออกมาระงับกิจทุกข์ ของอาณาประชาราษฎรทำราชการฉลองพระเดชพระคุณสืบไป ถาดหมากคนโทเงิน ซึ่งโปรดพระราชทาน สำหรับที่หลวงระนองเศรษฐีนั้น โปรดพระราชทานให้ แก่หลวง โลหภูมิ ผู้ช่วยราชการ และ เมืองระนอง ขึ้นอยู่กับเมืองชุมพร ให้พระรัตนเศรษฐีผู้สำเร็จราชการเมืองระนองฟังบังคับบัญชาพระยาชุมพร ให้ปลัดยกกระบัตรกรมการเมืองระนอง ฟังบังคับบัญชาพระรัตนเศรษฐี ผู้สำเร็จราชการเมืองระนอง แต่ซึ่งชอบด้วยราชการ จงทุก ประการ อย่าให้ ถือเปรียบ ชิงแก่งแย่ง กัน ให้เสียราชการไป แต่สิ่งใด สิ่งหนึ่งได้

---

(๑) **คำว่า "ผู้สำเร็จราชการ" ใช้ ในหนังสือครั้งรัชชกาลที่ ๔ หมายความว่าเป็นผู้บัญชาการ มาใช้เป็นคำสูงศักดิ์ต่อในรัชชกาลที่ ๕**

ให้พระรัตนเศรษฐี ผู้สำเร็จราชการเมืองระนองตั้งใจทำราชการฉลอง พระเดชพระคุณโดย สุจริต ให้มีจิตต์โอบอ้อมอารี แก่สมณพราหมณาจารย์กรมการไพร่บ้านพลเมืองลูกค้าวานิช ให้อยู่เย็นเป็นสุข อย่ากระทำ ข่มเหง กรมการไพร่บ้าน พลเมือง ให้ได้ ความยาก แค้น เดือดร้อน แต่สิ่งใด สิ่งหนึ่งได้

ประการหนึ่ง กรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยว่างเปล่าอยู่ เห็นว่าผู้ใดได้ราชการดีก็ให้ปรึกษากับพระยาชุมพร จัดแจงตั้งแต่งขึ้นไว้ให้ครบตามตำแหน่ง แล้วให้พระยาชุมพรบอกเข้าไปณกรุงเทพพระมหานคร เจ้าพนักงานจะได้ ตั้งแต่งออกมาให้ ตามอย่างตามธรรมเนียม

ประการหนึ่ง ถ้าราษฎรจะเกี่ยวข้องด้วยคดีฟ้องหากล่าวโทษแก่กัน เป็นแต่ความ เล็กน้อย ก็ให้ พระรัตนเศรษฐี และกรมการ พิจารณาว่ากล่าวให้สำเร็จที่เมืองระนอง ถ้าเป็นความมหันตโทษข้อใหญ่ให้ส่งไปยังเมืองชุมพร ชำระว่ากล่าวตามอย่างตามธรรมเนียมสืบมาแต่ก่อน ถ้าจะพิจารณาพิพากษา ว่ากล่าวคดีของราษฎรให้เป็นยศเป็นธรรมโดยอุเบกขาญาณ อย่าเห็นแก่หน้าบุคคลอามิสสินจ้างสินบนเข้าด้วยฝ่ายโจทก์ฝ่ายจำเลย กลับเท็จเป็นจริงกลับจริงเป็นเท็จ กลบเกลื่อนเนื้อความแพ้เป็นชะนะ ชะนะเป็นแพ้ ให้ราษฎรได้ความเดือดร้อนยากแค้นและกระทำให้ผิดด้วยพระราชกำหนดกฎหมายห้ามปรามเก่าใหม่ แต่สิ่งใด สิ่งหนึ่งได้

อนึ่งถ้าเป็นระดูการถึงเทศกาลทำนา ให้ตักเตือนว่ากล่าวแก่อาณาประชา ราษฎรให้ชัก ชวนกัน ทำไร่นาให้เต็ม ภาคภูมิ ให้ได้ ผล เมล็ดเข้า

จงมาก จะได้เป็นกำลังราชการทำบุญให้ทานเป็นกุศลสืบไป แล้วให้บอกรายงานน้ำฝนเข้าไปยังเมืองชุมพรเนือง ๆ เมืองชุมพรจะได้บอกเข้าไปณกรุงเทพพระมหานคร

อนึ่งส่วยสาอากร ซึ่งขึ้นท้องพระคลัง มีอยู่ในแขวง เมืองระนองมากน้อยเท่าใด ถึงงวดถึงปีจะส่งก็ให้พระรัตนเศรษฐีว่ากล่าวแก่เจ้าพนักงานให้คุมเอา ส่วยสาอากร ของหลวง เข้าไปส่ง ยังเมืองชุมพร จงทุกงวด ทุกปี เมืองชุมพรจะได้ส่งเข้าไปณกรุงเทพพระมหานคร

ประการหนึ่งให้พระรัตนเศรษฐีชำระบัญชีค่าส่วยและเลขสมพัดสรจรอาศัย เลขสำหรับเมืองจะโจทก์ไปอยู่แห่งใดตำบลใด ก็ให้ชำระเอาตัวคืนมาอยู่ตามเดิมแล้วให้รู้บัญชีเลขไพร่พลเมือง สมสังกัดพันข้าพระโยมสงฆ์ ส่วยส้อง กอง ช่าง ตราภูมิ คุ้มห้าม มีอยู่ ณแขวง หัวเมือง ระนองมากน้อยเท่าใด และเลขพลเมือง เลขด่าน เลขกองนอก คงสักหมวดใดกองใดให้คัดเอาบัญชีให้รู้จำนวนเลขไว้ ให้แน่นอน มีราชการขุกค่ำคืนมาประการใด จะได้ กะเกณฑ์ ราชการทันท่วงที

อนึ่งเลขหมวดใดกองใดซึ่งหลบหนีไปแอบแฝงอยู่ มิได้สักข้อมือใช้ราชการแผ่นดินนั้น ให้พระรัตนเศรษฐีว่ากล่าวชักชวนเกลี้ยกล่อมให้มาตั้งบ้านตั้งเรือนให้เป็นภาคภูมิ ลงทำมาหากินให้บ้านเมืองบริบูรณ์มั่งคั่งจะได้ ใช้ราชการสืบไป

และทุกวันนี้ทางทะเลเกิดโจรผู้ร้ายชุกชุม พระรัตนเศรษฐีจะส่งเงินอากรขึ้นมาณเมืองชุมพรนั้น หนทางตั้งแต่เมืองระนองจะมาเมืองตระ

ทางเปลี่ยว จะคุมเงินมาแต่ตามลำพัง กรมการเมืองระนองจะไว้ใจไม่ได้ ให้พระยาชุมพรแต่งกรมการไปบรรจบกรมการเมืองตระจัดแจงเรือไปรับป้องกันขึ้นมาสักลำหนึ่ง ๒ ลำ มาถึงเมืองชุมพรแล้ว ก็จัดแจงเรือและกรมการกำกับคุมเอาเงินอากรของหลวงส่งเข้าไปให้ถึงกรุงเทพพระมหานคร อย่าให้เป็นอันตรายตามทางได้เป็นอันขาดทีเดียว

อนึ่งถึงเทศกาลพระราชพิธีตรุษสารท ก็ให้พระรัตนเศรษฐีกรมการและขุนหมื่นนายอำเภอแขวงเมืองระนอง ไปพร้อมด้วยกรมการณวัดวาอารามกระทำสัตยานุสัตย์ต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท กราบถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว รับพระราชทานถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาปีละ ๒ ครั้ง ตามอย่างธรรมเนียมจงทุกปีอย่าให้ขาด

ประการหนึ่งจะมีใจประดิพัทธ์รักใคร่ลูกสาวหลานสาวกรมการ และอาณาประชาราษฎรผู้ใด ก็ให้แต่งเฒ่าแก่ไปว่ากล่าวสู่ขอตามอย่างธรรมเนียม ห้ามอย่าให้กระทำข่มเหงฉุดคร่าเอาลูกสาวหลานสาวกรมการและอาณาประชาราษฎรมาเป็นภรรยา ให้ราษฎรได้ความยากแค้นเดือดร้อนแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้

อนึ่ง เมืองระนองอยู่ชายทะเลต่อแหลม จะไว้ใจแก่ราชการไม่ได้ ให้พระรัตนเศรษฐี จัดแจงเรือและคนสรรพไปด้วยเครื่องศัสตราวุธให้พร้อมสรรพ ลาดตะเวนรักษาปากน้ำตามอ่าวคุ้งแขวงเมืองระนอง จง

กวดขัน อย่าให้สลัดศัตรูเล็ดลอดเข้ามากระทำร้ายแก่โรงกงสีและบ้านเมืองได้เป็นอันขาด แล้วคอยระวังสืบสวนข่าวคราวราชการ ได้ข่าวราชการมาประการใดก็ให้เร่งรีบบอกไปยังเมืองชุมพร และหัวเมืองต่อกันโดยเร็ว เมืองชุมพรจะได้บอกส่งเข้าไปยังกรุงเทพพระมหานคร

ประการหนึ่ง พระรัตนเศรษฐี ผู้สำเร็จราชการเมืองระนอง ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถ้าราชการผันแปรประการใด ก็ให้คิดอ่านผ่อนปรนผันแปรโดยข้อราชการให้ชอบจงทุกประการ สุดแต่อย่าให้เสียราชการไปได้

ถนึ่งให้พระรัตนเศรษฐีกำชับห้ามปรามบุตรภรรยาเสมียนทนายบ่าวและทาส อย่าให้คบหากันเป็นโจรผู้ร้ายปล้นสดมภ์ฉกชิงฉ้อตระบัด เอาพัศดุทองเงินเครื่องอัญมณีของสมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎรลูกค้าวานิช และทำลายพระพุทธรูป พระสถูปพระเจดีย์ พระวิหาร การเปรียญ วัดวาอาราม ฆ่าช้างเอางาและขนาย ฆ่าสัตว์อันมีคุณ ตัดต้นไม้อันมีผล ซื้อขายสิ่งของต้องห้าม กระทำให้ผิดด้วยพระราชกำหนดกฎหมายห้ามปรามเก่าใหม่ แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้เป็นอันขาดทีเดียว

ครั้นถุท้องตรานี้ไซ้ ก็ให้พระยาชุมพร กรมการ จำลอง ลอกเอาท้องตราตั้งไว้ ประทวนสั่งต้นตรานี้ และตราจำนำ เลขสำหรับที่สารบาญบัญชี เลขสมพลเมือง กฎหมายกระทงความเก่าใหม่ ซึ่งมีอยู่

สำหรับเมืองระนองมากน้อยเท่าใด ให้แก่พระรัตนเศรษฐี ผู้สำเร็จราชการเมืองระนองเข้ารับราชการฉลองพระเดชพระคุณสืบไป

หนังสือมา ณ วันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๕ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๑๖ ปีขาลฉศก

ตรารูปคนถือดาพประจำครั่ง ตราพระคชสีห์น้อยประจำผนึก

ต่อมาความปรากฏว่า รัฐบาลอังกฤษ จัดการ ปกครองหัวเมือง ซึ่งได้ไปจากพะม่ากวดขันขึ้นโดยลำดับ มาถึงที่ต่อแดน พระราช อาณาเขตต์ทางทะเล ตะวันตก พระบาท สมเด็จ พระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ทรง พระราชดำริ ว่า เมืองตระ และ เมือง ระนอง เป็น เมืองขึ้น อยู่ ในเมืองชุมพร จะรักษา ราชการ ทาง ชายแดนไม่ สะดวก จึงโปรด ฯ ให้ยก เมืองตระและเมืองระนองขึ้น เป็น หัวเมือง จัตวา ขึ้น ตรง ต่อ กรุงเทพ ฯ ส่วนเมืองระนองนั้น ทรงพระกรุณาโปรด เกล้า ฯ ให้เลื่อน บรรดาศักดิ์ พระรัตนเศรษฐี (คอซู้เจียง) ขึ้นเป็นพระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมืองระนอง เมื่อปีจอ พ. ศ. ๒๔๐๕ มีสำเนาสารตราพระคชสีห์นำเมืองดังนี้

สำเนาสารตรานำเมืองตั้งพระยารัตนเศรษฐี (คอซู้ เจียง) เป็นผู้ สำเร็จราชการเมืองระนอง

สารตรา ท่านเจ้าพระยาอัครมหาเสนา ฯ มาถึงหลวงศรีโลหภูมิผู้ช่วยราชการ หลวงอินทคีรีปลัด หลวงพรหมภักดี กรมการผู้รักษาเมืองระนอง

ด้วยมีพระบรมราชโองการ มาณพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ๆ สั่งว่า เมืองระนองแต่ก่อนเป็นเมืองขึ้นเมืองชุมพร บ้านเมืองก็อยู่ในป่าดงรกร้างหาเป็นภูมิฐานบ้านเมืองไม่ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ตั้งให้พระรัตนเศรษฐีให้เป็นผู้สำเร็จราชการรักษาบ้านเมือง พระรัตนเศรษฐีชักชวนเกลี้ยกล่อมไทยจีนให้มาตั้งบ้านเรือนทำมาหากินอยู่เย็นเป็นสุข บ้านเมืองบริบูรณ์มั่งคั่งขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก พระรัตนเศรษฐีรับทำอากรดีบุกพระราชทรัพย์ของหลวงทวีมากขึ้นกว่าแต่ก่อน พระรัตนเศรษฐีเข้ามาเฝ้าทูลละออง ๆ ครั้งนี้ทรงพระราชดำริว่า พระรัตนเศรษฐีทำราชการฉลองพระเดชพระคุณมาช้านานหามีระแวงในข้อราชการแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดไม่ เป็นคนมีความชอบมาก พระรัตนเศรษฐีก็เป็นผู้ใหญ่ควรจะเลื่อนบรรดาศักดิ์พระรัตนเศรษฐีขึ้นให้ควรแก่ความชอบ จะได้เป็นพระเกียรติยศแก่นานาประเทศ จึงโปรดเกล้า ๆ พระราชทานสัญญาบัตร เลื่อนพระรัตนเศรษฐีขึ้นเป็นที่พระยารัตนเศรษฐี ผู้สำเร็จราชการเมืองระนอง ให้ถือศักดินา ๒๐๐๐ ให้พระราชทานเครื่องยศแก่พระยารัตนเศรษฐี หมวกจีโบดำจุกทองคำ ๑ ลูกประคำทองสาย ๑ ถาดหมากทองคำ ๑ โคนโททองคำ ๑ เสื้อมังกร ๑ เสื้อเข้มขาบ ๑ ผ้าส่านห่มนอนผืน ๑ ผ้าแพรสีชมภูลิบแถบ ๑ ผ้าแพรจีนเจาขาวเพลาะ ๑ ผ้าปูมเขมรผืน ๑ รวม ๑๐ สิ่ง ให้ยกเมืองระนองมาขึ้นกรุงเทพ ๆ และให้พระยารัตนเศรษฐีตั้งใจทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ ประพฤติการแต่ที่ชอบที่ควรต่างพระเนตรพระกรรณโดยพระราชกำหนดกฎหมาย คิดอ่านทำนุบำรุงบ้านเมืองให้บริบูรณ์มั่งคั่งให้ยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน ให้สม

แก่ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยง จะได้มีความเจริญถาวรสืบต่อไป ถ้ามีราชการสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ให้พระยารัตนเศรษฐีผู้สำเร็จราชการกรมการบอกให้กรมการถือเข้ามาวางเวรกรุงเทพ ฯ ตามกระทรวงเหมือนอย่างหัวเมืองขึ้นกรุงเทพ ฯ ทั้งปวง ถ้าถึงกำหนดส่งเงินภาษีอากรดีบุกพระราชทรัพย์ของหลวงเมื่อใด ก็ให้บอกหนังสือแต่งกรมการคุมเข้าไปส่งต่อเจ้าพนักงานกรุงเทพ ฯ อย่าให้เงินอากรพระราชทรัพย์ของหลวงค้างถ่วงงวดปีไปได้ อนึ่งถึงเทศกาลพระราชพิธีตรุษสารท ก็ให้พระยารัตนเศรษฐีไปพร้อมด้วยพระหลวงขุนหมื่นกรมการนายอากร นายกอง นายหมวด ณพระอารามจำเพาะพระพักตรพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า บ่ายหน้าต่อกรุงเทพ ฯ กระทำสัตยานุสัตย์ต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กราบถวายบังคมรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาปีละ ๒ ครั้ง ตามอย่างธรรมเนียมอย่าให้ขาด และให้พระยารัตนเศรษฐีประพฤติการรักษาบ้านเมืองตามพระราชสัญญาบัตรและท้องตราตั้งออกมาครั้งนี้ครั้งก่อนจงทุกประการ

สารตรามาณวัน ๒ ฯ ๘ ค่ำ ปีจอจัตวาศก
๑๐

ในคราวที่พระราชทานสัญญาบัตรพระยารัตนเศรษฐี(คอซู้เจียง)นั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตรนายคอซิมก๊อง (ซึ่งได้เป็นพระยารัตนเศรษฐีและพระยาดำรงสุจริตเมื่อในรัชชกาลที่ ๕) ผู้เป็นบุตร ให้เป็นที่หลวงศรีโลหภูมิ ตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมืองระนองด้วย.

วิธีการปกครองหัวเมืองในสมัยเมื่อแรกยกเมืองระนองขึ้นเป็นหัวเมืองจัตวานั้น ยังเป็นแบบโบราณ คือเจ้าเมืองกรมการได้แต่ค่าธรรมเนียมต่างๆ เป็นผลประโยชน์แทนเงินเดือน และต้องบำรุงบ้านเมืองโดยลำพัง แต่อาจทำไร่นาค้าขายหาผลประโยชน์ได้ จะเรียกราษฎรใช้สอยในกิจการของตนก็ได้ มีข้อห้ามเพียงอย่าให้ฉ้อฉนกดขี่ให้อาณาประชาราษฎรได้ความเดือดร้อน ส่วนการเก็บภาษีอากรนั้นนอกจากเงินส่วยซึ่งมาเปลี่ยนเป็นรัชชูปการในรัชกาลที่ ๖ ไปแล้ว ให้มีเจ้าภาษีนายอากรประมูลกันรับผูกขาดไปจากในกรุงเทพ ฯ อำนาจเหนือราษฎรตามหัวเมืองจึงมีอำนาจเจ้าเมืองกรมการในการปกครองอย่าง ๑ อำนาจเจ้าภาษีนายอากรในการเรียกเก็บภาษีอย่าง ๑ หัวเมืองใดเป็นหัวเมืองใหญ่เจ้าเมืองเป็นคนสำคัญ เจ้าภาษีนายอากรก็อ่อนน้อมด้วยจำต้องอาศัยความอนุเคราะห์ของเจ้าเมืองจึงจะเร่งเรียกภาษีอากรได้สะดวกในเมืองนั้น ถ้าเป็นเมืองไม่สำคัญและเจ้าเมืองเป็นแต่คนชั้นสามัญ เจ้าภาษีนายอากรก็มิใคร่ยำเกรง แม้จนชวนเข้าหุ้นส่วนในการเก็บภาษีอากรในเมืองนั้นก็มี พระยาระนอง (คอซู้เจียง) เป็นพ่อค้าอยู่ก่อน แล้วมาเป็นเจ้าภาษีนายอากรที่เมืองระนองอยู่เมื่อก่อนเป็นเจ้าเมือง รู้ชำนาญการในท้องที่อยู่แล้ว ครั้นได้เป็นผู้ว่าราชการเมืองก็แลเห็นว่าจำต้องรวมอำนาจทั้ง ๒ อย่างนั้นไว้ด้วยกันจึงจะปกครองทำนุบำรุงบ้านเมืองได้สะดวก และเป็นประโยชน์ทั้งในราชการและในส่วนตัวเองด้วย จึงขอรับผูกขาดเก็บภาษีอากรเมืองระนองด้วย ก็ได้รับอนุญาตจากกรุงเทพ ฯ ตามประสงค์ เพราะในสมัยนั้นเมืองระนองเป็นอย่างว่า "อยู่สุดหล้าฟ้าเขียว" พวก

กรุงเทพฯที่รับทำภาษีอากรเป็นอาชีพไม่มีใครปรารถนาหรือกล้าจะรับไปเก็บ ภาษีอากร ถึงเมืองระนอง พวกที่อยู่ในท้องถิ่นก็ไม่มีทุนและกำลังพอจะประมูลสู้พระยารัตนเศรษฐีได้ ภาษีอากรที่เก็บณเมืองระนองในสมัยนั้นมี ๕ อย่าง คือเก็บภาษีดีบุกที่ออกจากเมืองอย่าง ๑ เก็บภาษีสินค้าขาเข้าเมือง ๑๐๐ ชัก ๓ ตามราคา อย่าง ๑ อากร ฝิ่น อย่าง ๑ อากร สุรา อย่าง ๑ อากร บ่อนเบี้ย อย่าง ๑ เรียก รวมกัน ทั้ง ๕ อย่างว่า "ภาษีผลประโยชน์"

ลักษณการที่ให้ผู้ว่าราชการเมืองรับผูกขาดเก็บภาษีผลประโยชน์ดังว่ามา ดูเหมือนจะจัดขึ้นที่เมืองระนองก่อน ครั้นเห็นว่าเป็นประโยชน์ดีจึงขยายต่อออกไปถึงเมืองที่ใกล้เคียง คือเมืองตะกั่วป่า เมืองพังงาและเมืองภูเก็ต ที่เป็นประโยชน์ข้อสำคัญนั้น คืออำนาจในการปกครองและอำนาจในการเก็บภาษีอากร รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การที่รวมอำนาจเช่นนั้น ถ้าเป็นแต่แลดูเผินๆ ดูเหมือนจะเป็นทางให้ราษฎรได้ความเดือดร้อน เพราะเจ้าเมืองจำต้องเก็บเงินภาษีอากรส่งพระคลังให้ได้ปีละ เท่านั้น ๆ ถ้า เก็บได้ มาก กว่านั้น ขึ้นไป เท่าใด ก็เป็นกำไร ของเจ้าเมือง ถ้าเก็บได้น้อยไป เจ้าเมืองก็ต้องขาดทุน เจ้าเมืองมีอำนาจบังคับบัญชาราษฎรได้ก็น่าจะเรียกเร่งเอาเงิน ภาษีอากรให้เกินพิกัดอัตราเพื่อหากำไร แต่ความจริงไม่เป็นเช่นนั้น ด้วยมีเครื่องป้องกันอยู่ในทางเศรษฐกิจ คือหัวเมืองเหล่านั้นผู้คนพลเมืองมีน้อย แต่มีแร่ดีบุกซึ่งเป็นของมีราคาอยู่ในแผ่นดินมาก จำต้องมีคนมากสำหรับเป็นแรงงานขุดดีบุกขึ้นจำหน่ายจึงจะเกิดผลประโยชน์มาก เจ้าเมืองที่รับทำภาษี

ผลประโยชน์ไม่ใช่แต่จำเป็นต้องปกครองเอาใจมิให้ราษฎรในท้องที่ทิ้งถิ่นฐานไปอยู่อื่นเท่านั้น ยังต้องพยายามขวนขวายหาคนจากที่อื่นเข้ามาอยู่ในเมืองเพื่อเพิ่มเติมแรงงานสำหรับขุดดีบุกให้มีมากขึ้น อีกประการ ๑ ถ้ายิ่งมีผู้คน เข้ามาอยู่ในเมืองมากขึ้น เพียงใด กำไร ของเจ้าเมืองซึ่งพึงได้ใน ภาษีอากรทั้ง ๕ อย่าง ซึ่งรวมเรียกว่า ภาษีผลประโยชน์ ก็ยิ่งมากขึ้นเพียงนั้น ความอันนี้เป็นเครื่องป้องกันมิให้เจ้าเมืองกดขี่ราษฎรในเมืองของตนอยู่ในตัว

พระยารัตนเศรษฐี (คอซู้เจียง) ปกครองทำนุบำรุงเมืองระนองโดยวิธีดังกล่าวมา บ้านเมืองก็มีความเจริญ ส่วนตัวก็มีทรัพย์สมบัติเพิ่มพูนขึ้น ได้ตั้งห้าง โกหงวนขึ้นที่เมืองเกาะหมากสำหรับซื้อขายสินค้าของเมืองระนอง และขยายการทำเหมืองแร่ดีบุกข้ามเขาบรรทัดเข้ามาจนในแดนเมืองหลังสวน ใช้ทุนและกำลังของห้าง โกหงวนบำรุงการค้าขายในเมืองหลังสวนเจริญขึ้นอีกเมือง ๑ จึงโปรด ฯ ให้ยก เมืองหลังสวนขึ้นเป็นเมืองจัตวามาขึ้นกรุงเทพ ฯ เหมือนอย่างเมืองระนอง

เมื่อพระยารัตนเศรษฐี (คอซู้เจียง) ยังเป็นพ่อค้าอยู่ที่เมืองพังงาในรัชกาลที่ ๓ นั้น ได้ หญิงไทยชาวเมืองเป็นภริยา มีบุตรด้วยกัน ๕ คน

คนที่ ๑ ชื่อคอซิมเจ่ง ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรในรัชกาลที่ ๔ เป็นที่หลวงศรีโลหภูมิพิทักษ์ ตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมืองระนอง แล้วถึงแก่กรรมในตำแหน่งนั้น

คนที่ ๒ ชื่อคอซิมก๊อง ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรในรัชชกาลที่ ๔ เป็นที่หลวงศรีโลหภูมิพิทักษ์ ถึงรัชชกาลที่ ๕ ได้เลื่อนขึ้นเป็นพระศรีโลหภูมิพิทักษ์ และเป็นพระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมืองระนองแทนบิดา ต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี สมุหเทศาภิบาล มณฑลชุมพร

คนที่ ๓ ชื่อคอซิมจั๋ว ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรในรัชชกาลที่ ๕ เป็นหลวงศรีสมบัติ ผู้ช่วยราชการเมืองระนอง แล้วถึงแก่กรรม

คนที่ ๔ ชื่อคอซิมขิม ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรในรัชชกาลที่ ๕ เป็นหลวงแล้วเลื่อนเป็นพระศรีโลหภูมิพิทักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองระนอง แล้วได้เลื่อนขึ้นเป็นพระยาอัษฎงคตทิศรักษา ผู้ว่าราชการเมืองตระบุรี (เป็นตำแหน่งกิตติมศักดิ์ ด้วยในชั้นหลังมาเมืองตระจัดลงเป็นอำเภอขึ้นเมืองระนอง)

คนที่ ๕ ชื่อคอซิมเต๊ก ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรในรัชชกาลที่ ๕ เป็นพระแล้วเลื่อนเป็นพระยาจรูญราชโภคากร ผู้ว่าราชการเมืองหลังสวน

เมื่อพระยารัตนเศรษฐี (คอซู้เจียง) ไปอยู่ที่เมืองระนองแล้ว มีบุตรเกิดด้วยภรรยาอื่นอีกคน ๑ เป็นที่ ๖ ชื่อคอซิมบี้ ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในรัชชกาลที่ ๕ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นที่หลวงบริรักษ์โลหวิสัย ตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมืองระนอง แล้วเลื่อนเป็นที่พระอัษฎงคตทิศรักษา ผู้ว่าราชการเมืองตระบุรี (เมื่อยังเป็นหัวเมืองจัตวา) ต่อมาได้เลื่อนเป็นพระยารัษฎานุประดิษฐมหิศรภักดี ผู้ว่าราชการเมืองตรัง แล้วเลื่อนขึ้นเป็นสมุหเทศาภิบาล มณฑลภูเก็ต

ตอนที่ ๓

เรื่องตั้งข้าหลวงประจำหัวเมืองฝ่ายตะวันตก

ตั้งแต่รัฐบาลยอมให้เจ้าเมือง รับผูกขาดเก็บภาษีอากรผลประโยชน์หัวเมืองฝ่ายตะวันตกใน รัชชกาลที่ ๔ ดังกล่าวมาใน ตอนก่อน เมืองพังงา (รวมกับเมืองตะกั่วทุ่ง) ส่งเงินภาษีอากรเข้าพระคลังปีละ ๒๖,๙๖๐ บาท เมืองภูเก็ตปีละ ๑๗,๓๖๐ บาท เมืองตะกั่วป่าปีละ ๒๖,๙๖๐ บาท เมืองระนองปีละ ๔,๗๒๐ บาท ถึงตอน ปลายรัชชกาลที่ ๔ ในยุโรปต้องการซื้อ ดีบุกมากขึ้น ดีบุก ก็ขึ้น ราคา ผู้ที่ทำ เหมือง ดีบุกใน แหลมมะลายูทั้งในแดนอังกฤษ และตามหัวเมืองในแดนไทยพากันได้ กำไรร่ำรวยมาก ผู้ที่ปรารถนา จะหาผลประโยชน์ ในการทำ เหมืองดีบุก ก็มีมากขึ้น และเมื่อในรัชชกาลที่ ๔ นั้นพ่อค้าจีน อยู่ที่ เมืองสิงคโปร์ คนหนึ่ง แซ่ตันชื่อกิมเจ๋ง ประกอบการค้าขายติดต่อกับกรุงเทพ ฯ ตัวเองก็ได้เข้ามาเฝ้าแหนคุ้นเคยชอบ พระราชอัธยาศัยใน พระบาท สมเด็จ พระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ทรงตั้งให้เป็นที่หลวงพิเทศพาณิชย์ ต่อมาทรง พระราชดำริว่ารัฐบาลสยามควรจะมีกงสุลคอยดูแล รักษาประโยชน์ของไทยอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ และหลวงพิเทศพาณิชย์ตันกิมเจ๋งเป็นผู้ซึ่งอังกฤษนับถือ จึงโปรด ฯ ให้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้น เป็น พระพิเทศพาณิชย์ ตำแหน่ง กงสุล สยาม ณ เมืองสิงคโปร์ พระพิเทศพาณิชย์เป็นพ่อค้า โดยอาชีพ ครั้นเห็นว่าการทำเหมืองดีบุกได้ กำไรมาก และตนฝากฝ้าย อยู่กับไทย จึงคิด จะเข้า มาทำ

เหมืองดีบุกในแดนสยามทางหัวเมืองฝ่ายตะวันตก เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๔๐๙ เข้ามากรุงเทพ ฯ กราบบังคมทูล ฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอไปตรวจดูเหมืองดีบุกที่เมืองตระบุรี เมืองระนอง เมืองหลังสวน และเมืองตะกั่วป่า ก็โปรด ฯ พระราชทาน พระบรมราชานุญาต ตามประสงค์ และให้มีข้าหลวงไปด้วย เมื่อไปตรวจดู ตลอดท้องที่แล้ว พระพิเทศพาณิชย์ ขอพระราชทานทำเหมืองแร่ดีบุกที่เมืองตระบุรี ซึ่งยังไม่มีผู้ใดรับทำมาแต่ก่อน ผะเอิญใน เวลานั้นเกิดมี ข้อวิตกของรัฐบาล ขึ้นเนื่องด้วยเมืองตระบุรี เหตุด้วย ฝรั่งเศส ขุดคลองสุเอสใน ประเทศอียิปต์ สำเร็จได้ พวกฝรั่งเศสก็พากันคิด จะหาที่ขุดคลองทำนองเดียวกันในประเทศอื่นต่อไป มี ฝรั่งเศส บาง จำพวก คิดจะ ขุดคลอง แต่ เมืองตระบุรี มาออก เมืองชุมพร ให้เป็น ทางใช้ เรือกำปั่น จากยุโรปไป ถึง เมืองจีน เร็วขึ้นได้ หลายวัน โดยมิต้องอ้อมแหลมมะลายูไปทางเมืองสิงคโปร์ ถึงคิดแผนที่และเรียกชื่อว่า " คลองตระ " ความคิดของ ฝรั่งเศสในเรื่อง คลองตระครั้งนั้น เป็นแต่เลื่องลืออื้อฉาว แต่ยังไม่ ปรากฏในทางราชการว่า รัฐบาลฝรั่งเศสจะสนับสนุน สักเพียงใด แต่ฝ่ายไทย คิดเห็นได้ ว่าถ้า ฝรั่งเศส มีอำนาจ ถึงได้ขุดคลองตระในครั้งนั้นคงจะมีผล ๒ อย่าง คือเสียดินแดนพระราชอาณาเขตต์ทาง แหลมมะลายู มิมาก ก็น้อยอย่าง ๑ เสีย ประโยชน์ การค้าขายของอังกฤษทางเมืองเกาะหมากและสิงคโปร์ ด้วยจะมีเรือไปค้าขายน้อยลงอย่าง ๑ กับ แลเห็น ความ สำคัญใน ส่วนไทย อีกข้อ ๑ ที่ ต้องให้อังกฤษ เชื่อ ว่าไทย มิได้ สนับสนุน ฝรั่งเศสใน เรื่องจะ ขุดคลองนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้

พระพิเทศพาณิชย์ทำเหมืองดีบุกที่เมืองตระบุรี จึงทรงตั้งพระพิเทศพาณิชย์ให้เป็นที่พระยาอัษฎงคตทิศรักษา ตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองตระบุรี เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ อันเป็นปีที่สุดแห่งรัชชกาลที่ ๔ นั้น แต่ตัวพระยาอัษฎงคตทิศรักษา (ตันกิมเจ่ง) ก็คงอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ และทำราชการเป็นกงสุลสยามอยู่ด้วย เป็นแต่แต่งผู้แทนตัวไปทำเหมืองดีบุกที่เมืองตระบุรี ก็หาสำเร็จผลได้กำไรร่ำรวยเหมือนอย่างเมืองอื่นไม่

ถึงรัชชกาลที่ ๕ เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๔๑๕ พระยาอัษฎงคตทิศรักษา (ตันกิมเจ่ง) เข้ามายื่นเรื่องราวต่อกระทรวงกระลาโหมซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่บังคับการหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตกอยู่ในสมัยนั้นว่า พระยาวิชิตสงคราม จางวางว่าราชการเมืองภูเก็ต เก็บภาษีอากรได้เงินเอาเป็นผลประโยชน์ส่วนตัวเสียเป็นอันมาก คงส่งเงินหลวงแต่ปีละ ๑๗,๓๖๐ บาท พระยาอัษฎงคต ฯ ขอรับผูกขาดเก็บเงินภาษีอากรเมืองภูเก็ต จะประมูลเงินขึ้นปีละ ๒๐๒,๖๔๐ บาท รวมเป็นปีละ ๓๒๐,๐๐๐ บาท การที่พระยาอัษฎงคต ฯ ขอประมูลเงินภาษีอากรเมืองภูเก็ตครั้งนั้น เป็นเหตุข้อสำคัญอัน ๑ ในเรื่องตำนานหัวเมืองฝ่ายตะวันตก รวมทั้งเมืองระนองด้วย ด้วยมีผลทั้งฝ่ายข้างดีและฝ่ายข้างร้ายในเวลาต่อมา คือเมื่อพระยาอัษฎงคต ฯ ยื่นเรื่องราวร้องประมูลนั้น ลักษณะการเก็บภาษีอากรยังใช้วิธีเรียกประมูลอยู่ทั้งในกรุงเทพ ฯ และตามหัวเมือง ที่เจ้าเมืองทางฝ่ายตะวันตกได้มีอำนาจในการเก็บภาษีอากรในเมืองที่ตนปกครอง

เป็นด้วยเข้ารับประมูลเป็นเจ้าภาษีในเมืองนั้น ๆ และไม่มีผู้ใดกล้าแย่งประมูลมาแต่ก่อน มิได้เป็นผู้เก็บภาษีโดยเป็นตำแหน่งเจ้าเมือง แต่ส่วนการทำนุบำรุงบ้านเมือง เช่นทำถนนหนทาง หรือให้ผลประโยชน์แก่เจ้าพนักงานรักษาการบ้านเมืองนั้น อยู่ในหน้าที่ส่วนเป็นผู้ว่าราชการเมือง การที่เจ้าเมืองเป็นเจ้าภาษีด้วยได้ใช้เงินกำไรในการปกครองทำนุบำรุงบ้านเมืองไปในตัว มิได้เป็นแต่ประโยชน์ส่วนตัวอย่างเดียว ถ้ายอมรับประมูลของพระยาอัษฎงคต ฯ อำนาจและผลประโยชน์อันเป็นกำลังของหัวเมืองจะเกิดแยกกัน ฝ่ายพระยาอัษฎงคต ฯ เป็นเจ้าภาษีนายอากรเก็บเงินได้เท่าใด เหลือจากส่งหลวงแล้วก็เป็นประโยชน์ของตนฝ่ายเดียว หาต้องจ่ายใช้ในการทำนุบำรุงบ้านเมืองไม่ ฝ่ายเจ้าเมืองเมื่อมิได้เป็นเจ้าภาษีนายอากรด้วยก็สิ้นทุนที่จะใช้ในการปกครองทำนุบำรุงบ้านเมือง จึงเป็นความลำบากเกิดขึ้น ด้วยพระยาอัษฎงคต ฯ รับประมูลเพิ่มเงินผลประโยชน์แผ่นดินขึ้นอีกมากมาย จะไม่รับพิจารณาก็ไม่ได้ แต่ถ้ายอมให้รับประมูลตามปรารถนา ความยุ่งเหยิงระส่ำระสายก็จะเกิดขึ้นในเมืองภูเก็ต สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอยู่ในเวลานั้น จึงว่ากล่าวเกลี้ยกล่อมพระยาวิชิตสงคราม จางวางผู้สำเร็จราชการเมืองภูเก็ตให้รับประมูลเงินภาษีอากรเมืองภูเก็ตสูงกว่าพระยาอัษฎงคต ฯ ๑๒,๐๐๐ บาท รวมเป็นปีละ ๓๓๐,๐๐๐ บาท แล้วออกท้องตราตั้งพระยาวิชิตสงครามให้เป็นเจ้าภาษีเมืองภูเก็ตต่อไป ฝ่ายพระยาวิชิตสงคราม เห็นว่าตนเสียเปรียบ

เจ้าเมืองอื่นในฝ่ายตะวันตกด้วยกัน จึงเอาวิธีของพระยาอัษฎงคต ฯ มาใช้ ยื่นเรื่องราวขอประมูลภาษีอากรตามหัวเมืองฝ่ายตะวันตกบ้าง คือเมืองระนอง เดิมส่งเงินภาษีอากรเข้าพระคลังปีละ ๔,๗๒๐ บาท ขอประมูลเพิ่มอีก ๙๗,๖๘๐ บาท รวมเป็นปีละ ๑๐๒,๔๐๐ บาท เมืองตะกั่วป่ากับเมืองพังงา เดิมส่งเงินภาษีอากรเข้าพระคลัง ปีหนึ่งเมืองละ ๒๖,๙๖๐บาท พระยาวิชิตสงคราม ขอประมูลเพิ่มเมืองละ ๒๙,๐๔๐ บาท รวมเป็นเมืองละ ๕๖,๐๐๐ บาท สมเด็จเจ้าพระยา ฯ เรียกเจ้าเมืองเหล่านั้นมาไต่ถาม ต่างชี้แจงรายได้รายจ่ายให้ทราบ และร้องว่าเหลือกำลังที่จะประมูลเงินเพิ่มขึ้นไป แม้เพียงเท่าที่พระยาวิชิตสงครามร้องประมูล. สมเด็จเจ้าพระยา ฯ เห็นจริงด้วย จึงเปรียบเทียบให้ยกภาษีอากรเมืองตะกั่วทุ่ง มารวมกับเมืองตะกั่วป่า แล้วให้พระยาเสนานุชิต (นุช ณนคร) รับประมูลเงินภาษีอากรเพิ่มขึ้นเพียงปีละ ๑๖,๐๐๐ บาท เมืองพังงากับเมืองระนอง นั้นเปรียบเทียบให้พระยาบริรักษ์ภูธร (ขำ ณนคร) กับพระยารัตนเศรษฐี (คอซูเจียง) รับประมูลเพิ่มเงินหลวงปีหนึ่งเมืองละ ๘,๐๐๐ บาท แล้วให้เป็นเจ้าภาษีนายอากรต่อไปตามเดิม

การที่ประมูลเงินภาษีอากรหัวเมืองฝ่ายตะวันตกขึ้นครั้งนั้น มีการเกิดขึ้นเป็นผล ๒ อย่าง คืออย่าง ๑ จำนวนเงินหลวงที่จะต้องส่งจากหัวเมืองฝ่ายตะวันตกมายังพระคลังมหาสมบัติมากขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายเท่า ต้องตั้งข้าหลวงให้ออกไปอยู่ประจำที่เมืองภูเก็ต มีหน้าที่สำหรับเรียกเร่งเงินภาษีอากรให้ส่งทันตามกำหนด แล้วข้าหลวงรวบรวมส่งมายังกรุงเทพ ฯ ลักษณการที่ส่งนั้น ชั้นเดิมให้มีเรือรบออกไป

เป็นกำหนด รับเงิน พาอ้อมแหลม มะลายู เข้ามายัง กรุงเทพ ฯ ครั้นเมื่อมีแบงก์ เข้ามาตั้งในกรุงเทพ ฯ ทำการติดต่อกับรัฐบาล จึงแก้ไขวิธีข้าหลวง ส่งเงินนั้นให้ไปส่ง ที่สาขา ของแบงก์ ณเมือง เกาะหมาก และแบงก์ ทาง กรุงเทพ ฯ นำเงินส่ง ต่อพระคลัง ฯ เป็นดังนี้ ต่อมา ผลอีกอย่าง ๑ นั้น เมื่อ เจ้าเมือง ต้องส่ง เงินหลวง มาก ขึ้นกว่า แต่ก่อนต่างก็ต้องขวนขวาย คิดอ่านจัดการ ให้ เกิดผลประโยชน์ ในบ้านเมือง อันเป็นทางที่จะเก็บภาษีอากร ได้ เงินมากขึ้น ก็ในหัวเมืองเหล่านั้นมีแต่แร่ดีบุกเป็นสิ่งสำคัญซึ่งสามารถจะให้ เกิดผลประโยชน์ แต่ว่าจำนวนคนในพื้นเมืองมีน้อยไม่พอการ พวกเจ้าเมืองจึงคิดอ่านชักชวนจีนต่างด้าวเข้ามาทำเหมืองดีบุกให้ มากขึ้น ทั้งที่เป็นเฒ่าแก่ นายเหมืองและจีนกุลีกรรมกร เจ้าเมืองไปกู้ ยืมเงินพวกพ่อค้าที่เกาะหมากมาทำทุนทดรองให้ พวกจีนทำเหมือง แล้วรับซื้อดีบุกส่งไปขายพวกพ่อค้าที่เกาะหมากด้วยในสมัยนั้นยังไม่มีพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ เจ้าเมืองจะให้ใครทำเหมือง ดีบุกใน อาณาเขตต์ ปกครอง ของตน สักกี่แห่ง ก็ได้ วิธีจัดการ ดังกล่าวมาเกิดผลประโยชน์ ทั้ง โดยทางตรงและทางอ้อม ทางตรงนั้นคือ ทำดีบุกได้ มากขึ้น เงินอากร ดีบุก ก็ย่อม เพิ่มพูนขึ้น ส่วนผลประโยชน์ ทางอ้อมนั้น คือ มีจีนเข้ามาอยู่ในเมืองมากขึ้น ฝิ่นและสุราก็จำหน่ายได้มากขึ้น คนเล่นเบี้ยในบ่อนก็มากขึ้น สินค้าเข้าเมืองซึ่งต้องเสียภาษี ๑๐๐ ชัก ๓ ก็มากขึ้น เงินได้ จากภาษีอากรเหล่านี้ ซึ่งเจ้าเมืองเป็นผู้ ผูกขาดจากรัฐบาลก็ได้ มากขึ้นตามกัน ยังผลประโยชน์ทางอ้อมอีกอย่าง ๑ คือเกิดมีตึกกว้านร้านเรือนตลาดยี่สาน มั่งคั่งขึ้น

ในบ้านเมือง ทั้งเกิดการค้าขายอุดหนุนทางอาชีพของพวกราษฎรพลเมืองที่อยู่มาก่อน อาจหาทรัพย์สมบัติได้สมบูรณ์และสะดวกขึ้น เพราะเหตุที่มีจำนวนคนเข้ามาอยู่ในบ้านเมืองทวีขึ้น บ้านเมืองก็เจริญรุ่งเรืองขึ้นด้วย แต่ทางข้างเสียก็มี ด้วยการที่จัดบำรุงผลประโยชน์ให้เพิ่มพูนขึ้นครั้งนั้น เกิดแต่ความคิดของเหล่าเจ้าเมือง ซึ่งมุ่งหมายแต่จะให้ได้ผลประโยชน์ส่งพระคลัง ทั้งเป็นกำไรส่วนของตนให้มากขึ้นกว่าแต่ก่อนเป็นประมาณ ไม่ได้คิดถึงทางได้ทางเสียของราชการบ้านเมืองให้ยืดยาวหรือเป็นการรอบคอบ รัฐบาลในกรุงเทพ ฯ ในสมัยนั้นก็ยังไม่รู้การในท้องที่ถ้วนถี่ และยังไม่ได้คิดที่จะแก้ไขวิธีการปกครองตามหัวเมือง ปล่อยให้เจ้าเมืองจัดการบำรุงหาผลประโยชน์โดยอำเภอใจ ก็เกิดทางข้างเสียมีขึ้นแต่แรก ด้วยผลประโยชน์ซึ่งเกิดเพิ่มพูนขึ้นนั้น ไปตกเป็นกำไรของบุคคลแต่บางจำพวก ดังจะพึงเห็นได้ในอธิบายต่อไปนี้ คือ

๑. เจ้าเมืองเป็นอย่างนายธนาคาร และเป็นเจ้าภาษี และเป็นพ่อค้ารับสินค้าเข้าออก กำไรที่ได้ในการเหล่านี้ตกอยู่แก่เจ้าเมือง

๒. พวกเฒ่าเก๋นายเหมือง รับผูกช่วงอากรสุรา ฝิ่น และบ่อนเบี้ยสำหรับบริเวณเหมืองของตน ขุดหาแร่ดีบุกมาขายแก่เจ้าเมือง รับซื้อสินค้าจากเจ้าเมืองไปจำหน่ายเป็นรายย่อยแก่พวกกุลีทำเหมือง กำไรในส่วนนี้ได้แก่พวกนายเหมือง

๓. พวกจีนกุลีที่มาจากเมืองจีน ด้วยเห็นแก่ค่าจ้างอัตราสูง ยอมทำสัญญากับเฒ่าเก๋นายเหมือง ว่าจะรับจ้างอยู่ตลอดเวลาเท่านั้น ๆ ปีเป็นกำหนด ถ้าหลบหนี ยอมให้เฒ่าเก๋มีอำนาจจับกุมร้องฟ้องมีโทษ

ทางอาชญา ถ้าการเป็นไปโดยปกติ พวกจีนกุลีทำเหมืองครบกำหนดเวลาสัญญา ก็จะได้เงินค่าจ้างถึงร่ำรวยกลับไปเมืองจีน ข้อนี้เป็นเครื่องล่อใจให้พวกจีนกุลีสมัครมารับจ้างทำเหมือง แต่การมิได้เป็นปกติแก่จีนกุลีทั่วไป เหตุด้วยมีเครื่องยั่วยวนอันนายเหมืองจัดตั้งขึ้นหากำไรส่วนตัวในบริเวณเหมือง คือโรงสุราโรงสูบฝิ่นและบ่อนเบี้ย ทั้งร้านขายของต่าง ๆ ซึ่งพึงต้องการใช้สอย เช่นเครื่องนุ่งห่มเป็นต้นก็เป็นของนายเหมืองขาย ตลอดจนเวลาต้องการเงินใช้สอยจะขอยืมนายเหมืองก็ต้องเสียดอกเบี้ย เพราะมีการเหล่านี้พวกกุลีที่รับจ้างทำเหมืองถึงได้ค่าจ้างแรงก็มีทางที่เสียไปเสียโดยมาก ไม่มีคนใดที่จะเก็บได้เต็มตามคาดหมาย แม้เพียงได้เงินติดตัวพอเป็นกำไรกลับไปบ้านเมืองก็น้อย ที่ทำงานได้ค่าจ้างมาแล้วเสียหมดไปมีมาก ครั้นหลบหนีก็ถูกจับกุมทำโทษจะฟ้องร้องนายเหมืองก็ไม่ได้ ด้วยการที่สูบฝิ่นกินสุราหรือเล่นเบี้ยเสียทรัพย์หมดไปเป็นด้วยใจสมัครของตนเอง เพราะทางเสียมีดังพรรณนามานี้ พวกกุลีที่ทำเหมืองตามหัวเมืองฝ่ายตะวันตกจึงเป็นคนขัดสน มีแต่ตัวกับแรงที่ทำงานอยู่โดยมาก

ตั้งแต่เพิ่มเงินภาษีอากรขึ้นในหัวเมืองฝ่ายตะวันตก ต่อมาภายใน ๓ ปี มีพวกจีนกุลีซึ่งนายเหมืองดีบุกพาเข้ามาอยู่ในบ้านเมืองก็มีจำนวนเพิ่มขึ้นอีกมากมาย โดยฉะเพาะที่เมืองภูเก็ตกับเมืองระนองนั้น จนถึงมีจำนวนจีนมากกว่าไทยที่เป็นพลเมืองเดิม ก็การเบียดเบียพกันในระวางพวกจีนที่ทำเหมืองมีอยู่ดังอธิบายที่กล่าวมาแล้ว พอถึงตรุษจีน ปีชวด พ.ศ. ๒๔๑๙ ก็เกิดเหตุขึ้นที่เมืองระนอง ด้วยพวกกุลีกำเริบต่อสู้เจ้าเมือง

กรมการจนเกือบจะเสียเมือง ระนองในครั้งนั้น เรื่อง พิสดารแจ้งอยู่ใน ใบบอกของพระยารัตนเศรษฐี (คอซู้เจี๋ยง) มายังกรุงเทพ ฯ ดังนี้

"ข้าพระพุทธเจ้า พระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมืองระนอง และกรมการ ขอบอกปรนนิบัติมายังท่าน ออก พันทนายเวร ขอได้นำขึ้นกราบเรียน ฯ พณ ฯ หัวเจ้าท่านที่สมุหพระกระลาโหม ด้วยที่ เมืองระนอง ข้าพระพุทธเจ้าได้ จัดให้ คนรักษาด่านทางระมัดระวังบ้านเมืองอยู่ ครั้นณวันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ค่ำ ๑ ปี ชวด อัฐศก เพลา กลางวัน พวก จีนเหมืองใหญ่ ซึ่งเป็น หนี้ ติด เงินโรงภาษี พระราชทรัพย์ ของหลวง คุม พวกเพื่อนประมาณ ๓๐๐ คน ๔๐๐ คน พากันหนี ออกหักด่านทาง พอนรัง ตะงาว ราชตรูด ช่องไทร แขวงเมืองระนอง แล้วพวกจีนเข้า บุกรุกพื้นแทงพวกชาวด่าน ๔ ตำบลสู้ รบแก่กัน พวกจีนตายบ้าง พวกไทยตายบ้าง พวกด่านเจ็บป่วยถึงสาหัสหลายคน พวกด่านตะงาว จับตัวพวกจีนได้ ๘ คนกำกับตัวพาเดิรทางมาจะ ส่ง ที่ เมืองระนอง ครั้น พวก ด่านคุมพวกจีน ๘ คน เดิรมากลางทาง พวก จีนเหมือง เข้ากลุ้มรุม ทุบตี พื้นแทงพวกด่าน ๆ สู้ รบแก่กัน พวกด่านตายบ้างพวกจีนตายบ้าง พวกด่านน้อยตัวสู้ รบพวกจีนไม่ ได้ ก็พากันแตกหนีแล่นเข้าป่าไป พวกจีน แย่งชิงเอาจีน ๘ คนไปได้

ครั้นณวันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ ปี ชวด อัฐศก พวก จีนคุมพวก ประมาณ ๕๐๐–๖๐๐ คน พากันออก จากโรงเหมือง มาเที่ยวไล่ ฆ่าพวกไทยในตลาดเมืองระนอง ฆ่าหลวง มหาดไทย กรมการ ตาย คน หนึ่ง ฆ่าพวกทนายตายคนหนึ่ง ฆ่าพวกด่านน้ำตาย ๒ คน และ ฆ่า ราษฎร

ทั้งชายหญิงในเมืองระนองตายประมาณ ๒๑ คน และฆ่าคนที่เดิรราชการมาแต่เมืองอื่นตายบ้าง แต่หาทราบว่าตายสักกี่คนไม่ และเที่ยวฆ่าคนตามแขวงอำเภอตายสักกี่คน ยังหาได้ตรวจดูไม่ ที่ยังเหลืออยู่พาครอบครัวแล่นหนีเข้าซ่อนตัวอยู่ในป่าดงเป็นอันมาก แล้วพวกจีนเอาไฟเผาเรือนราษฎรในแขวงอำเภอเมืองระนอง บางกลาง, บางริ้น, พอนรัง, ตะงาว, ๔ ตำบล แล้วพวกจีนเหมืองและพวกจีนจรคิดอ่านกันคุมพวกอยู่มาก แล้วแต่งกองออกสะกัดทางบกทางเรือ มิให้พวกไทยตามแขวงอำเภอเข้ามาในเมืองระนองได้ แล้วพวกจีนคิดจะเข้าอุกปล้นเอาโรงภาษีพระราชทรัพย์ของหลวง ครั้นข้าพระพุทธเจ้า และกรมการจะจัดคนออกให้ต่อสู้ด้วยพวกจีน ก็เห็นว่าพวกไทยมีน้อยตัว จึงข้าพระพุทธเจ้าและกรมการได้จัดคนป้องกันโรงภาษีพระราชทรัพย์ของหลวงไว้

ครั้นณวันอาทิตย์ เดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีชวดอัฐศก พวกจีนเข้าอุกเอาสะเบียงอาหารในฉางที่เมืองระนองได้ แล้วพากันเอาเรือของข้าพระพุทธเจ้าและเรือของราษฎรชาวบ้าน ประมาณ ๙—๑๐ ลำหนีไปทางเมืองตะกั่วป่าเมืองภูเก็ต ประมาณ ๓๐๐—๔๐๐ คน แล้วพวกจีนคุมพวกประมาณ ๓๐๐—๔๐๐ คน พากันหนีเดิรทางบกไปทางปากทรงพะโต๊ะแขวงเมืองหลังสวน การ (ภา) ษาจีนที่เกิดฆ่าฟันษาไทย (๑) ที่เมืองระนองนั้นก็ค่อยสงบลง แต่ยังไว้ใจไม่ได้ด้วยษาจีนยังมีใจกำเริบอยู่ ข้าพระพุทธเจ้ากรมการก็ยังจัดคนให้ป้องกันโรงภาษีพระราชทรัพย์ของหลวงอยู่

---

(๑) คำว่า ษาไทย มาแต่ศัพท์ว่า ภาษาไทย จีนชาวนคร ฯ เรียกคนที่เป็นชาติไทยว่า ษาไทย ชาติจีนว่า ษาจีน

เสมอมิได้ขาด ข้อหนึ่งเมื่อพวกจีนเที่ยวฆ่าพวก ชาไทย นั้น ข้าพระพุทธเจ้ากรมการได้มีหนังสือลงวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีชวด อัฐศก ฉะบับ ๑ ลงวันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีชวด อัฐศกฉะบับ ๑ รวม ๒ ฉะบับ คำนับแจ้งข้อราชการไปยังเจ้าหมื่นเสมอใจราชปริวิเคาน์ซีลกอมมิศเนอ ข้าหลวง ณเมือง ภูเก็ต ด้วยแล้ว กับ ข้า พระพุทธเจ้ากรมการมีหนังสือ ลงวัน พฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีชวด อัฐศก แจ้ง ข้อ ราชการไป ยัง พระยาเพ็ชรกำแหงสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองชุมพร ฉะบับ ๑ ไปยังพระเพ็ชรคีรีศรีสุรสงคราม พระสวี ฉะบับ ๑ ไป ยัง หลวงปลัดกรมการ ผู้รักษาเมืองหลังสวนฉะบับ ๑ รวม ๓ ฉะบับ ขอให้ท่านเจ้าเมืองกรมการเมืองชุมพร สวี, เมืองหลังสวน จัดกรมการพาคนไปช่วย ข้าพระพุทธเจ้า ป้องกัน โรง ภาษี พระราชทรัพย์ ของ หลวง ที่เมืองระนองด้วย กรมการเมืองชุมพร สวี, เมืองหลังสวน ยังหาพาคนไปถึงเมืองระนองไม่ ข้าพระพุทธเจ้า กรมการขอรับพระราชทานได้โปรดให้ ท่านข้าหลวงออกไปช่วยข้าพระพุทธเจ้าป้องกันโรงภาษี พระราชทรัพย์ของหลวงที่เมืองระนองด้วย ควรมิควรสุดแล้วแต่จะโปรด ขอบอกปรนนิบัติมาณวันพุธ เดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำ ปี ชวด อัฐศก"

แต่เวลานั้นมีเรือรบหลวงอยู่ที่เมืองภูเก็ตไปช่วยทัน การที่ จีน กุลีกำเริบในเมืองระนองก็สงบลง แต่เมื่อข่าวเรื่องจีนกุลีที่เมืองระนองกำเริบขึ้น ทราบถึงเมืองภูเก็ต (ท่านองจะลือว่าพวก จีน กุลีตีเมืองระนองได้) พวกจีนกุลีที่เมืองภูเก็ตก็พากันกำเริบขึ้นบ้าง เป็นการใหญ่โตกว่าที่เมืองระนอง ด้วยจีนกุลีที่เมืองภูเก็ตมีจำนวนมากกว่าที่เมืองระนองหลายเท่า เรื่องจีนกุลีที่เมืองภูเก็ตกำเริบตามจีนกุลีเมืองระนอง มีแจ้งอยู่ ในใบ บอก

พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) เมื่อยังเป็นที่เจ้าหมื่นเสมอใจราช เป็นข้าหลวงอยู่ณเมืองภูเก็ต ดังนี้

"ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าหมื่นเสมอใจราช ปริวิเคาน์ซิล บอกมายังออกพันนายเวร ขอได้นำขึ้นกราบเรียน ฯพณฯ ที่สมุหพระกระลาโหมทราบ ขอพระราชทาน นำขึ้น กราบบังคมทูล พระกรุณา แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ มี พระ ประสาสน์ ให้ เรือ มุรธาวสิตสวัสดิ อยู่รักษา เมืองภูเก็ตให้เรือสยามมกุฎชัยวิชิตบรรทุก เงินภาษี หัวเมือง เข้ามาส่ง กรุงเทพ ฯ ข้าพระพุทธเจ้าได้ ให้กัปตันริชลิว(๑) พาเรือสยามมกุฎชัยวิชิตไป เมืองพังงา รับเงินภาษี เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองพังงา เรือสยามมกุฎชัยวิชิตกลับมาถึงเมืองภูเก็ตณวันจันทร เดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำ กำหนดเรือสยามมกุฎชัยวิชิตออกจากเมืองภูเก็ตเข้ามากรุงเทพ ฯ ณวันจันทร เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ครั้นณวันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ได้ทราบเกล้า ฯ ว่า จีนที่เมืองระนอง เข้ามาที่เมืองภูเก็ตประมาณ ๓๐๐ คน เที่ยวเรียราย

---

(๑) กัปตันริชลิวเป็นนายทหารเรือเดนมารค เมื่อยังหนุ่มพระเจ้าครีสเตียนที่ ๙ มีพระราชสาส์นฝากรับราชการอยู่ในประเทศสยามด้วยมีใจสมัคร์ จึงโปรดให้เป็นนายเรือรบสยามมกุฎชัยวิชิต เวลานั้นออกไปรับราชการอยู่ทางหัวเมืองตะวันตก ภายหลังได้เป็นหลวงชลยุทธโยธินทร์ บังคับการเรือพระที่นั่งเวสาตรี เข้ามารับราชการกรุงเทพ ฯ ได้เลื่อนยศศักดิ์ขึ้นในกรมทหารเรือโดยลำดับ จนได้เป็นนายพลเรือโท พระยาชลยุทธโยธินทร์ แล้วจึงออกจากราชการเมื่อชรา

อาศัยอยู่ตามเหมือง พวกจีนพูดว่าที่เมืองระนองจีนเกิดวิวาทแก่กัน จึ่งข้าพระพุทธเจ้าให้สืบได้จีนเมืองระนองมา ๓ คน ถามให้การว่าวันจันทร เดือน ๓ แรม ๑๔ ค่ำปีชวดอัฐศก จีนลูกจ้างเมืองระนองคิดค่าจ้างกับจีนนายเหมือง เกิดวิวาทขึ้นถึงยิงแทงกันตาย พวกจีนที่มีความผิดพากันหนี พระยารัตนเศรษฐีให้กักด่านทางจับพวกจีน พวกจีนสู้รบพวกด่านเยาบันยิงถูกพวกจีนตาย ๑๑—๑๒ คน แล้วพวกจีนพากันกลับมาที่เหมืองชวนเพื่อนคุมกันประมาณคน ๑๐๐ เศษจะสู้รบกับพวกด่านอีก จีน ๓ คนก็พากันมาเมืองภูเก็ต ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้า ฯ ดังนี้ จึงให้กัปตันไตเกลอพาเรือมุรชาวลิตสวัสดิไปฟังเหตุการณ์ที่เมืองระนองแต่ณวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๓ ค่ำเพลาเช้า ครั้นเพลาเที่ยงข้าพระพุทธเจ้าได้รับหนังสือพระยารัตนเศรษฐีลงณวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีชวดอัฐศกฉะบับ ๑ เพลาบ่าย ๕ โมง หลวงนากรมการเมืองระนองถือหนังสือพระยารัตนเศรษฐีลงวันพุธ เดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีชวดอัฐศก มาถึงข้าพระพุทธเจ้าอีกฉะบับ ๑ ความว่าที่เมืองระนองพระยารัตนเศรษฐีได้จัดให้คนรักษาด่านทางระมัดระวังบ้านเมืองอยู่ ครั้นณวันองคาร เดือน ๔ ขึ้นค่ำ ๑ ปีชวดอัฐศก เพลากลางวัน พวกจีนเหมืองใหญ่ซึ่งเป็นหนี้โรงภาษี คุมพวกเพื่อนประมาณ ๓๐๐—๔๐๐ คน พากันหนีหักด่านพอนรัง ด่านตะงาวด่านช่องไทร ด่านราชตรุด แขวงเมืองระนอง พวกจีนบุกรุกฟันแทงพวกด่าน ๔ ตำบล ๆ ต่อสู้ พวกจีนตายบ้าง พวกด่านตายบ้าง ที่เจ็บลำบากถึงสาหัสก็หลายคน พวกด่านตะงาวจับพวกจีนได้ ๘ คนจะพาลงมาเมืองระนอง เดินมาถึงกลางทางพวนจีนเหมืองเข้ากลุ้มรุมฟันแทง

พวกด่านสู้รบ พวกจีนตายบ้างพวกด่านตายบ้าง พวกจีนแย่งชิงเอาจีน ๘ คนไปได้ ครั้นณวันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีชวดอัฐศก พวกจีนคุมกันประมาณ ๕๐๐ — ๖๐๐ คนพากันออกจากโรงเหมือง เที่ยวไล่ฆ่าพวกไทยในตลาดเมืองระนอง ฆ่าหลวงมหาดไทยกรมการตายคนหนึ่ง ฆ่าพวกทนายตายคนหนึ่ง ฆ่าพวกด่านน้ำตาย ๒ คน ฆ่าราษฎรชายหญิงในเมืองตายประมาณ ๒๐ คน ฆ่าคนที่เดิรราชการมาแต่เมืองอื่นตายบ้าง แต่ยังไม่ทราบว่าตายสักกี่คน คนตามแขวงอำเภอพวกจีนฆ่าตายสักกี่คนยังหาได้ตรวจดูไม่ ที่ยังเหลืออยู่พาครอบครัวหนีเข้าป่าดงไปเปนอันมาก แล้วพวกจีนเอาไฟเผาบ้านเรือนราษฎรในแขวงเมืองระนอง ๔ ตำบล พวกจีนเหมืองจีนจรคุมกันเปนพวกอยู่มาก แล้วแต่งกองออกสะกัดทางบกทางเรือ มิให้พวกไทยตามแขวงอำเภอเข้ามาในเมืองระนองได้ พวกจีนคิดจะเข้าปล้นเอาโรงภาษีพระราชทรัพย์ของหลวง พวกไทยซึ่งจะออกต่อสู้น้อยกว่าพวกจีน พระยารัตนเศรษฐีจึงจัดแต่การป้องกันรักษาโรงภาษีพระราชทรัพย์ของหลวงไว้ ครั้นณวันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ พวกจีนเข้าปล้นเอาสะเบียงอาหารที่เมืองระนองได้ แล้วเอาเรือพระยารัตนเศรษฐี เรือราษฎรประมาณ ๙ — ๑๐ ลำ พากันหนีไปทางเมืองภูเก็ต เมืองตะกั่วป่า ประมาณ ๓๐๐ — ๔๐๐ คน หนีไปทางบกแขวงหลังสวนประมาณ ๓๐๐—๔๐๐ คน พวกจีนซึ่งฆ่าฟันพวกไทยนั้นค่อยสงบลง แต่ยังไว้ใจไม่ได้ด้วยพวกจีนยังมีใจกำเริบอยู่ ขอให้เรือรบไปช่วยพระยารัตนเศรษฐี มีความในหนังสือดังนี้

ข้าพระพุทธเจ้าซักถามหลวงนากรมการเมืองระนองซึ่งถือหนังสือมาให้การว่า พระยารัตนเศรษฐีกวาด หาคนในแขวงเมืองระนองได้มาเข้าค่ายรักษาบ้านพระยารัตนเศรษฐีประมาณ ๓๐๑ คน ปืนใหญ่กระสุน ๕ นิ้ว ๖ นิ้ว มีอยู่ ๒๐ กระบอก ปืนเล็กมีอยู่ประมาณ ๒๐๐ กระบอก กระสุนดินดำไม่ทราบว่าจะมีสักเท่าไร จีนที่เมืองระนองประมาณ ๑๐๐๐ เศษ แต่ที่คิดกำเริบนั้นจะมีสัก ๒๐๐๐ คน พระยารัตนเศรษฐีได้มีหนังสือไปถึงเมืองสวี เมืองชุมพร เมืองหลังสวน ขอให้ยกคนมาช่วย คนถือหนังสือไปตั้งแต่ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ ๗ ค่ำ คนหัวเมืองยังหายกมาถึงไม่ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าคนไทยในเมืองระนองน้อยกว่าพวกจีนมาก เกลือกการที่เป็นจะไม่สงบเรียบร้อย จึงให้เรือสยามมกุฎชัยวิชิตรอฟังราชการดูก่อน ครั้นณวันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีชวดอัฐศก กะลาสีเรือสยามมกุฎชัยวิชิตขึ้นมาบนเมืองภูเก็ต เพลาบ่าย ๕ โมง จีนเอียวอินเยียนมาแจ้งความว่า กะลาสีเรือรบขึ้นมาตลาดเมา กลัวจะวิวาทกับพวกจีนในตลาด จึงข้าพระพุทธเจ้าให้โปลิศออกไปเอาตัวกะลาสี โปลิศกลับมาแจ้งว่ากะลาสีกลับไปเรือรบเสียแล้ว เวลาทุ่มเศษนายหมัศนายอุ่มแซกกะลาสีเรือรบสยามมกุฎชัยวิชิต มาแจ้งความแก่ข้าพระพุทธเจ้าว่า เพลาพลบค่ำนายหมัศนายอุ่มพากันไปตลาดถนนทางวัดมงคลนิมิตร จะซื้อหมากพลูที่ร้านจีน ครู่หนึ่งได้ยินเสียงจีนอึงขึ้น นายหมัศ นายอุ่ม เห็นจีนถือเครื่องศัสตราวุธไม้ตะบองไม้คานกลุ้มรุมเข้ามาตีถูกนายหมัศนายอุ่มมีบาดแผลหลายแห่ง ข้าพระพุทธเจ้าให้กรมการทำกะทงพิจารณาบาดแผลไว้แล้ว ให้มิศเตอรเวเบอนายทหาร

โปลิศไปสืบจับพวกจีนซึ่งตีกะลาสี มิศเตอรเวเบอนายทหารโปลิศจับได้ จีนตันหิมพวกตันแจหนึ่ง จีนอิ๋งเหียบพวกลำอัวหนึ่ง มาส่งข้าพระพุทธเจ้า ๆ สั่งให้เกาะตัวไว้ที่ออฟฟีศก่อนพรุ่งนี้จึงจะชำระ ข้าพระพุทธเจ้าให้พระพิมลสมบัติ พานายหมัศนายอุ่มไป แจ้งแก่ พระยาวิชิตสงคราม จางวางทันใด นั้น พวก จีน คุม กัน ประมาณ ๓๐๐ คนเศษ ถือ เครื่อง ศัสตราวุธ พากัน เดิรมา ตามตลาด พบ ขุนจำนง พวกจีนได้ฟันแทง ถูก ขุนจำนง ๕ แห่ง เจ็บถึง สาหัส แทบบรรดาตาย แล้ว พวกจีน พากัน จะเข้า มาแย่งชิงเอาจีน ๒ คนซึ่งเกาะไว้ ที่ออฟฟีศ จีนฮองชิวซึ่งเป็น ที่หลวงประเทศจีนารักษ์มาแจ้งว่า พวกจีน คุมกันกำเริบ เห็นจะห้ามไม่หยุด พระยาวิชิตสงครามให้ มาแจ้งแก่ ข้าพระพุทธเจ้าว่า ขอให้ ปล่อย จีน ๒ คน ออกไป เสียก่อน ข้าพระพุทธเจ้าให้ พระพิมลสมบัติกลับไปแจ้งแก่ พระยาวิชิตสงคราม ว่าจีน ๒ คน ซึ่งเกาะมาไว้ ก็ไม่ได้ จำทำ โทษอะไร เป็นแต่เกาะ ตัวไว้ จะชำระ ถ้าปล่อยจีน ๒ คนให้ กับพวกจีน เห็นว่า จะเสียอำนาจแผ่นดินไป เมื่อพระยาวิชิตสงครามเห็นว่าปล่อยจีน ๒ คนไปให้กับ พวกจีน จะไม่ เป็นที่ เสียอำนาจ แผ่นดิน แล้ว สุดแต่ พระยาวิชิตสงคราม ข้าพระพุทธเจ้าให้ เอาตัวจีน ๒ คนไป มอบไว้ ที่พระยาวิชิตสงคราม ๆ ปล่อยจีน ๒ คนให้ จีนฮองชิวซึ่งเป็นที่หลวงประเทศจีนารักษ์ จีนตันแทนคิว รับตัว ออกไป ครู่หนึ่ง จีนสาอี มาแจ้งว่า พวกจีนคุมกันกลับขึ้นไปรื้อโรงโปลิศ ที่ท้ายตลาด ทางไปกะทู้ พระยาภูเก็ต (๑) มาแจ้งแก่ข้าพระพุทธเจ้าว่าพวกจีนกำเริบไม่หยุด พระยาวิชิตสงครามสั่งให้พระยา

---

(๑) พระยาภูเก็ตชื่อลำดวน เป็นบุตรพระยาวิชิตสงคราม

ภูเก็ตเตรียมปืน พูดเท่านั้นแล้ว พระยาภูเก็ตก็กลับไป ราษฎรเห็นพวกจีนกำเริบก็พากันแตกตื่นทิ้งบ้านเรือนหนีเข้าป่าดงไปมาก ทันใดนั้นพวกจีน ยกพวก ถือธง พร้อมด้วย เครื่องศัสตราวุธ พากัน ลงมา ทางท่าเรือ สามกอง พวก ๑ ทาง กู้กู พวก ๑ ทาง กะทู้ท่าแครง พวก ๑ ประมาณ ๒๐๐๐ เศษ พวกจีนพากัน ปล้นแย่งชิงของ ตามบ้านเรือน กรมการราษฎร แล้วเอาไฟเผาบ้านหลวงภิรมย์ บ้านพระยกกระบัตร บ้านพระพิพิธสมบัติ เผาบ้านเรือนราษฎร ซึ่งอพยพ หลายตำบล ข้าพระพุทธเจ้าให้ขับต้อนคนซึ่ง อพยพได้ มา ๗๓ คน กับ ทหารโปลิศ ซึ่งอยู่ รักษาเมือง ๑๐๐ คน รวม ๑๗๓ คน จัดให้ ไปรักษาบ้าน พระยาวิชิตสงครามบ้าง อยู่ รักษาที่ออฟฟิศบ้าง ข้าพระพุทธเจ้าให้ถอดคนโทษออกประจำรักษาหน้าที่ ให้พระภักดีสงครามปลัด หลวงนรินทร ออก รักษา รอบนอก ให้พระยศภักดียกกระบัตร รักษา ข้างใน ให้ หลวงอินทร หลวงนาตรวจหน้าที่ ข้าพระพุทธเจ้าเขียนหนังสือในเพลา ๒ ยาม ให้คนโทษถือไปถึงพระยาถลางให้เกณฑ์คนยกมาช่วยฉะบับ ๑ ถึงพระยาบริรักษ์ภูธรเมืองพังงาให้ ยกคน มา ช่วย ฉะบับ ๑ เรียก ทหาร เรือรบ ขึ้นมา รักษา บนเมือง ฉะบับ ๑ แล้วข้าพระพุทธเจ้าให้ เขียนตั๋วจีน เรียกหัวหน้าได้ตัวเข้ามาในออฟฟิศ จีนอองขิว ซึ่งเป็น ที่หลวงประเทศจีนารักษ์ หัวหน้า พวกแซ่ออง ๑ จีนตันเซา ซึ่งเป็น ที่หลวงพิทักษ์จีนประชา ๑ จีนตันแทนคิว หัวหน้า พวก ตันแจ ๑ จีนตันว้านแห่ง ซึ่ง เป็น ที่หลวง วิเศษจีนนิกร ๑ จีนตันเหยียน หัวหน้า พวกแซ่ตัน ๑ จีนตันบักสั่ว ๑ จีนตันเสี้ยง ๑ จีนลิมซวนหัวหน้าพวกแปฮ่าง ๑ จีนเอียวอันเยียน ๑ จีนเอียวแซ่งลอง ๑

หัวหน้า พวกแซ่เอี๋ยว รวม ๑๐ คน เข้ามาถึงออฟฟีศ เพลา ๔ ทุ่ม เศษ ข้าพระพุทธเจ้าปรึกษาว่า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เรือรบและข้าหลวงออกมาประจำรักษาเมืองภูเก็ต เพราะมีพระราชประสงค์จะทำนุบำรุงบ้านเมือง และราษฎรลูกค้าให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน อย่าให้เกิดเหตุการณ์สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้ กะลาสีเรือรบวิวาทกับพวกจีนเป็นแต่ความเล็กน้อย ไม่ควรพวกจีนจะกำเริบก่อถ้อยความให้โตใหญ่ขึ้น จีนหัวหน้าก็มีบุตรภรรยาตั้งตึกร้านค้าขาย มีผลประโยชน์อยู่ในเมืองภูเก็ตก็มาก แล้วก็ได้ทรงพระกรุณาชุบเกล้า ฯ ตั้งให้มียศบรรดาศักดิ์เป็นปลัดจีน อำเภอจีน สำหรับจะได้ระงับถ้อยความเหตุการณ์ต่าง ๆ ควรที่จีนหัวหน้าจะคิดถึงพระเดชพระคุณช่วยกันทำนุบำรุงบ้านเมือง ระงับพวกจีนชั่วร้ายอย่าให้กำเริบขึ้นได้จึงจะชอบ จีนหัวหน้าว่าเหตุเกิดขึ้นในเวลากลางคืนยังไม่ทราบว่าจีนพวกไหนแน่ ข้าพระพุทธเจ้าจะให้จีนหัวหน้าทำเป็นประการใดจะขอทำตาม ข้าพระพุทธเจ้าจึงให้จีนหัวหน้าเขียนตั๋วออกไปห้ามพวกจีนตามกงสีตามแซ่ ที่พากันยกลงมาให้เลิกกลับขึ้นไป ถ้ามีความเกี่ยวข้องประการใดก็ให้ออกมาว่ากล่าวจะได้พร้อมด้วยจีนหัวหน้าชำระตัดสินให้ พวกจีนหัวหน้าพร้อมกันที่ออฟฟีศเขียนตั๋วในเวลานั้น ออกไปห้ามตามพวกกงสีตามแซ่ พวกจีนกงสีตามแซ่ได้รับตั๋วทราบแล้ว ก็พากันกลับไป ข้าพระพุทธเจ้าให้จีนหัวหน้าคุมพวกจีนแยกกองออกเป็น ๕ กอง รักษาตลาดกอง ๑ รักษาต้นทางท่าเรือกอง ๑ รักษาต้นทางไปกะทู้ท่าแครงกอง ๑ รักษาทางตรอกตลาดกอง ๑ รักษาทางปากน้ำกอง ๑ ครั้นเพลา ๑๐ ทุ่มกัปตันรีเจลิว พาทหาร กะลาสีเรือ

สยามมกุฎชัยวิชิตขึ้นมาบนเมือง ๑๐๐ คน รุ่งขึ้นณวันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เพลา ๕ โมงเช้า เรือมุรธาวสิตสวัสดิ ซึ่งไปฟังราชการเมืองระนองกลับมาถึงเมืองภูเก็ต กัปตันไตเกลอพาทหารขึ้นมาบนเมือง ๒๐ คน ข้าพระพุทธเจ้าได้รับหนังสือพระยารัตนเศรษฐีลงวันเสาร์เดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีชวดอัฐศก ฉะบับ ๑ ประทับตรา กรมการ ๑๑ รายชื่อ ใจความว่าพวกจีนยังกำเริบอยู่ ขอให้เรือรบกลับไปเมืองระนองอีกสักครั้งหนึ่งก่อน ในเวลานั้นที่เมืองภูเก็ต พวกจีนโจรยังลอบเผาบ้านเรือนของราษฎรฆ่าฟันกัน แต่ยังไม่ทราบ ว่าไทยจีน จะตาย สักเท่าใด พวกจีนหัวหน้า พวกจีนต้นแซ่รวม ๕๐ นาย พากัน เข้ามาที่ ออฟฟิศ ปรึกษาพร้อมกันทำหนังสือสัญญาไว้ต่อข้าพระพุทธเจ้า และพระยาวิชิตสงครามจางวาง ใจความว่าพวกจีนหัวหน้าซึ่งเป็นต้นแซ่จะกำชับพวกจีนตามแซ่มิให้ เที่ยวปล้น ชิงเผาบ้านเรือน ทำอันตราย แก่คน ฝ่ายไทย และ จะห้ามพวกจีนมิให้ถือเครื่อง ศัสตราวุธ เข้ามาใน เมือง จีนผู้ ใดไม่ฟัง จะเอาปืนยิง ถ้าถูกตายจะตรวจดูว่าคนที่ตายนั้นเป็นแซ่ไหนแน่แล้ว จะปรับไหมจีนหัวหน้าต้นแซ่นั้นให้กับผู้ตาย ณวันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ข้าพระพุทธเจ้าให้ กัปตันไตเกลอพา เรือมุรธาวสิตสวัสดิ ถือหนังสือไปถึงเจ้าพระยาไทรบุรี ขอคน มาช่วยรักษา เมืองภูเก็ต และได้ เขียนหนังสือ ถึงกรแนนแอนเซนแลบเตอแนล เกาวนาบีนัง ความว่า พวกจีนเมืองระนอง เมืองภูเก็ต เกิดวิวาท กันขึ้น กับพวก คนไทย ขอให้แลบเตอแนลเกาวนา ห้ามปืน กะสุนดินดำ อย่าให้ ลูกค้า บรรทุก เข้ามาขายใน เมืองไทย แล้วได้ สั่งให้ กัปตันไตเกลอ ซื้อ กัศริสบัสตัน ปืน

สไนเดอ เข้ามาใช้สำหรับ เมืองภูเก็ตด้วย รุ่งขึ้น ณวันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรมค่ำ ๑ พระพลสงคราม เมืองถลางให้ขุนหมื่นลงมาแจ้ง แก่ข้าพระพุทธเจ้าว่า พระยาถลาง เกณฑ์ไพร่ ๘๕ คน ให้พระพล สงคราม คุมมาแต่ณวันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ครั้นมาถึง ท่าเรือทราบว่าพวกจีนตั้งกอง กักด่านทางไม่ให้คนไทยไปมาได้ พระพลสงคราม จะพาไพร่ผ่าพวกจีนมาเกรงจะเกิดความ วิวาทขึ้น พระพลสงคราม จึงรออยู่ที่บ้านริพร ข้าพระพุทธเจ้า กับ พระยาวิชิตสงครามจึงให้จีนลิมเถขึ้นไปรับพระพลสงคราม คุมไพร่ลงมาถึงเมืองภูเก็ต ณวันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ พระบริสุทธิโลหภูมินทรผู้ว่าราชการ เมืองตะกั่วทุ่งคุมขุนหมื่นนายไพร่ รวม ๑๐๐ คน มาถึง เมืองภูเก็ต ณวันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๓ ค่ำ พระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ประสิทธิสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองถลาง คุมขุนหมื่นนายไพร่ รวม ๒๐๐ คน มาถึง เมืองภูเก็ตณวันอาทิตย์ เดือน ๔ แรม ๕ ค่ำ เมือง พังงา พระยาบริรักษ์ภูธร ผู้ว่าราชการ เมืองพังงา แต่งให้พระณรงค์ชลธี หลวงสัสดี คุมขุนหมื่น นายไพร่ รวม ๑๐๐ คนมาถึงเมืองภูเก็ตณวันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ เมืองไทร เจ้าพระยาไทรบุรี แต่งให้ ตนกูสะมาแอ ตนกูมุสา หวันอาหวัง คุมแขกไพร่ ๓๓๕ คน มาด้วย เรือมุรธาวสิตสวัสดิ์ ถึง เมืองภูเก็ต ณวันอังคาร เดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ เจ้าพระยาไทรบุรี มีหนังสือไปถึงข้าพระพุทธเจ้าว่า เจ้าพระยาไทรบุรี ยังกวาดหา คนให้เรือ สติมลอน บรรทุก เพิ่ม เติม มาครั้งหลัง อีก ๑๖๕ คน คน หัวเมืองยกมาถึงเมือง ภูเก็ตแล้ว ๘๑๕ คน คน

เมืองภูเก็ต ๓๗๓ คน ทหาร เรือรบ ๑๒๐ คน รวม ๑๓๐๘ คน และกับตันไตเกลอ แจ้งว่ากัศริสบัสตันบินสไนเดอจัดซื้อที่เมืองเกาะหมากไม่ได้ กรแนนแอนเสด ยอมให้ยืมของ คอเวอแม้นต์มาใช้ พลาง ก่อน ๕.๐๐ บัสตัน และที่อำเภอ ฉลองแขวงเมืองภูเก็ต พวกไทย พวกแขก แตกหนี เข้าป่า พาครอบครัว ประชุมกันอยู่ ชาย ฉกรรจ์ประมาณ ๑๕๐ คน พวกจีนคุมกัน ๒๐๐—๓๐๐ คน จะไปปล้นเผาบ้านเรือนไทยแขกต่อไปอีก พวกไทย พวกแขกสู้รบ กับพวกจีนแตกถอยมา พวกไทย พวกแขกเอาไฟ เผาทับโรงจีน ที่อำเภอฉลอง ประมาณ ๔๐—๕๐ โรง พวกจีน กับพวกไทย แขก สู้รบกันมาถึง ณวันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๓ ค่ำ (๑) ข้าพระพุทธเจ้า และพระยาวิชิตสงครามให้ กรมการจีน หัวหน้าขึ้นไปห้ามปราม พวกไทยจีน ทั้งสองฝ่าย ค่อยหยุดลง แต่พวกไทยจีน ซึ่งผูกใจเจ็บแค้น แก่กัน ยังคุมพวก ละ ๔—๖ คน ลอบกระทำร้าย แก่กัน ตามดงป่า แขวงอำเภอ อยู่บ้าง พวกจีนคนร้ายเห็นกองทัพมาพร้อมกัน ก็มีความกลัว พากันหนีออกจากบ้านเมือง บ้าง การเหมืองแร่ดีบุกได้ลงมือ ทำการเป็นปกติแล้วบ้าง ก็มีที่ยังหวาดหวั่นอยู่มิได้ลงมือทำการเหมืองแร่ก็มี ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า การที่เมืองภูเก็ต ถ้าไม่จัดเสียให้เรียบร้อย พวก พ่อค้าซึ่งตั้งทำมา ค้าขาย และราษฎรไทยแขก เห็นไม่อาจอยู่ คงจะพากันอพยพ ออก จากบ้านเมืองไปอยู่เมืองอื่นเสียโดยมาก และหนังสือ พระยา

(๑) การที่ชาวเมืองสู้รบจีนที่อำเภอฉลอง ครั้งนั้น ด้วยได้เจ้าอธิการวัดฉลองซึ่งนับถือกันว่าเป็นผู้มีวิทยาคมขลังคุ้มครอง เมื่อเสร็จการปราบจีนแล้ว โปรด ฯ ให้ตั้งพระอธิการนั้นเป็นพระครูวิสุทธิวงคาจารย์

รัตนเศรษฐี ซึ่งมีมาถึงข้าพระพุทธเจ้า ว่าด้วยจีนที่เมืองระนองกำเริบนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้คัดสำเนาหนังสือ ฉะบับที่ ๑ ฉะบับที่ ๒ ฉะบับที่ ๓ ใส่มาในซองนี้ด้วยแล้ว ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ บอกมาณวันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๙ ค่ำ ปีชวดอัฐศก"

การปราบปรามพวกจีนกุลีที่เมืองภูเก็ต ถึงต้องเกณฑ์กำลังต่างเมืองไปช่วยคล้ายกับเป็นการสงคราม จึงปราบปรามลงได้ แต่นั้นรัฐบาลก็จัดวางการป้องกัน คือให้เพิ่มเติมกำลังโปลิศและทหารอยู่ประจำเป็นต้น ก็มิได้มีเหตุเช่นนั้นขึ้นอีก.

เมื่อก่อนที่จะเกิดเหตุเรื่องจีนกุลีกำเริบที่เมืองระนอง พระยารัตนเศรษฐี (คอซู้เจียง) มีใบบอกเข้ามากราบบังคมทูล ฯ ว่า มีความแก่ชราลงมากแล้ว ขอพระราชทานกราบถวายบังคมลาไปเมืองจีน เพื่อไปบำเพ็ญการกุศลที่บ้านเดิมสักครั้งหนึ่ง ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ไปตามประสงค์ พอพระยารัตนเศรษฐี (คอซู้เจียง) กลับมาจากเมืองจีนไม่ช้านักก็เกิดเหตุพวกจีนกุลีกำเริบ ครั้นเมื่อปราบปรามเรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า พระยารัตนเศรษฐี (คอซู้เจียง) แก่ชรา จึงพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนยศพระยารัตนเศรษฐี (คอซู้เจียง) ขึ้นเป็นพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี ตำแหน่งจางวางผู้กำกับราชการเมืองระนอง และทรงตั้งพระศรีโลหภูมิพิทักษ์ (คอซิมก๊อง) ซึ่งเป็นบุตรคนใหญ่ และเป็นตำแหน่งผู้ช่วยราชการอยู่ในเวลานั้น เป็นพระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมืองระนอง เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๒๐ มีสำเนาตราพระคชสีห์น่าเมือง ดังนี้

ตราตั้งพระยารัตนเศรษฐี (คอซู้เจียง) เป็นพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี

สารตรา ท่านเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ สมุหพระกระลาโหม มาถึงพระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการ เมืองระนอง

ด้วยพระยารัตนเศรษฐี คนเก่า เข้ามาเฝ้า ทูลละอองธุลีพระบาท กราบบังคมทูล พระกรุณา แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ด้วยการที่จีนเกิดกบฎในเมืองระนอง ตั้งแต่เกิดขึ้น จนข้าหลวง ผู้มีอำนาจ และ ทหาร ไปด้วยเรือรบ กลไฟ ชื่อมุรธาวสิตสวัสดิ พร้อม ด้วยผู้ ว่าราชการเมือง กรมการชำระ ตัดสินทำโทษตาม โทษานุโทษเสร็จ บ้านเมืองเรียบร้อย เป็นปกติ

ได้ทรงทราบ ฝ่าละอองธุลีพระบาท ทุกประการแล้ว มีพระบรม ราช โองการมาณพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่งว่า ทรงพระมหากรุณาตั้งให้พระยารัตนเศรษฐี เป็นผู้ว่าราชการ เมืองระนองรักษาพระราชอาณาเขตต์ ทำนุบำรุง บุตรหลานกรมการ ไพร่บ้านพลเมือง ลูกค้าวาณิชได้ ทำมาหากินอยู่เย็นเป็นสุข พระยารัตน เศรษฐีได้ รับทำภาษีผลประโยชน์ ซึ่งเกิดขึ้นในบ้าน ในเมือง ทูลเกล้า ทูลกระหม่อมถวายก็มาก ถึงงวดถึงปีบอกส่งเข้ามาณกรุงเทพมหานคร มิได้ตกค้าง

ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระยารัตนเศรษฐีเป็นผู้ว่าราชการเมือง มาช้านานจนแก่เฒ่าชรา จะว่าราชการบ้านเมือง ก็เป็นความลำบากแก่ตัว พระยารัตนเศรษฐีมาก ได้ พระราชทานสัญญาบัตร์ตั้งให้พระศรีโลหภูมิ

พิทักษ์ผู้ช่วยราชการซึ่งเป็นบุตรผู้ใหญ่ เป็นที่พระยารัตนเศรษฐีผู้ว่าราชการเมืองให้สืบตระกูล โดยมีความชอบในราชการแผ่นดิน จะเพิ่มยศขึ้นให้เป็นพระยาจางวาง ก็พอกราบถวายบังคมลาไปเมืองจีนการจึงได้ค้างอยู่

ครั้งนี้จีนเกิดกบฏขึ้นณเมืองระนอง กรุงเทพมหานคร ก็แต่งข้าหลวงมีอำนาจคุมทหารปืนใหญ่เล็ก และเกณฑ์ กองทัพ หัวเมืองมาช่วยระงับปราบปราม พระยารัตนเศรษฐีกลับมาแต่เมืองจีนถึงเมืองระนองทันราชการ ได้ช่วยข้าหลวงทหารปืนใหญ่เล็ก และกองทัพหัวเมืองปราบปรามทำโทษจีนคนชั่วราบคาบ บ้านเมืองจึงเรียบร้อยได้โดยเร็ว พระยารัตนเศรษฐีมีความชอบในราชการแผ่นดิน

จึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานสัญญาบัตร์ เลื่อนยศพระยารัตนเศรษฐี ขึ้น เป็น พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี จางวางกำกับราชการเมืองระนอง ถือศักดินา ๓๐๐๐ พระราชทานโต๊ะทองคำใหญ่ ๑ คนโททองคำ ๑ กะโถนทองคำ ๑ สัปทนปัศตูแดง ๑ เป็นเครื่องยศกับเสื้อผ้าตามบรรดาศักดิ์ ออกมาทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ พร้อมด้วยพระยารัตนเศรษฐีผู้ว่าราชการเมืองกรมการ แล้วให้พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี จางวาง เอาเครื่องยศเดิม สำหรับ ที่พระยารัตนเศรษฐี นั้นพระราชทานให้แก่พระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมืองเป็นเกียรติยศสืบไป

ให้พระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมือง กรมการ ฟังบังคับบัญชาพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดีจางวาง ถ้ามีราชการเกิดขึ้นแก่บ้านเมือง

ประการใด ให้พระยารัตนเศรษฐีผู้ว่าราชการเมืองกรมการปรึกษาหารือพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดีจางวาง ตามซึ่งเห็นพร้อมชอบด้วยราชการ อย่าถือเปรียบแก่งแย่งให้เสียราชการไปแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้

อนึ่งถ้าถึงกำหนดงวดกำหนดปีส่งเงินภาษีอากร ณเมืองระนองเมื่อใด ก็ให้พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดีจางวาง พร้อมด้วยพระยารัตนเศรษฐีผู้ว่าราชการเมืองกรมการ รวบรวมเงินภาษีอากรเข้าหีบปิดตราประจำครั่ง แต่งกรมการคุมเข้ามาส่งณกรุงเทพมหานคร อย่าให้เงินภาษีอากรค้างล่วงงวดล่วงปีไปได้

อนึ่งถ้าถึงเทศกาลพระราชพิธีตรุษสารท ก็ให้พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดีจางวาง ไปพร้อมด้วยพระยารัตนเศรษฐีผู้ว่าราชการเมืองกรมการณพระอารามตามเคย จำเพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า บ่ายหน้าต่อกรุงเทพมหานคร กราบถวายบังคมต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ทำสัตยานุสัตย์ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายแด่ พระบาทสมเด็จ พระปรมินทร มหาจุฬาลงกรณ์ พระ จุลจอม เกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ แล้วรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาปีละ ๒ ครั้ง อย่าให้ขาดได้

อนึ่งให้พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดีจางวาง กำชับห้ามปรามบุตรหลานเสมียนทนายบ่าวไพร่ข้าทาสสมกำลัง อย่าให้คบหากันสูบฝิ่นกินฝิ่นซื้อฝิ่นขายฝิ่น และเป็นโจรผู้ร้ายปล้นสดมภ์ลักช้างม้าโคกระบือตัดพกฉกชิงวิ่งราวฉ้อตระบัดเอาพัสดุทองเงินเครื่องอัญมณี ของสมณะ

ชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎร ไพร่บ้านพลเมืองลูกค้าวาณิชทางบก ทางเรือให้ได้ความเดือดร้อนแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้

ครั้นสุสารตรานี้ไซ้ ให้พระยารัตนเศรษฐีผู้ว่าราชการเมืองกรมการ จำลองลอกเอาท้องตราตั้งนี้ไว้ แล้วประทวนส่งต้นตราตั้งและตราจำนำ สำหรับที่บัญชีจำนวนเลขสำหรับเมือง ให้แก่พระยาดำรงสุจริตมหิศร ภักดีจางวางเข้ารับราชการตามตำแหน่งสืบไป

สารตรามาณวันพฤหัสบดีเดือน ๙ แรม ๖ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๓๙ ปีฉลูนพศก

ตรารูปมนุษย์ถือสมุด ประจำครั่ง ตราพระคชสีห์น้อย ประจำผนึก

สำเนาตราตั้งพระศรีโลหภูมิพิทักษ์ (คอซิมก๊อง) เป็นพระยารัตนเศรษฐี

สารตรา ท่านเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีอภัยพิริยปรากรมพาหุ สมุหพระกระลาโหม มาถึงหลวงปลัด หลวงมหาดไทย หลวง ศักดิศรีสมบัติผู้ช่วยราชการ กรมการอยู่รักษาเมืองระนอง ด้วย พระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมืองระนอง ทำเรื่องราวให้กราบ บังคมทูลพระกรุณาว่า พระยารัตนเศรษฐีแก่ชราอายุ ๗๙ ปี ขอลา ออกนอกราชการ กราบถวายบังคมลาไปเมืองจีนทำบุญให้บิดามารดา ญาติพี่น้องสักครั้งหนึ่ง ขอให้พระศรีโลหภูมิผู้ช่วยราชการว่าราชการ บ้านเมืองต่อไป จึงมีพระบรมราชโองการมาณพระบัณฑูรสุรสิงหนาท

ดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมว่า พระศรีโลหภูมิผู้ช่วยราชการเป็นบุตรใหญ่ (พระยารัตนเศรษฐี) ได้ทำราชการสนองพระเดชพระคุณช่วยพระยารัตนเศรษฐีรักษาบ้านเมืองมาช้านาน หามีระแวงในราชการแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดไม่ ใจคอมั่นคงสมควรเป็นผู้ใหญ่รักษาบ้านเมืองได้ จึงทรงพระกรุณา โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานนามสัญญาบัตรให้พระศรีโลหภูมิผู้ช่วยราชการ เป็นที่พระยารัตนเศรษฐีผู้ว่าราชการเมืองระนอง ถือศักดินา ๓๐๐๐ ไร่ พระราชทานสัปทนคัน ๑ ลูกประคำปล่ำทองสาย ๑ โต๊ะทองคำ ๑ กะโถนทองคำ ๑ กาทองคำ ๑ กระบี่บั้งทองคำ ๑ หมวกตุ้มปีกทรงประพาส ๑ เสื้อทรงประพาสตัว ๑ เสื้อมังกร ๕ เล็บตัว ๑ เสื้อเข้มขาบริ้วดีตัว ๑ ผ้าปูมเขมรผืน ๑ ผ้าแพรขาวผืน ๑ เป็นเครื่องยศออกมาทำราชการฉลองพระเดชพระคุณสืบต่อไป ให้หลวงปลัด หลวงมหาดไทย หลวงศักดิศรีสมบัติผู้ช่วยราชการกรมการ นายกองบอกส่วยอากรเมืองระนอง พึ่งบังคับบัญชาพระยารัตนเศรษฐีผู้ว่าราชการเมือง แต่ซึ่งชอบด้วยราชการตามอย่างตามธรรมเนียมสืบมาแต่ก่อน อย่าให้ถือเปรียบแก่งแย่งให้เสียราชการไปแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้ ให้พระยารัตนเศรษฐี มีน้ำใจโอบอ้อม ทำนุบำรุงญาติพี่น้องในวงศ์ ตระกูล และ กรมการ ผู้ใหญ่ ผู้น้อยไพร่บ้าน พลเมือง ลูกค้าวาณิชให้ได้ความสุขสบาย ให้บ้านเมืองเจริญบริบูรณ์ขึ้นจะได้เป็นความชอบสืบไป อนึ่งถึงเทศกาลพระราชพิธีตรุษสารทก็ให้พระยารัตนเศรษฐี พร้อมด้วย

ญาติพี่น้องและกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยไปณพระอารามตามเคยณะเพาะพระพักตร์ พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า บ่ายหน้าต่อกรุงเทพพระมหานครกราบถวายบังคมต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ทำสัตยานุสัตย์ ทูลเกล้า ทูลกระหม่อม ถวายแด่ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ แล้วรับพระราชทานน้ำพิพัฒน์สัตยาปีละ ๒ ครั้ง ตามอย่างธรรมเนียมจงทุกปีอย่าให้ขาดได้ มีพระราชโอวาทสำหรับที่ผู้ว่าราชการเมือง ประทับตราพระคชสีห์ออกมาด้วยฉะบับ ๑ ความแจ้งทุกประการแล้ว

สารตรามาณวันศุกร์เดือนยี่ขึ้นค่ำหนึ่งปีระกาเบ็ญจศก

ตรารูปมนุษย์ถือดาพประจำครั่ง ตราพระคชสีห์น้อยประจำผนึก

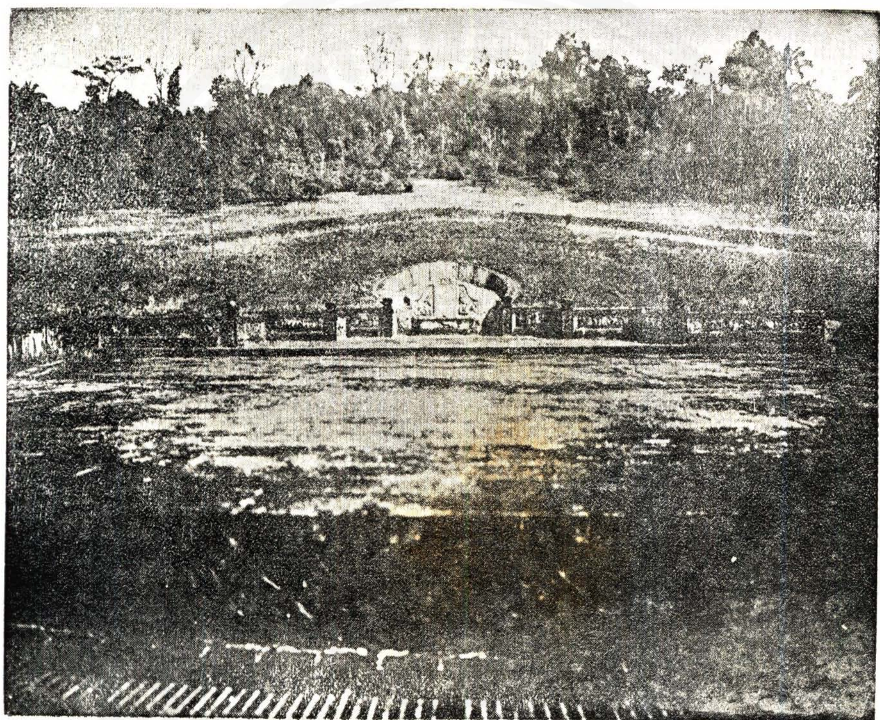
ตั้งแต่ออกจากตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองแล้ว พระยาดำรงสุจริต ฯ ก็คิดจัดแบ่งการค้าขายที่เคยทำให้แก่บุตร คือในบรรดาการที่เมืองระนองมอบให้พระยารัตนเศรษฐี (คอซิมก๊อง) การที่ห้างโกหงวนณเมืองเกาะหมากมอบแก่หลวงศรีโลหภูมิพิทักษ (คอซิมขิม) การที่เมืองหลังสวน มอบให้แก่พระจรูญราชโภคากร (คอซิมเต๊ก) และส่งนายคอซิมบี๋บุตรคนเล็กให้ไปเล่าเรียนที่เมืองจีน ตัวเองเป็นแต่ผู้ตรวจตราดูแล นอกจากนี้คิดทำพินัยกรรมสั่งให้ผู้รับมฤดกรวมทรัพย์ที่ได้รับมฤดกนั้นเป็นทุนในห้างโกหงวน ทำการค้าขายหาผลประโยชน์ไป

ด้วยกัน ตลอดเวลานับตั้งแต่พระยาดำรงสุจริต ฯ (คอซู้เจียง) ถึงอนิจกรรมไปอีก ๓๐ ปี จึงให้แบ่งทรัพย์มฤดกแยกกันไปได้ พระยาดำรงสุจริตฯ (คอซู้เจียง) อยู่มาจนปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๒๕ จึงถึงอนิจกรรม เมื่ออายุได้ ๘๐ ปี

เมื่อพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี (คอซู้เจียง) ถึงอนิจกรรมแล้ว นายคอซิมบี๋ซึ่งบิดาส่งให้ไปเล่าเรียนที่เมืองจีนนั้นเสร็จการศึกษากลับมา พระยารัตนเศรษฐี (คอซิมก๊อง) ผู้พี่นำถวายตัวเป็นมหาดเล็กพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์เป็นหลวงบริรักษ์โลหวิสัย ตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมืองระนอง แล้วพระยารัตนเศรษฐี (คอซิมก๊อง) ผู้เป็นหัวหน้ากับบรรดาบุตร หลานของพระยา ดำรงสุจริต ฯ มีใบบอกเข้ามา ยังกรุงเทพ ฯ ว่าได้จัดการฝังศพไว้ที่เมืองระนองตามประเพณีจีน ขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตทำคำจารึก ศิลาปักไว้ ให้เป็นเกียรติยศ ณที่ฝังศพ โปรด ฯ ให้ตรวจคำจารึกนั้นแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ ทำตามประสงค์

สารตราพระราชทานคำจารึกป้ายหน้าฮ่องซุ้ย และเครื่องขมาศพ พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี (คอซู้เจียง)

สารตรา ท่านเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีอุภัยพิริยปรากรมพาหุ สมุหพระกระลาโหม มาถึงพระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมือง พระศรีโลหภูมิพิทักษ์ ผู้ช่วยราชการ หลวงบริรักษ์โลหวิสัย ผู้ช่วยราชการ

ฮ่องซุ้ยพระยาดำรงสุจริตฯ (คอซู้เจียง ต้นสกุล ณระนอง)

พระจรูญราชโภคากร ผู้ว่าราชการเมือง หลวงสโมสรราชกิจ ปลัด และบุตรหลานญาติพี่น้องวงศ์ตระกูลพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี จางวาง ณเมืองระนองเมืองหลังสวน

ด้วยพระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมือง พระศรีโลหภูมิพิทักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองระนอง พระจรูญราชโภคากร ผู้ว่าราชการเมืองหลังสวน มีใบบอกลงวันอังคาร เดือน ๑๑ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก ส่งจดหมายถามถ้อยคำผู้เฒ่าผู้แก่เมืองระนอง ให้หลวง (สรร) พากรกรมการถือมา

มีความว่า พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี จางวางเมืองระนอง ป่วยเป็นวัณณโรคขึ้นที่สันหลัง หมอประกอบยารักษาพยาบาลอาการหาคลายไม่ ณวันพฤหัสบดี เดือน ๗ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดีจางวาง ถึงแก่อสัญญกรรม (๑) อายุได้ ๘๖ ปี ศพฝังมีฮ่องซุ้ยตามธรรมเนียมจีนที่เมืองระนอง หาได้พระราชทานเพลิงไม่

พระยารัตนเศรษฐี พี่น้องบุตรหลานขอรับพระราชทานจารึกป้ายศิลาปักหน้าฮ่องซุ้ยศพพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดีจางวาง จะได้เป็นเกียรติยศแก่บุตรหลาน ซึ่งรับราชการฉลองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสืบไป มีความในใบบอกหลายประการ

ได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว มีพระบรมราชโองการ

(๑) คำว่าอสัญญกรรม โดยปกติใช้แต่ศพเทียบชั้นเจ้าพระยา ที่ใช้ในสารตราฉะบับนี้จะใช้ผิด หรือโดยคำสั่งให้ใช้เป็นพิเศษ ข้อนี้ไม่มีทางจะสอบให้ทราบแน่

มาณพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี จางวาง รับอำนาจแต่ท่านเสนาบดี ซึ่งได้บังคับหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในกาลนั้น ไปเป็นผู้ก่อสร้างเมืองระนอง ชักชวนไทยจีนและลูกค้า มาตั้งบ้านเรือนทำเรือกสวนไร่นาเป็นภูมิฐานบ้านเมืองขึ้น พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี จางวาง ทำเหมืองดีบุกลงทุนให้ราษฎรขุดร่อนแม่แร่ดีบุกมาขึ้นโรงกลาง สูบฉลุงได้เนื้อดีบุกจำหน่ายเก็บภาษีทำนุบำรุงบ้านเมืองเกิดภาษีผลประโยชน์แผ่นดินเจริญ

พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี จางวาง ทำนุบำรุงบุตรชายใหญ่เล็กได้ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณสืบตระกูลและทำนุบำรุงอาณาประชาราษฎรลูกค้าวาณิชได้ทำมาหากินอยู่เย็นเป็นสุข พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี จางวาง มีความชอบต่อราชการแผ่นดินเป็นอันมาก

ซึ่งพระยารัตนเศรษฐีผู้ว่าราชการเมืองระนอง กับพี่น้องขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาต จารึกป้ายศิลาตั้งแต่วันเดือนปีเกิดตำบลบ้านเมืองจีน แล้วทำมาหากินอยู่ในประเทศสยาม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงมียศบรรดาศักดิ์ ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาจนถึงแก่อสัญญกรรม จะได้ปักหน้าฮ่องซุ้ยศพพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดีจางวาง ให้เป็นเกียรติยศแก่บุตรหลานตามธรรมเนียมจีน

จึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้อธิบดีกรมพระกระลาโหม ซึ่งได้บังคับหัวเมืองฝ่ายใต้ ฝ่ายทะเลตะวันตก เรียบเรียงอักษรถ้อยคำซึ่ง

จาริกป้าย นำขึ้นทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายทรงทอดพระเนตร์ เห็นสมควรใช้ได้แล้ว พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จาริกป้ายศิลาส่งออกมาพระราชทานพระยารัตนเศรษฐีกับพี่น้อง ปักหน้าฮ่องซุ้ยศพพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี จางวางเถิด

ได้โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าพนักงานจัดธูปเทียน ดอกไม้จันทน์ประจุหีบเหมือนศิลา หน้าเพลิง สำรับ ๑ เงินเฟื้อง ๓๐๐ เฟื้อง ผ้าไตร ๕ ไตร ผ้าขาว ๑๐ พับ ร่ม ๕๐ คัน รองเท้า ๕๐ คู่ มอบให้หลวง (สรร) พากรกรมการ คุมออกมาพระราชทาน แก่พระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมืองระนองกับพี่น้องให้ทำบุญในการศพ พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี จางวาง โดยสมควรแก่ ยศ บรรดาศักดิ์

แต่ธูปเทียนดอกไม้จันทน์นั้น เป็นของ หลวง ขมาศพ ให้พระยารัตนเศรษฐีผู้ว่าราชการเมืองระนองเชิญหีบธูปเทียนดอกไม้จันทน์ขึ้นตั้งบนที่ หน้าป้าย ศิลา ตาม สมควร เงินเฟื้อง ผ้าไตร ผ้าขาว ร่ม รองเท้านั้นให้มีเทศนาชักบังสกุล มหาบังสกุล และ ทิ้ง ทาน ถ้าทำบุญเสร็จแล้วเป็นจำนวนพระสงฆ์มากน้อยเท่าใดให้มีใบบอก ถวายพระราชกุศลเข้ามาให้แจ้ง

สารตรามาณวันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะแม เบ็ญจศก

ศักราช ๑๒๔๕ (พ.ศ. ๒๔๒๖)

ตรารูปมนุษย์ถือสมุด ประจำ ครั่ง ตรา พระคชสีห์น้อยประจำ ผนึก

คำจารึก

ประวัติ พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี (คอซู้ เจียง) จางวางเมืองระนอง

ประกาศไว้ให้ท่านทั้งหลายผู้จะได้อ่านหนังสือนี้ทราบทั่วกันว่า เดิมท่านพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี จางวางเมืองระนองนี้ ท่านเป็นจีนฮกเกี้ยนเกิดในบ้านแอ่ชุ่อำเภอ ระยอง เชตต์ แขวงเมือง เจียงจิวหู ท่านเกิดนับตามวันข้างจีน เป็นวัน ๒๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีมะเส็ง นามเดิมชื่อ ซู้เจียงแซ่คอ ครั้นอายุครบ ๒๕ ปี ได้เข้ามา จากเมืองเจียงจิวหู มามีภรรยา ตั้งบ้านเรือนทำมาหากินอยู่ณเมืองพังงาช้านาน จนค่อยเจริญขึ้นสืบมา ถึง ณวันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง ฉศกศักราช ๑๒๐๖ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว ทรง พระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้เป็นหลวงรัตนเศรษฐี นายอากรดีบุกเมืองระนอง ขึ้นเมืองชุมพร ได้ทำอากรดีบุกแขวงเมืองชุมพร เมืองกระบุรี เมืองระนอง รวม ๑๐ ตำบล ทูลเกล้า ฯ ถวาย เป็น อากร ดีบุก ปีละ ๔๓ ภารา ภายหลังโปรดเกล้า ฯ ให้เป็น ผู้ว่าราชการเมืองระนอง แต่ที่ตำบลราคกรูด บางริ้น พอนรั้ง ทั้ง ๓ ตำบลนี้ยังไม่ มีบ้านเรือน ผู้คน ตำบล เมือง ระนอง เมื่อแรกหลวงรัตนเศรษฐี มาตั้งทำภาษีอากร เมื่อปีมะเส็ง สัปตศกศักราช ๑๒๐๗ นั้นก็ยังเป็น ป่า รกร้าง ว่างเปล่า อยู่ มาก มีคนไทยจีน ตั้งบ้านเรือน อยู่ ๑๗ ครอบครัว เหมืองคลองมีบ้าง เล็กน้อย ที่นั้น เป็น แขวงเมือง ชุมพร ยังไม่ เป็นภูมิ บ้านเมือง ไม่มีเรือกสวนไร่นาทำเลที่ทำมาหากิน ครั้น

ณปีขาลฉศกศักราช ๑๒๑๖ พระบาท สมเด็จ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้า ฯ พระราชทาน สัญญาบัตร เลื่อนยศหลวงรัตนเศรษฐี เป็นพระรัตนเศรษฐี ผู้ว่า ราชการ เมือง ระนอง พระรัตนเศรษฐี มา ตั้งบ้านเรือนอยู่ เมือง ระนอง แล้ว ตั้ง เกลี้ยกล่อม ชักชวนไทยจีนให้ มา ตั้งทำมาหากิน อยู่ ที่ แขวงเมือง ระนอง ถึง ๙ ตำบล มี ผู้ คนบ้านเรือน ตั้งเป็นภูมิ ลำเนา แน่นหนา ทำเหมืองดีบุก สร้างสวนไร่นา ปลูกพืช ผล ต่าง ๆ สมบูรณ์ เป็นภูมิฐานบ้านเมืองสนุกสำราญ ภาษี อากร ผล ประโยชน์แผ่นดินก็เจริญมากขึ้น ครั้นวันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๑๐ ค่ำ ปีจอจัตวาศกศักราช ๑๒๒๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้า ฯ เลื่อนยศให้ เป็นพระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่า ราชการเมือง ระนอง ยกเมืองระนอง เป็น หัวเมืองจัตวาขึ้นกรุงเทพ ฯ ครั้นบรรลุถึงรัชกาล ที่ ๕ ปัจจุบันนี้ พระบาท สมเด็จ พระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ทรง พระกรุณา โปรดเกล้า ฯ เลื่อนยศ พระยา รัตนเศรษฐีเป็น พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี จางวาง เป็น อธิบดี ใน เมือง ระนอง แล้ว โปรดเกล้า ฯ ตั้งพระศรีโลหภูมิบุตร ที่ ๒ เป็นพระยารัตนเศรษฐี ผู้ว่าราชการเมืองระนองแทนบิดา ท่านพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดีนี้ ได้รับราชการมาตั้งแต่รัชกาล ที่ ๓ ตลอดมาจน ถึง รัชกาล ที่ ๕ ฉลองพระเดช พระคุณโดยกตัญญูกตเวทีซื่อตรงดำรงสุจริต คิดให้ผลประโยชน์เจริญขึ้นเป็นคุณแก่แผ่นดิน โดยมาก ควรเป็นที่สรรเสริญและเป็นแบบ ฉะบับสำหรับ ข้าราชการทั้งปวง พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดีอยู่ในที่จางวางเมืองระนองได้

สยามที่เมืองสิงคโปร์ จึงพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนหลวงบริรักษ์โลหวิสัย (คอซิมบี่) ขึ้นเป็นที่พระอัษฎงคตทิศรักษา ตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองตระบุรีต่อมา

๘

ตอนที่ ๕

รับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เมืองระนอง

ถึง พ.ศ. ๒๔๓๓ (ร.ศ. ๑๐๙) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเลียบแหลมมะลายู ระยะทางที่เสด็จไปครั้งนั้น ทรงเรือสุริยมณฑล (ลำแรก) เป็นเรือพระที่นั่งไปจากกรุงเทพ ฯ แล้วทรงช้าง พระที่นั่งเสด็จ ทางสถลมารค จากเมืองชุมพร ข้ามแหลม มะลายูไปลงเรือที่เมืองกระบุรี เรือพระที่นั่งอุบลบุรทิศออกไปคอยรับเสด็จอยู่ที่เมืองระนอง เสด็จตรวจหัวเมืองชายทะเลในพระราชอาณาเขตต์ แล้วผ่านไปในเมืองมะลายูของอังกฤษ ประทับที่เมืองเกาะหมาก เมืองสิงคโปร์ ขาเสด็จกลับ เสด็จทอดพระเนตร หัวเมืองมะลายู และหัวเมืองไทยทางปักษ์ใต้ ตลอด มา ใน คราว เสด็จ เลียบ มณฑล ครั้ง นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ ทรงพระราชนิพนธ์ เรื่องระยะทาง เป็นพระราชหัตถเลขาพระราชทานมาถึงเสนาบดีสภาซึ่งรักษาพระนคร (หอพระสมุด ฯ ได้ รวม พระราช หัตถเลขา คราว นั้น เข้า เป็น หนังสือ เสด็จ ประพาส แหลมมะลายู พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕) ในพระราชหัตถเลขาทรงพรรณนาและพระราชทานพระบรมราชาธิบายว่าด้วยเมืองระนองในสมัยเมื่อเสด็จไปครั้งนั้น เป็นเรื่องตำนานถ้วนถี่พิสดารดีกว่าหนังสืออื่น จึงคัดพระราชนิพนธ์ฉะเพาะตอนว่าด้วยเมืองระนองมาพิมพ์ไว้ ในหนังสือนี้

พระราชนิพนธ์ว่าด้วยเมืองระนอง

วันที่ ๒๒ เมษายน (ร.ศ. ๑๐๙ พ.ศ. ๒๔๓๓) เวลา ๔ โมงเช้า น้ำขึ้น ลงเรือกระเชียงเรือไฟลากล่องลงมาตามลำน้ำปากจั่น น้ำขึ้น ไหลเชี่ยวอย่างน้ำทะเล ฝั่งสองข้างตอนบนเป็นเลน ตามฝั่งข้างอังกฤษแลเห็นเทือกเขาสันแหลมมะลายูตลอดไม่ขาดสาย แต่ข้างฝ่ายเราเป็นเขาไม่สู้ใหญ่นัก ที่ริมฝั่ง หน้าเทือกเขา นั้นเป็นเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ ไป โดยมากที่หว่างเนิน ก็ตกเป็น ท้องทุ่งกว้าง ๆ มีหมู่ บ้านเรือน คนแลเห็นต้นหมากต้นมะพร้าว ทั้งฝ่ายเรา ฝ่ายเขา ก็อยู่ในข้างละ ห้าหกหมู่ เหมือนกัน แต่ตอนนี้เสียเปรียบอังกฤษ ที่ลงไปหน่อยหนึ่ง ถึงที่มีศาล ชำระความ มีเรือนโรงใหญ่ ๆ หลายหลัง ว่าเป็นที่ตั้งเมืองแต่ก่อน แต่ศาลนั้นสี่เหลี่ยมหลังเล็ก ๆ ปลูกอยู่กลางแจ้งไม่อัศจรรย์ อันใดเลย โรงโปลิศที่ตะพานเหล็กวัดสระเกศ โตกว่า ลงมาประมาณชั่วโมงหนึ่งถึงโรงโปลิศตั้งอยู่บนหลังเนินต่ำ ๆ ริมปากแม่น้ำน้อย โรงโปลิศนี้ก็เล็กเท่า ๆ กันกับศาลนั้นเอง มีโปลิศถือปืนลงมายืนรับ ๑๑ คน เป็นพะม่านุ่งผ้าโพกผ้า ๖ คน เป็นแขกซิก สวมกางเกง อย่างทหาร ๕ คน นายทหารพะม่า แต่ไม่เห็นศัสตราวุธ นุ่งผ้าและสวมเสื้อทหาร ตั้งแต่เหนือโรงโปลิศขึ้นมา ดูบ้านคนถี่กว่าคลองท่า โรงที่เกาะกงสักนิดหนึ่ง ต่อลงมาข้างล่าง แล้วไม่มี ผิดกับท่าโรง ที่เกาะกงเลย พบวัดหนึ่ง อยู่ที่ ชายเขาเรียกว่าวัดขี้ไฟ โบสถ์หลังคาจาก แต่ไม่อยู่ในน้ำเหมือนเกาะกง

ลงมา ๓ ชั่วโมงถึงที่ตำบลน้ำจืด ซึ่งเป็นเมืองพระอัษฎงค์ (๑) ไปตั้งขึ้นใหม่ มีตะพานยาวขึ้นไปจดถนน เพราะที่นั้นเป็นที่ลุ่ม เวลา

---

(๑) พระอัษฎงคตทิศรักษา (คอซิมบี๋ ณระนอง) ภายหลังได้เป็นที่พระยารัษฎานุประดิษฐ์

น้ำขึ้นปกติ ท่วมขึ้นไป มาก ๆ ตะพาน แต่งใบไม้และธง มีซุ้มใบไม้ที่ต้นตะพาน มิสเตอรเมริฟีลด์ แอสสิสตัน คอมมิสชันเนอที่มลิวันลงมาคอยรับอยู่ ที่ตะพาน ทักทายปราศรัยแล้วขึ้นเสลี่ยงจะไป มิสเตอรเมริฟีลด์จะขอเข้าแห่เสด็จด้วยกับทหารและโปลิศ เพราะเวลานั้นแต่งตัวเป็นทหาร ได้บอกให้เดิรตามไปภายหลังกับพระอัษฎงค์ ถนนที่ขึ้นไปกว้างประมาณสัก ๘ ศอกหรือ ๑๐ ศอก ยาวประมาณ ๑๐ เส้นเศษ ผ่านไปในที่ซึ่งตัดต้นไม้ลงไว้จะทำนา ขึ้นไปถึงที่สุดถนนนี้ มีถนนขวางอีกสายหนึ่ง มีประตูใบไม้ และร้าน พระสงฆ์ สวดชยันโต อยู่ที่ สามแยก นั้น เลี้ยวขึ้นไปที่บ้านพระอัษฎงค์ ซึ่งเป็นเรือนขัดแตะถือปูนพื้นสองชั้นอย่างฝรั่ง ดูภายนอกเป็นตึกพอใช้ได้ แลดูจากบนเรือนนั้น เห็นที่ซึ่งปลูกสร้างขึ้นไว้และบ้านเรือนไร่นาราษฎรตลอด ตามแนวถนนขวางมีโรงโปลิศเป็นสามมุข ฝาขัดแตะถือปูนหลังหนึ่ง ห่างไปจากถนนใหญ่สัก ๒ เส้น มีศาลชำระความเป็นศาลากลางสามมุข เป็นตึกอยู่ริมถนนยังไม่แล้วเสร็จหลังหนึ่ง นอกนั้นก็เป็นโรงเรือนราษฎรหลายหลัง ความคิดพระอัษฎงค์ซึ่งยกเมืองลงมาตั้งที่น้ำจืดนี้ เพื่อจะให้เรือใหญ่ขึ้นไปถึงได้การค้าขายจะได้ ติด และระยะนี้คลองกว้าง ถ้าชักคนลงมาติดได้ที่นี้ การที่จะข้ามไปข้ามมากับฝั่งอังกฤษค่อยยากขึ้นหน่อยหนึ่ง หาไม่โจรผู้ร้ายหนีข้ามไปมาได้ง่ายนัก อีกประการหนึ่ง ที่แถบนี้มีท่าเลที่ทำนากว้าง ถ้าตั้งติดเป็นบ้านเมืองก็จะเป็นที่ทำมาหากินได้มาก เดี๋ยวนี้ขัดอยู่อย่างเดียว แต่เรื่องคนไม่มีพอแก่ภูมิที่เท่านั้น ได้ถามมิสเตอรเมริฟีลด์ ถึงการ โจรผู้ร้าย ก็ว่าเดี๋ยวนี้สงบเรียบร้อย การที่โจรผู้ร้าย

สงบไปได้นี้ ก็ด้วยอาศัยกำลังมิสเตอรซิมบี เป็นธุระแข็งแรงมาก และว่าเมื่อเร็ว ๆ นี้ มีผู้ร้ายฆ่าคนตายในแดนอังกฤษ ได้ขอให้พระยาชุมพรช่วย พระยาชุมพรก็ได้ช่วยจนได้ตัวผู้ร้ายแล้ว แต่ผู้ซึ่งไปตามผู้ร้ายนั้นต้องเสือกัดตายคนหนึ่ง มิสเตอรเมรีพิลด์รับอาสาจะโดยเสด็จต่อไปอีก ได้บอกขอบใจและห้ามเสีย พระสงฆ์ซึ่งมาคอยชยันโตอยู่นี้ มีเจ้าอธิการวัดนาคลงชัน ซึ่งพระอัษฎางค์ว่าเป็นหัวหน้ายี่หินศรีษะกระบือ (๑) ภายหลังมาสาบาลให้พระอัษฎางค์ ว่าจะไม่ประพฤติเช่นนั้นต่อไป อธิการวัดชีไฟอีกองค์หนึ่ง พระอัษฎางค์ว่าเป็นคนดีรับว่าจะข้ามมาอยู่ที่น้ำจืด พระสงฆ์เมืองหลังสวนออกไปอยู่ ๔ องค์ นอกนั้นเป็นพระมาแต่ฟากมลิวันอีก ๑๗ ได้ถวายเงินตามสมควรแล้วลงเรือล่องมาประมาณสัก ๕๐ มินิตถึงปากคลองพระขยางข้างฝ่ายเรา ดูกว้างกว่าแม่น้ำน้อย ลงไปอีกไม่ช้าก็ถึงคลองลำเลียง ซึ่งเป็นพรมแดนเมืองตระกับเมืองระนอง ดูปากช่องกว้างใหญ่ แต่เข้าไปข้างในเห็นท่าจะไม่โต แต่นี้ไปฝนตกมากบ้างน้อยบ้างตลอดทางไม่ใคร่จะได้ดูอันใดได้ สองฟากเป็นภูเขาสลับซับซ้อนกันสูงใหญ่ เวลาฝนตกมืดคลุ้มไป เป็นเมฆทับอยู่ครึ่งเขาค่อนเขา ลำน้ำกว้างออกกว้างออกทุกที แต่ไม่ใคร่เห็นมีบ้านผู้เรือนคน ลงมาจากน้ำจืด ๒ ชั่วโมงถ้วน ถึงเรืออุบลบุรทิศ ซึ่งขึ้นไป

---

(๑) คืออั้งยี่ทางหัวเมืองเหล่านั้น ในสมัยนั้นมีเป็น ๒ พวก เรียกว่าพวกยี่หินศรีษะกระบือพวก ๑ พวกปุนเถาก๋งพวก ๑

จอดคอยรับ อยู่ที่ ตรงปาก คลองเขมา ข้างฝั่ง อังกฤษ [๑] ถึงเรือใหญ่ฝน จึงได้หาย เดิมคิดว่าจะไปไล่กระจงที่เกาะขวาง แต่เวลามาถึงบ่าย ๕ โมงเสียแล้ว จึงได้ทอดนอนอยู่ที่ปากคลองเขมาคืนหนึ่ง

วันที่ ๑๓ ออกเรือเวลาโมงหนึ่งกับ ๒๐ มินิต เป็นเวลาน้ำขึ้นครู่หนึ่งถึงเกาะขวาง ที่เกาะขวางนี้พระยาระนองร้องอยู่ว่าแผนที่อังกฤษทำ คือแผนที่กัปตันแบกเป็นต้น หมายสีไม่ต้องกันกับหนังสือสัญญา ในหนังสือสัญญาว่าเกาะทั้งสองฝั่ง ใกล้ฝั่งข้างไทยเป็นของไทย ใกล้ฝั่งอังกฤษเป็นของอังกฤษ เว้นไว้แต่เกาะขวางเป็นของไทย ส่วนเกาะที่ในแผนที่นั้น เกาะสมุดที่อยู่ใกล้ฝั่งข้างอังกฤษเป็นเกาะย่อม จดชื่อว่าเกาะขวาง ทาสีเขียวให้เป็นของไทย ส่วนเกาะขวางซึ่งเป็นสามเกาะใหญ่ ๆ อยู่ใกล้ฝั่งข้างไทย เกาะหนึ่ง อยู่เกือบจะสูญกลางค่อนข้างไทยสักหน่อยหนึ่งสองเกาะ ที่ชาวบ้านนี้ตลอดจนถึงนายโปลิศฝ่ายอังกฤษ ก็ยอมรับว่าเป็นเกาะขวางนั้นหมายแดงเป็นของอังกฤษ ได้มีใบบอกเข้าไปก็ตัดสินรวม ๆ ออกมา ว่าที่หมายแดงเป็น ของอังกฤษที่หมายเขียวเป็นของไทย แต่ลักษณเกาะที่เป็นอยู่นั้นขัดอยู่กับหนังสือสัญญาเช่นนี้ขอให้ฉันดู ได้ตรวจดูก็เห็นเป็นหน้าสงสัยจริงอย่างเช่นเขาว่า จะเป็นด้วยแกล้งหรือด้วยแผนที่ผิดก็ได้ เรื่องนี้จะได้ชี้แจงด้วยแผนที่ในที่ประชุมต่อไป [๒]

---

(๑) เสด็จประพาสเที่ยวนี้ โปรด ฯ ให้เรือพระที่นั่งอุบลบุรทิศล่วงหน้าไปคอยรับอยู่ที่เมืองระนอง เสด็จไปจากกรุงเทพ ฯ ด้วยเรือสุริยมณฑล ลำที่สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ต่อ

(๒) เรื่องเกาะขวางนี้ เมื่อเสด็จมาถึงพระนคร ได้โปรด ฯ ให้ว่ากล่าวกับรัฐบาลอังกฤษ ตกลงให้คืนมาเป็นของไทย ตามหนังสือสัญญา

ได้ถามถึงการที่ได้ประโยชน์เสียประโยชน์ในที่เกาะไชว้กันเช่นนอย่างไร บ้าง ก็ว่าเกาะเหล่านี้ไม่มีคนตั้งบ้านเรือนอยู่ประจำ แต่เป็นที่มีชันมาก ทุก ๆ เกาะ ถ้าเป็นเกาะข้างฝ่ายอังกฤษ คนเราจะไปทำไม่ขอหนังสือ ต่อเขาก่อนเขาไม่ให้ไปทำ เป็นความลำบากแก่คนของเราที่จะไปทำ มาหากินในที่นั้น ตั้งแต่เกาะขวางนี้ลงไปฝ่ายข้างเราเขาสูงมากเป็น เทือกใหญ่ ดูเหมือนอย่างเกาะช้าง เรียกว่าท่าครอบ ข้างฝ่าย อังกฤษ ดูแนวเขาใหญ่ บัดห่างออกไปเป็นแต่เขาย่อม ๆ มีคนตั้งอยู่ริมน้ำ เที่ยวทำชันบ้างเป็นแห่ง ๆ ต่อท่าครอบลงไปมีลำคลองเรียกว่าละอุ่น ขึ้นระนอง ในระยะนี้มีที่คนอยู่สองตำบล นอกนั้นก็ลึกตลอดจนถึง ปากอ่าวระนอง ฝั่งทั้งสองข้างนั้นไม่ได้มีที่ราบเลยจนสักแห่งหนึ่ง เป็น แต่เขาใหญ่เขาเล็กตลอดไปจนกระทั่งถึงปลายแหลม เวลาเช้า ๔ โมง ทอดสมอที่ใต้เกาะผี ปากอ่าวเมืองระนอง ที่นี่พระอัษฎงค์ทำเรือนตะเกียง เช่นที่บางปะอินตั้งไว้เสาหนึ่ง มีเรือลำเภาบรรทุกเข้ามาแต่เมืองพะม่า จอดอยู่ลำหนึ่ง เรือมุรธาวสิตยิงปืนสลุต รอผ่อนของขึ้นบกอยู่จนเที่ยงจึง ได้ลงเรือกระเชียงเรือไฟลากข้ามไปดูแหลมเกาะสอง ซึ่งอังกฤษเรียก ว่าวิกตอเรียปอยนต์ อ้อมปลายแหลมออกไปดูข้างหน้านอกแล้วเลียบ เข้าจนถึงคอแหลมหน้าใน ที่แหลมนี้เป็นเนินสูงดินแดง ๆ ไม่ใคร่มีต้นไม้ คอแหลมทั้งหน้านอกหน้าในมีบ้านเรือนคนอยู่ หน้านอกไม่ได้เข้าไปใกล้ แต่หน้าในเห็นมีเรือนปั้นหยาฝาจาก พื้นสองชั้น ๓ หลัง มีโรงใหญ่ เล็กประมาณสัก ๒๐ หลัง มีต้นหมากมะพร้าว แต่ที่แผ่นดินที่หมู่บ้าน ตั้งนั้นเป็นที่ต่ำแอบคอแหลมอยู่หน่อยเดียว ที่บนหลังเนินปลายแหลมมี

ศาลชำระความแบบเดียวกับที่นาคลิ่งชั่น ตั้งอยู่กลางแจ้งแดดร้อนเปรี้ยง มีเรือนปั้นหยาฝาจากอยู่หลังหนึ่งทรุดโทรมยับเยินทั้ง ๒ หลัง คล้ายกันกับที่นาคลิ่งชั่น การที่อังกฤษจัดรักษาในที่แถบนี้ไม่กวดขันแข็งแรงอันใด อยู่ข้างโกโรโกเตกว่าเราเสียอีก คนที่อยู่บนบกแลเห็นเป็นแขก เขาว่าเป็นมะลายูบ้างจีนบ้างประมาณสัก ๓๐ ครัวทั้งหน้านอกหน้าใน หากินด้วยทำปลา เรืออ้อมมาหว่างเกาะเล็กของอังกฤษที่แอบฝั่งอยู่สองเกาะเข้าปากอ่าวเมืองระนอง ที่ฝั่งขวามีโรงจีนตัดฟืนสำหรับส่งเรือเมล์ประมาณสัก ๓๐ หลัง ฝั่งซ้ายเป็นที่ตลิ่งชายเนินสูง ตั้งโรงโปลิศอยู่ในที่นั้น เวลาน้ำขึ้นเรือขนาดองครักษ์ขึ้นไปได้ถึงท่า ตั้งแต่ทะเลเข้าไปสองไมล์เท่านั้น ตะพานที่ขึ้นยาวประมาณสักสองเส้นเศษ มีแพลอยและศาลาปลายตะพาน ผูกใบไม้ปักธงตลอด เมื่อถึงต้นตะพานมีซุ้มใบไม้ซุ้มหนึ่ง พระยาระนองและกรมการไทยจีนรับอยู่สัก ๕๐ — ๖๐ คน ขึ้นรถที่เขาจัดลงมารับ มีรถเจ้านายและข้าราชการหลายรถ ขึ้นไปตามหนทางซึ่งเป็นถนนถมศิลาแข็งเรียบดีอย่างยิ่ง แต่ถนนนี้แคบกว่าถนนข้างใน ๆ กว้างประมาณสัก ๓ วา สองข้างทางข้างตอนต้นเป็นป่าโกงกางขึ้น ขึ้นไปหน่อยหนึ่งก็ถึงที่เรือกสวนรายขึ้นไปทั้งสองข้าง ข้ามตะพานสามตะพาน เป็นตะพานเสาไม้ปูกระดานมีพนักทาสีขาว เข้าไปข้างในมีทุ่งนาแปลงหนึ่ง แลดูที่นี่แลเห็นเขาซึ่งเป็นพลับพลา แล้วก็เข้าในหมู่สวนหมู่ไร่ต่อไปอีกจนถึงต้นตลาดเก่า แลเลี้ยวแยกไปตามถนนทำใหม่เป็นถนนกว้างสัก ๔ วา ไปจนถึงถนนขึ้นเขา มีโรงเรือนสองข้างทางแน่นหนาแต่ไม่มีตึกเลย ผู้คนครึกครื้น ตามระยะทางที่มามีซุ้มแปลก

กันถึง ๖ ซุ้ม ซุ้มที่จะเข้าถนนตลาดเป็นอย่างจีน เก๋งซ้อน ๆ กันมีเสา มังกรพัน เป็นงามกว่าทุกซุ้ม ทางที่ขึ้นเขาตัดอ้อมวงไป ท่าทางก็เหมือนกันกับที่คอนเวอนเมนต์เฮาส์สิงคโปร์ หรือที่บ้านใคร ๆ ต่าง ๆ ที่เขานี้เขาว่าสูงร้อยสิบฟีต แต่เป็นเนินลาด ๆ มีที่กว้างใหญ่โตกว่าเขาสัตนาถมาก พลับพลาที่ทำนั้นก็ทำเสาไม้จริงเครื่องไม้จริง กรอบฝาและบานประตูใช้ไม้จริง แต่กรุใช้ไม้ระกำทั้งลำเข้าเป็นลายต่าง ๆ หลังคานั้นมุงไม้เกล็ดแล้วล่องหลัง นอกนั้นมุงจากดาดสี ใช้สีน้ำเงินจะให้เหมือนกันกับหลังคาไม้ซึ่งทาสีไว้ มีท้องพระโรงหลังหนึ่ง ที่อยู่ข้างในใหญ่หลังหนึ่ง ยกเป็นห้องนอนสูงขึ้นไปหลังหนึ่ง มีคอนเซอเวเตอรียาวไปจนหลังแปดเหลี่ยมอีกหลังหนึ่ง ที่หลังเล็กซึ่งเป็นที่นอนและที่หลังแปดเหลี่ยม แลดูเห็นเมืองระนองทั่วทั้งเมือง หน้าต่างทุก ๆ ช่องเมื่อยืนดูตรงนั้นก็เหมือนหนึ่งดูปิกเชอแผ่นหนึ่งแผ่นหนึ่ง ด้วยแลเห็นทุ่งนาออกไปจนกระทั่งถึงภูเขาซึ่งอยู่ใกล้ชิด ได้ยินเสียงชะนีร้องเนือง ๆ สลับซับซ้อนกันไป ด้านหนึ่งก็เป็นได้อย่างหนึ่ง ด้านหนึ่งก็เป็นอย่างหนึ่ง ไม่เคยอยู่ที่ใดซึ่งตั้งอยู่ในที่แลเห็นเขาทุ่งป่าและบ้านเรือนคนงามเหมือนอย่างที่นี้เลย การตบแต่งประดับประดาและเครื่องที่จะใช้สอย พรักพร้อมบริบูรณ์อย่างบีนัง ตามข้างทางและชายเนิน ก็มีเรือนเจ้านายและข้าราชการหลังโต ๆ มีโรงบิลเลียดโรงทหารพรักพร้อมจะอยู่สักเท่าใดก็ได้ วางแผนที่ทางขึ้นทางลงข้างหน้าข้างใน ดีกว่าเขาสัตนาถมาก เสียแต่ต้นไม้บนเนินนั้นไม่มีต้นไม้ใหญ่ ที่เหลือไว้ก็เป็น

ต้นไม้สูงโต ต้นเล็ก ๆ ที่ตัดก็ยังเป็นตอสะพรั่งอยู่โดยรอบ แต่ในบริเวณพลับพลาปลูกหญ้าขึ้นเขียวสดบริบูรณ์ดีทั่วทุกแห่ง พระยายุทธการโกศล (๑) มาคอยรับอยู่ที่เมืองระนองนี้ ๕ วันมาแล้ว เดิมคิดว่าต้องมานอนที่เกาะเขมาเกินโปรแกรมวันหนึ่ง จะย่นวันเมืองระนองเข้าอยู่แต่สองคืน แต่ครั้นเมื่อไปเห็นที่เขาทำไว้ให้อยู่ลงทุนรอนมาก และการต้อนรับนั้นโดยความเต็มใจแข็งแรงจริง ๆ จึงได้ผ่อนวันออกไปอีกวันหนึ่ง เวลาเย็นได้ลงดูตามเนินนั้นโดยรอบ แล้วขึ้นเขาเล็กอีกเขาหนึ่งซึ่งอยู่หน้าท้องพระโรง คล้ายเขาหอพระปริตที่เพ็ชร์บุรี ปลูกศาลาไว้ในหมู่ร่มไม้เป็นที่เงียบสงัด เวลากลางวันนี้ไม่ร้อนด้วยครึ้มฝน เวลากลางคืนหนาวปรอทถึง ๗๕ํ

วันที่ ๒๔ เวลาเช้าไปดูที่ตลาดเก่า มีโรงปลูกหลังชิด ๆ กันทั้งสองฟากเกือบร้อยหลัง แลเห็นเป็นจีนไปทั้งถนน ที่สุดถนนนั้นถึงบ้านเก่าของพระยารัตนเศรษฐี ซึ่งตั้งอยู่ที่หาดใกล้ฝั่งคลอง ต้นคลองนั้นเป็นที่ทำเหมืองแร่ดีบุก น้ำล้างดินทรายซึ่งติดแร่ลงมาถมจนคลองนั้นตื้น ดินกลับสูงขึ้นกว่าพื้นบ้าน สายน้ำก็ซึมเข้าไปในบ้านชื้นไปหมด ผนังใช้ก่อด้วยดินปนปูน ตึกรามพังทะลายไปบ้างก็มี ที่ยังอยู่ผนังชื้นทำให้เกิดป่วยไข้ จึงได้ย้ายไปตั้งบ้านใหม่ ที่ย้ายไปตั้งบ้านใหม่เสียนั้นเป็นดีมาก ทำให้เมืองกว้างออกไปอีกสามสี่เท่า ด้วยถนนตลาดเก่านี้ไปชนคลอง จะขยายต่อออกไปอีกก็ไม่ได้อยู่แล้ว เวลาบ่ายไปดูบ่อน้ำร้อน ระยะทางเจ็ดสิบเส้น มีถนนดีเรียบร้อย ได้เห็นทางซึ่งเขาทำชักสายน้ำมาทำ

---

(๑) พระยายุทธการโกศล (ตนกูไออุดิน) เป็นอาว์พระยาไทรบุรี

ตลาดเก่าครั้งพระยาดำรงสุจริตฯ (คอซู้เจี่ยง ต้นสกุล ณระนอง)

ทางไปพุน้ำร้อน เมืองระนอง

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
THAMMASAT UNIVERSITY
สำนักหอสมุด

พุน้ำร้อน เมืองระนอง

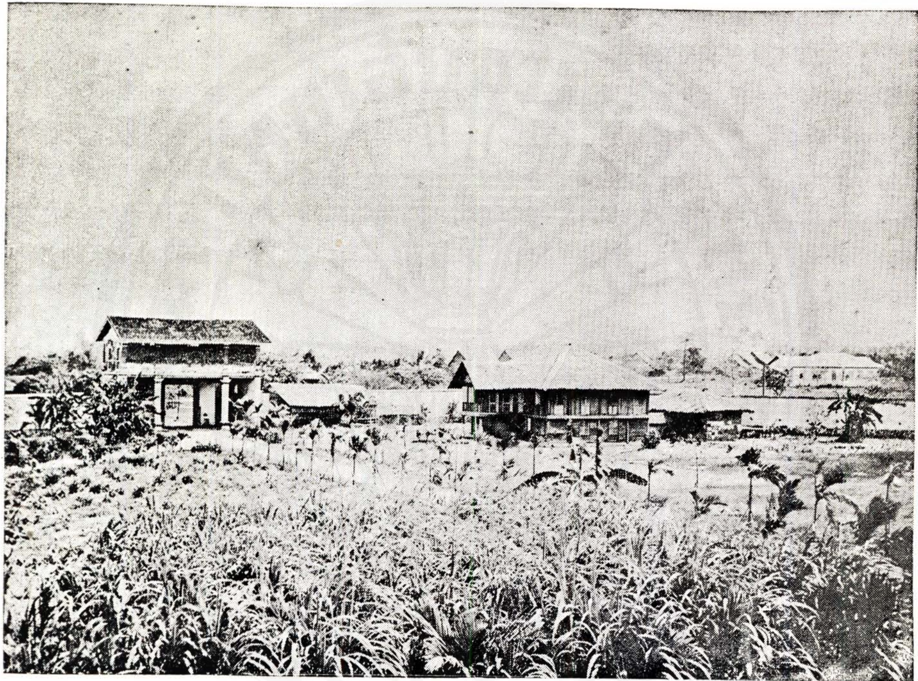
เหมืองดีบุก แย่งเอาน้ำในลำธารโต ๆ เสียทั้งสิ้น จนลำธารนั้นแห้งไม่มีน้ำเลย ที่บ่อน้ำร้อนนี้ ดูเป็นที่ซึ่งสำหรับจะร้อนนั้นออกมาจากเขา น้ำตกริน ๆ ออกมาจากศิลาขวางกับลำธารน้ำเย็น ท่านบริซึ่งกั้นเปิดน้ำเย็นให้ไปตามรางสายน้ำทำเหมืองข้ามมาบนที่ซึ่งเป็นน้ำร้อน น้ำฟากข้างนี้ก็ร้อนฟากข้างโน้นก็ร้อนน้ำเย็นไปกลาง น้ำร้อนที่นี่ไม่มีกลิ่นกำมถันหรือกลิ่นหินปูนเลย แต่ร้อนไม่เสมอกัน บ่อหนึ่งปรอท ๑๕๕ บ่อหนึ่งปรอท ๑๕๔ ถ้าไปอีกกระทิกใกล้เคียง เดือดและควันขึ้นแรงได้จริง

วันที่ ๒๕ เวลาเช้าไปที่บ้านใหม่พระยาระนองผ่านหนา "โรงราง" คือตราง ทำเป็นตึกหลังคาสังกะสีแบบคุกที่ปีนัง ดูเรียบร้อยใหญ่โตดีมากแต่ยังไม่แล้วเสร็จ บ้านพระยาระนองเองก่อกำแพงรอบสูงสักสิบศอก กว้างใหญ่เห็นจะสักสามเส้นเศษสี่เส้น แต่ไม่หันหน้าออกถนนด้วยซินแสว่าหันหน้าเข้าข้างเขาจึงจะดี ที่บนหลังประตูทำเป็นเรือนหลังโต ๆ ขึ้นไปอยู่เป็นหอรบ กำแพงก็เว้นช่องปืนกรุแต่อิฐบาง ๆ ไว้ ด้วยกลัวเจ๊กที่เคยลุกลามขึ้นครั้งก่อน เมื่อมีเหตุการณ์ก็จะได้กระทุ้งออกเป็นช่องปืน ที่กลางบ้านทำตึกหลังหนึ่งใหญ่โตมาก แต่ตัวไม่ได้ขึ้นอยู่เป็นแต่ที่รับแขกและคนไปมาให้อาศัย ตัวเองอยู่ที่เรือนจากเตีย ๆ เบียดชิดกันแน่นไปทั้งครัวญาติพี่น้องรวมอยู่แห่งเดียวกันทั้งสิ้น มีโรงไว้สินค้าปลูกริมกำแพงยืดยาว ในบ้านนั้นก็ทำไร่ปลูกมัน ปีหนึ่งได้ถึงพันเหรียญ เป็นอย่างคนหากินแท้ ออกจากบ้านพระยาระนองไปสวนซึ่งเป็นที่หากินด้วยทดลองพืชพรรณไม้ต่าง ๆ ด้วย ที่กว้างใหญ่ปลูกต้นจันทน์เทศและกาแฟ ส้มโอปัตเตเวียมะพร้าวดุกูและพริกไท ๆ นั้น

ได้ออกจำหน่ายปีหนึ่งถึงสามสิบหาบแล้ว เวลาบ่ายวันนี้ไม่ได้ไปแห่งใด ด้วยเป็นเวลาครึ้มฝนหน่อยหนึ่งก็ฝนตก

พระยาระนองขอให้ตั้งชื่อพลับพลาวันเป็นพระที่นั่ง ด้วยเขาจะรักษาไว้เป็นที่ถือน้ำพระพิพัฒสัจจา และขอให้ตั้งชื่อถนนด้วย จึงได้ให้ชื่อพระที่นั่งว่า "รัตนรังสรรค์" เพื่อจะให้แปลกล้ำ ๆ พอมีชื่อผู้ทำเป็นที่ยินดี เขาที่เป็นที่ทำวังนี้ ให้ชื่อว่า "นิเวศนคีรี" ถนนตั้งแต่ท่าขึ้นมาจนสุดตลาดเก่าแปดสิบเส้นเศษ ให้ชื่อว่า "ถนนท่าเมือง" ถนน ท่าใหม่ ตั้งแต่ สามแยก ตลาด เก่าไป ตามหน้า บ้านใหม่ พระยา ระนองถึงตะพานยูง เป็นถนนใหญ่เกือบเท่าถนนสนามไชย ให้ชื่อว่า "ถนนเรืองราษฎร์" ถนนตั้งแต่ตะพานยูงออกไปจนถึงที่ฮ่องซุ้ยพระยาดำรงสุจริต (๑) สัก ๗๐ เส้นเศษย่อมหน่อยหนึ่ง ให้ชื่อ "ถนนชาติเฉลิม" ถนนตั้งแต่ถนนไปบ่อน้ำร้อน ถึงเหมืองในเมืองให้ชื่อ "ถนนเพิ่มผล" ถนนทางไปบ่อน้ำร้อน ๗๐ เส้นเศษ ให้ชื่อ "ถนนชลระอุ" ถนนหน้าวังซึ่งเป็นถนนใหญ่ ให้ชื่อ "ถนนลุวัง" ถนนอ้อมรอบตลาดนัดต่อกับถนนลุวังกับถนนเรืองราษฎร์ เป็นถนนใหญ่ แต่ระยะทางสั้น ให้ชื่อ "ถนนกำลังทรัพย์" ถนนตั้งแต่ถนนเรืองราษฎร์มาถึงถนนชลระอุผ่านหน้าศาลชำระความซึ่งทำเป็นตึกสี่มุขขึ้นใหม่ยังไม่แล้ว ให้ชื่อ "ถนนดับคดี" ถนนแยกจากถนนเรืองราษฎร์ ลงไปทางริมคลองให้ชื่อ "ถนนทวีสินค้า" กับอีกถนนหนึ่งซึ่งพระยาระนองคิดจะทำออกไปถึงตำบลหินดาด ซึ่งเป็นทางโทรเลข ขอชื่อไว้ก่อนจึงได้ให้ชื่อว่า

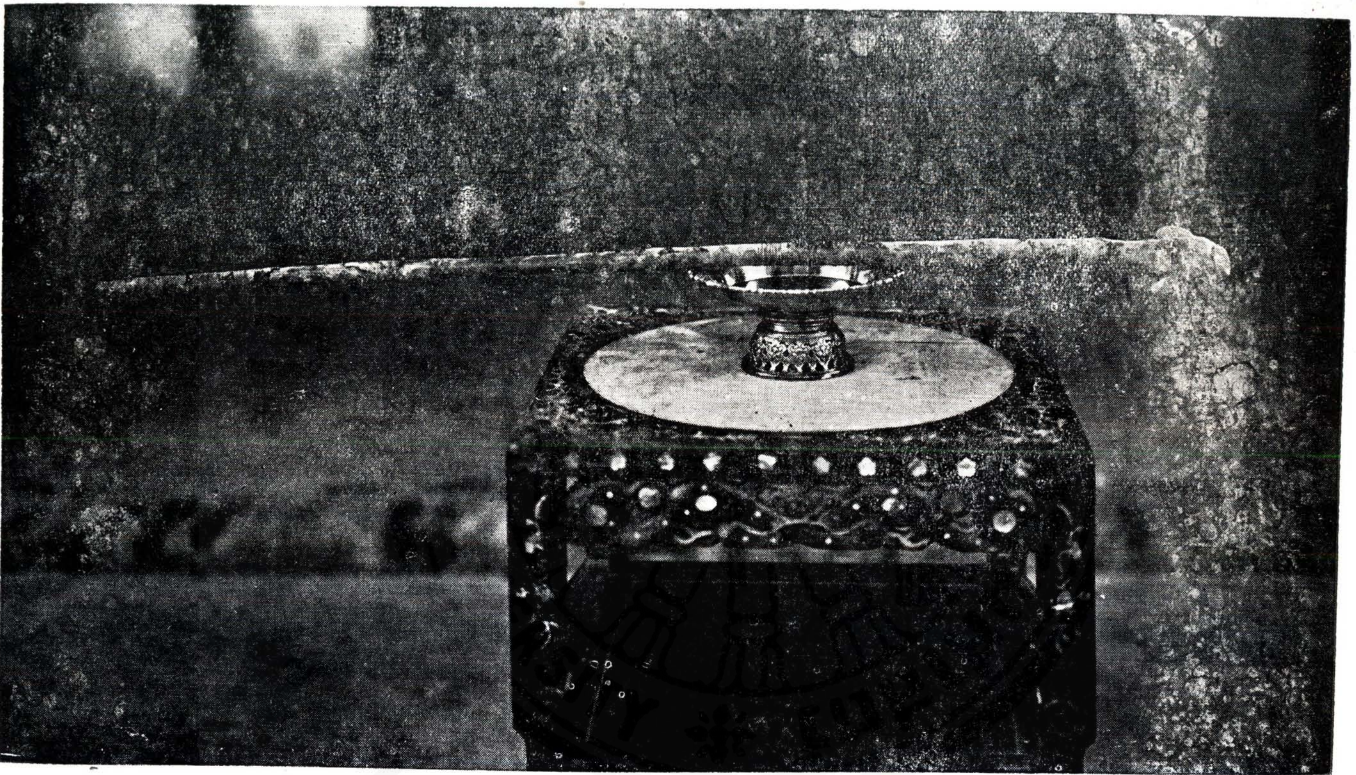
(๑) พระยาดำรง สุจริต (คอซู้เจียง)

ทางเข้าบ้าน ผู้สำเร็จราชการ เมืองระนอง (ถ่ายจากข้างใน)

สวนจันทน์เป็นที่สำหรับทำระหัดน้ำใช้ในการตำขี้ก้าง (ขี้แร่ดีบุก)
เพื่อนำไปถลุง

กล้องสูบยาแดงคันแรก ของพระยาดำรงสุจริตฯ (คอซู้เจียง ต้นสกุล ณระนอง)

"ถนนผาดาด" ถนนซึ่งเขาทำและได้ให้ชื่อทั้งปวงนี้ เป็นถนนที่น่าจะได้ชื่อจริงๆ ใช้ถมด้วยศิลากรวดแร่แข็งกร่าง และวิธีทำท่อน้ำของเขาเรียบร้อยทุกหนทุกแห่ง ฝนตกทันใดนั้น จะไปแห่งใดก็ไปไม่ได้

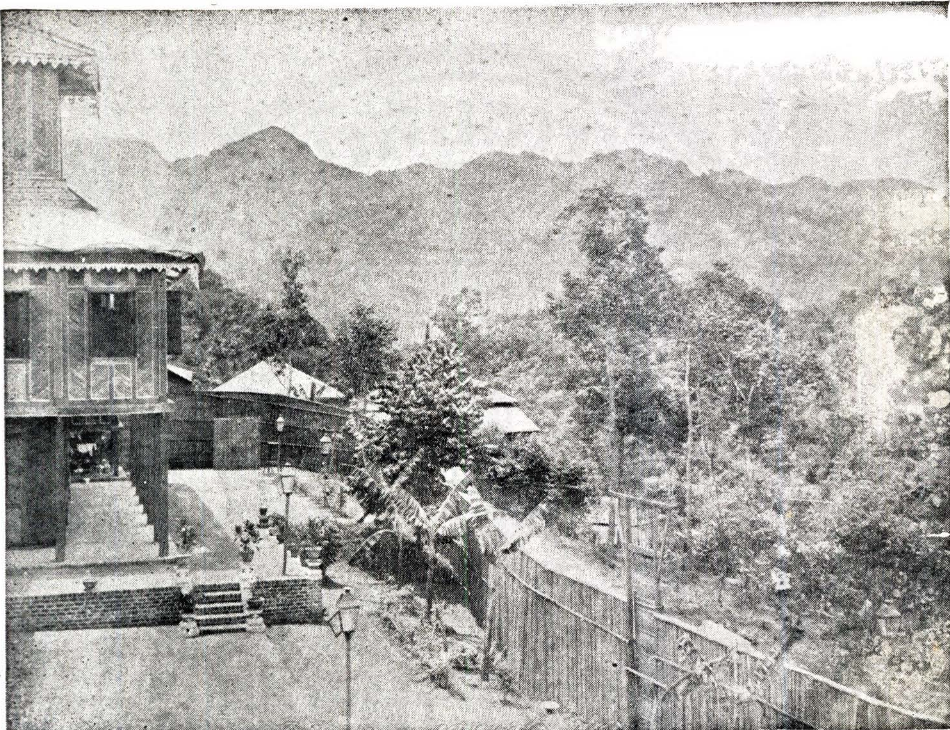
วันที่ ๒๖ เวลาเช้าไปดูที่ฝังศพ พระยาดำรงสุจริต ตามทางที่ไปเป็นนาเป็นสวนตลอด เมื่อจวนจะถึงที่ฝังศพเป็นสวนพระยาระนองทั้งสองฟาก ปลูกหมาก มะพร้าว มะม่วงเป็นระยะท่องแถวงามนัก มะพร้าวปลูกขึ้นไปจนถึงไหล่เขา ที่หน้าที่ฝังศพปลูกต้นไม้ดอกต่าง ๆ เมื่อเวลาอยู่เมืองระนอง เวลาค่ำ ๆ มีบุหงาส่ง ที่ฝังศพนั้นมีป้ายศิลาสูงสักสี่ศอกเศษ จารึกเรื่องชาติประวัติของพระยาดำรงสุจริตทั้งภาษาไทยภาษาจีน เป็นคำสรรเสริญตลอดจนบุตรหลาน ถัดเข้าไปมีเสาธงศิลาคู่หนึ่ง แพะคู่หนึ่ง เสือคู่หนึ่ง ม้าคู่หนึ่ง ขุนนางฝ่ายบุ๋นฝ่ายบู๊คู่หนึ่ง แล้วก่อเขื่อนศิลาปูศิลาเป็นชั้น ๆ ขึ้นไปสามชั้น จึงถึงลานที่ฝังศพ มีพนักศิลาสลักเป็นรูปสัตว์และต้นไม้เด่น ๆ ที่กุฎีนั้นก็ล้วนแล้วด้วยศิลาตลอดจนถึงที่ทำเป็นหลังเต่า ต่อขึ้นไปเป็นเนินพูนดินเป็นลอน ๆ ขึ้นไป ๓ ลอน ตามแบบที่ฝังศพจีน แต่แบบต้องอยู่ที่กลางแจ้ง ไม่มีร่มไม้เลย ลงทุนทำถึง ๒๐๐ ชั่งเศษ ที่ฝังศพมารดาและญาติพี่น้องอยู่ใกล้ ๆ กัน แต่ต้องไว้ระยะห่าง ๆ ดูน่าจะเปลืองที่เต็มที

กลับจากที่ฝังศพไปดูทำเหมือง พึ่งจะเข้าใจชัดเจนในครั้งนี้ จะพรรณนาว่าทำอย่างไรให้ละเอียดก็จะยืดยาวนัก ไม่มีเวลาเขียน เช้า ๕ โมงเศษกลับมาลงเรือ ออกจากอ่าวระนองไปทอดที่เกาะพลูจิ้ด ซึ่งเป็นด่านต่อเขตต์แดน มีโรงโปลิศของเมืองระนองตั้งรักษาอยู่ในที่นั้น

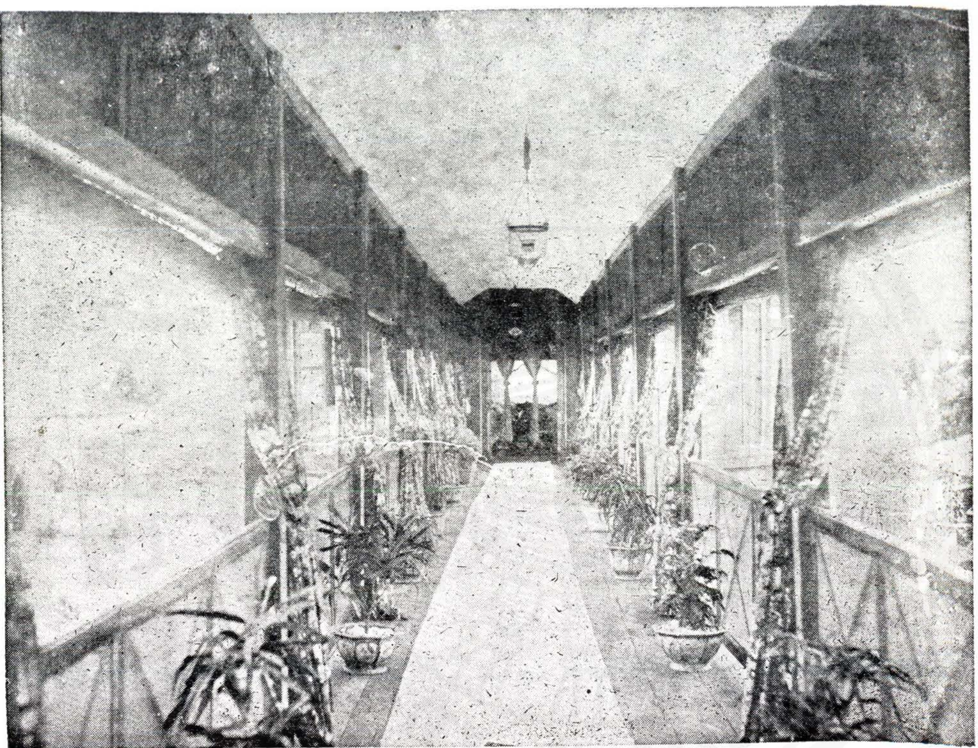
แต่ที่แท้เกาะพลูจิดนี้ไม่เป็นปลาย เขตต่อแดนทีเดียว เกาะคันเกาะหาดทรายยาวเป็นที่ต่อ แต่สองเกาะนั้นไม่มีน้ำกิน จึงไปตั้งไม่ได้ เวลาที่ไปนี้เลียบไปใกล้เกาะวิกตอเรีย เกาะนี้มีที่ราบมาก มีลำคลอง คนออกไปตั้งทำปลาอยู่ที่นั้นก็มี เวลาบ่ายลงเรือไป รอบเกาะพลูจิด ให้คนขึ้นไล่เนื้อ เพราะที่เกาะนี้เขาเคยได้เนื้อเสมอ และคนที่ด่านก็เข้ามาแจ้งความว่ามีแน่ เพราะเข้ามากินกล้วยชาวด่านปลูก แต่จะเป็นด้วยคนมากหรือเกินไปอย่างไร เลยตกลงเป็น " โห่เปล่า "

เมื่ออยู่ที่เมืองระนอง พวกจีนในท้องตลาดมาหาเกือบจะหมดเมือง มีส้มหน่วยกล้วยใบตาม แต่จะหาได้ จีนผู้หนึ่งเป็นมิวนิสิเปอลกอมมิสชันเนอในเมืองมะริด ทำภาษีรังนก และภาษีฝิ่นในเมืองตะนาวศรี และบิดาจีนฮองหลาย ซึ่งเป็นล่ามเมืองตระ และเป็นน้องเขยพระยาระนองลงมาแต่เมืองมะริดมาหาด้วย การรับรองเลี้ยงดูของพระยาระนองแข็งแรงอย่างยิ่ง พี่น้องลูกหลานกลมเกลียวกัน คิดอ่านจัดการแต่จะให้เป็นที่สบายทุกอย่างที่จะทำได้ การทำนุบำรุงรักษาบ้านเมือง เขาบำรุงจริง ๆ รักษาจริง ๆ โดยความฉลาดและความตั้งใจ ยากที่จะหาผู้รักษาเมืองผู้ใดให้เสมอเหมือนได้

คนไทยในเมืองระนองนี้ ผิดกันกับเมืองตระ คือไม่ได้เก็บเงินค่าราชการ หรือจะเรียกว่าค่าหลังคาเรือนอย่างเช่นเมืองตระ เลขสักข้อมือ สมกรมการก็ไม่มีเหมือนเมืองหลังสวน ที่เมืองหลังสวนเก็บเงินข้าราชการแต่ตัวเลขที่สักข้อมือ คนขึ้นใหม่ไม่ได้เก็บ ที่เมืองตระไม่มีสมกรมการ แต่เก็บเงินทั่วหน้า เมืองระนองนี้ไม่มีอย่างใดอย่างหนึ่ง

วังรัตนรังสรรค์ เมืองระนอง

วังรัตนรังสรรค์ เมืองระนอง

ว่าแต่ก่อนมีก็คืนเสียแล้วไม่ได้เก็บเงินอันใด ชั่วแต่เกณฑ์มารักษาเมือง (หรือ บ้านเจ้าเมือง) ในเวลาตรุษจีน คือตั้งแต่เดือน ๓ ๔ ๕ } ๓ เดือน ผลัดละสิบห้าวัน แต่ก็ยังไม่พอ ต้องไปเอาคนหลังสวนมาอีกห้าสิบคน (๑) เวลาคนมาอยู่ประจำการกินอาหารกงสี กับการจรเช่นทางโทรเลขใช้เกณฑ์ ไม่ได้จ้างเหมือนเมืองตระ เขายื่นยอดสำมะโนครัวกรมการเมืองระนอง ๒๔ ครัว อำเภอ ๘๖ ครัว ไพร่ชายฉกรรจ์ ๑๕๓๐ คน เด็ก ๗๕๙ คน รวมชาย ๒๒๗๙ คน หญิงฉกรรจ์ ๑๑๐๙ คน เด็ก ๖๑๖ คน รวมหญิง ๑๗๒๕ คน รวม ๔๐๐๔ คน รวมทั้งครัวกรมการอำเภอ ๑๑๒๒ ครัว แขกเดิมหลวงขุนหมื่น ๘ ครัว ไพร่ชายฉกรรจ์ ๔๒ เด็ก ๖๕ คน รวม ๑๐๗ คน หญิงฉกรรจ์ ๓๗ เด็ก ๒๑ รวม ๕๘ คน รวมชายหญิง ๑๖๕ คน เป็นครัว ๓๕ ครัว จีนมีบุตรภรรยา ๓๐๐ จีนจร ๒๘๐๐ (เห็นจะเป็นเอสติเมต) รวม ๓๑๐๐ รวมคนเดิมชาย ๕๖๐๔ หญิง ๑๗๘๓ รวม ๗๓๘๕ คน คนใหม่มาแต่เมืองอื่น ๆ คือไชยา ๒๙ ครัว หลังสวน ๙๐ ครัว ชุมพร ๑๐ ครัว นคร ๓ ครัว ตระ ๒ ครัว ฝ่ายอังกฤษ ๒ ครัว รวม ๑๓๕ ครัว ชายฉกรรจ์ ๑๘๕ คน เด็ก ๑๒๖ คน รวม ๔๑๑ คน หญิงฉกรรจ์ ๑๗๕ คน เด็ก ๙๑ คน รวม ๒๖๖ คน รวมไทยมาใหม่ ๕๗๗ คน แขกมาแต่เมืองถลาง ๑๔ ครัว เมืองตะกั่วทุ่ง ๑๗ ครัว รวม ๓๑ ครัว เป็นชาย

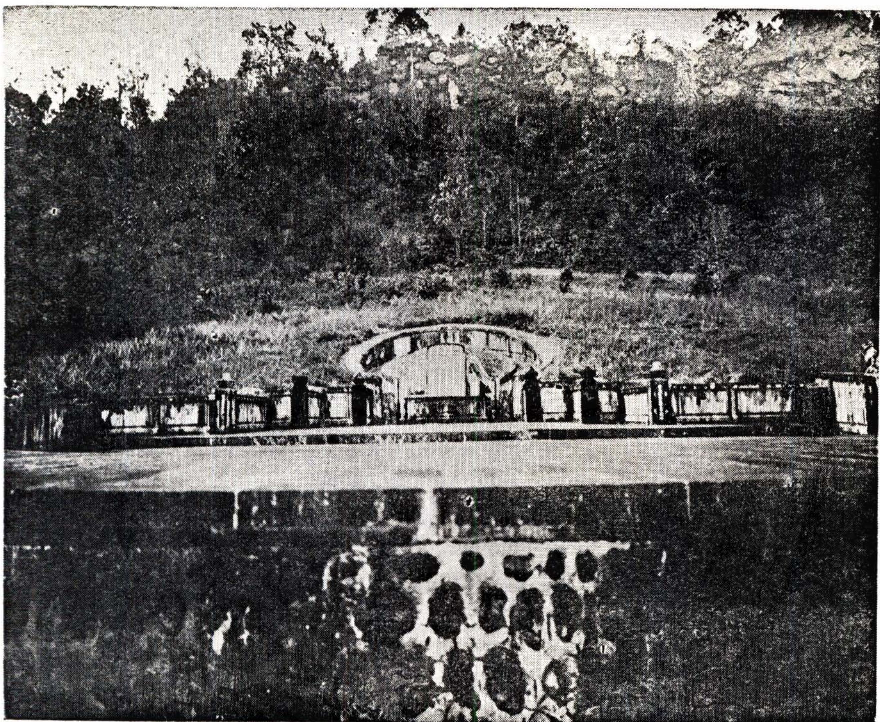
(๑) ที่ต้องรักษาเวลาตรุษจีนเพราะเคยมีเหตุ พวกกุลีทำเหมืองกำเริบขึ้นคราวหนึ่ง เมื่อปีชวด พ. ศ. ๒๔๑๙ ทั้งที่เมืองระนองและเมืองภูเก็ตดังกล่าวมาข้างต้น จึงต้องระวังกันแต่นั้นมา

ฉกรรจ์ ๔๓ เด็ก ๓๐ รวม ๗๓ คน หญิงฉกรรจ์ ๓๕ เด็ก ๓๗ รวม ๗๒ รวมชายหญิง ๑๔๕ คน รวมเก่าใหม่ชาย ๕๙๘๘ คน หญิง ๒๑๒๑ คน รวมทั้งสิ้น ๘๑๐๙ คน

การทำนามีแต่ชั่วคนไทย ทำเข้าไร่ทั้งนั้น นาพื้นราบทำน้อย ที่เห็นอยู่เพียงสามแปลงก็เป็นนาเจ้าเมืองเสียแปลงหนึ่ง แต่ยังมีเข้าพอคนไทยกินได้มาก ไม่สู้จะต้องซื้อพะม่านัก ส่วนจีนนั้นไม่ได้กินเข้าในเมืองเลย กินเข้าในเมืองพะม่าทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นเข้าเมืองพะม่า จึงเป็นสินค้าสำคัญในแถบนี้ เรือเมล์ชำรุดหยุดเดิรก็เกือบจะอดเข้า เรือเมล์ที่เดิรอยู่ทุกวันนี้สองลำ คือเรือเซหัวของ พระยาระนอง ลำหนึ่ง เรือเมอควี ของอังกฤษลำหนึ่ง แต่เรือเซหัวอยู่ข้างจะคล่องแคล่ว กว่าเรือเมอควี เจ้าพนักงานอังกฤษกล่าวโทษเรือเมอควีอยู่ว่าเสียเปรียบเซหัว การในเมืองระนองยังมีอยู่อีกซึ่งจะต้องแจ้งความต่อภายหลัง

วันที่ ๒๗ เวลา ๑๑ ทุ่ม ออกเรือเดิรทางช่องหว่างเกาะเสี่ยงไหกับเกาะช้าง ที่ในแผนที่เขียนว่า แสดดัลไอล์แลนด์มาไม่มีคลื่นลม อันใดเป็นปกติ พระราชนิพนธ์เรื่องเมืองระนองมีปรากฏเพียงนี้

ในเวลาเมื่อเสด็จประทับอยู่ที่เมืองระนองนั้น พระยารัตนเศรษฐี (คอซิมก๊อง) กราบบังคมทูล ฯ ขอพระราชทานให้มีที่บริเวณสำหรับฝังศพวงศ์สกูลณระนอง ต่อจากที่ฝังศพพระยาดำรงสุจริต (คอซู้เจียง) ผู้เป็นต้นสกุล ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตามประสงค์ ครั้นเสด็จกลับเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ทำหนังสือสำคัญ พระราชทานที่สำหรับฝังศพตระกูลนั้น และให้กระทรวงกระลาโหมส่งไปพระราชทาน มีสำเนาดังพิมพ์ไว้ต่อไปนี้

ฮ่องซุ้ยพระยาดำรงสุจริตฯ (คอซิมก๊อง ณระนอง)